alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

TÉREY JÁNOS
VERSES REGÉNYE

VÖRÖS ISTVÁN
VERSCIKLUSA

BENEDEK SZABOLCS
BEREMÉNYI GÉZA
PRÓZÁJA

ARANY ZSUZSANNA
„KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉLETE”

KÁNTOR LAJOS
IRODALMI JEGYZETEI

„AZ IRODALOM
ÉS A KIZÖKKENT VILÁG”
ANGYALOSI GERGELY
DECZKI SAROLTA
FÖLDES GYÖRGYI
HOVÁNYI MÁRTON
KAPPANYOS ANDRÁS
SZÉNÁSI ZOLTÁN
ÍRÁSAI

HATVANHATODIK ÉVFOLYAM 2015/7

alföld

HATVANHATODIK ÉVFOLYAM — 2015. JÚLIUS

3 TÉREY JÁNOS verses regénye: A Legkisebb Jégkorszak (Tejfakasztó – részlet)
9 BEREMÉNYI GÉZA: Önéletírás (Gagarin és a Balaton – regényrészlet)
20 ACZÉL GÉZA versei: (szino)líra (alárendelt; alátámaszt; alátét)
22 BENEDEK SZABOLCS: Félverseny (novella)
29 VÖRÖS ISTVÁN versciklusa: A mesterek gyűlése (2. rész)

műhely

35 ARANY ZSUZSANNA: Kosztolányi Dezső élete („Janka egyszer nálam felejtette az esernyőjét” – 2. rész)
54 KÁNTOR LAJOS: Időutazás, 1971–2015 (Kolozsvár, London, Párizs)

fórum

66 KAPPANYOS ANDRÁS: A kizökkentség története: egy verssor utazása a kultúrában
75 HOVÁNYI MÁRTON: Mámoros kizökken(t)ések
81 FÖLDES GYÖRGYI: Aktivizmus és egyéni megváltás (Kádár Erzsébet versei a Mában)
90 ANGYALOSI GERGELY: Tovább a damaszkuszi úton (Mészöly Miklós: Saulus)
97 DECZKI SAROLTA: A zökkenés természetrajza (Különös tekintettel Tar Sándor novelláira)
103 SZÉNÁSI ZOLTÁN: Kis magyar kolon(ial)izmus (Szálinger Balázs Zalai Passió című művéről)

szemle

109 DEZSŐ KINGA: „Játszadozván muzsikaszóval” (Hovánszki Mária: Csokonai és az érzékeny énekelt dalköltészet)
113 BALOGH GERGŐ: A vonat alá lökött Kosztolányi (Bíró-Balogh Tamás: Mint aki a sínek közé esett. Kosztolányi Dezső életrajzához)

118 VISY BEATRIX: A kontextus tágas csarnoka (Havasréti József: Szerb Antal)
122 BALOGH TAMÁS: Fehér színesek (Székely László: A lehetetlenségek országa)

képek

GÁL ANDRÁS fotói

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

BERTÓK LÁSZLÓ, PETŐCZ ANDRÁS, TORNAI JÓZSEF versei
HÁY JÁNOS drámája: „Elektra”
NYERGES ANDRÁS regényrészlete
ARANY ZSUZSANNA: Kosztolányi Dezső élete
VAJDA MIHÁLY filozófiai esszéje

Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

---

http://www.alfoldfolyoirat.hu
alfold@mail.debrecen.com

alföld
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ACZÉL GÉZA főszerkesztő
ÁFRA JÁNOS
FODOR PÉTER
SZIRÁK PÉTER szerkesztők
ANGYALOSI GERGELY főmunkatárs

alföld

600 FORINT

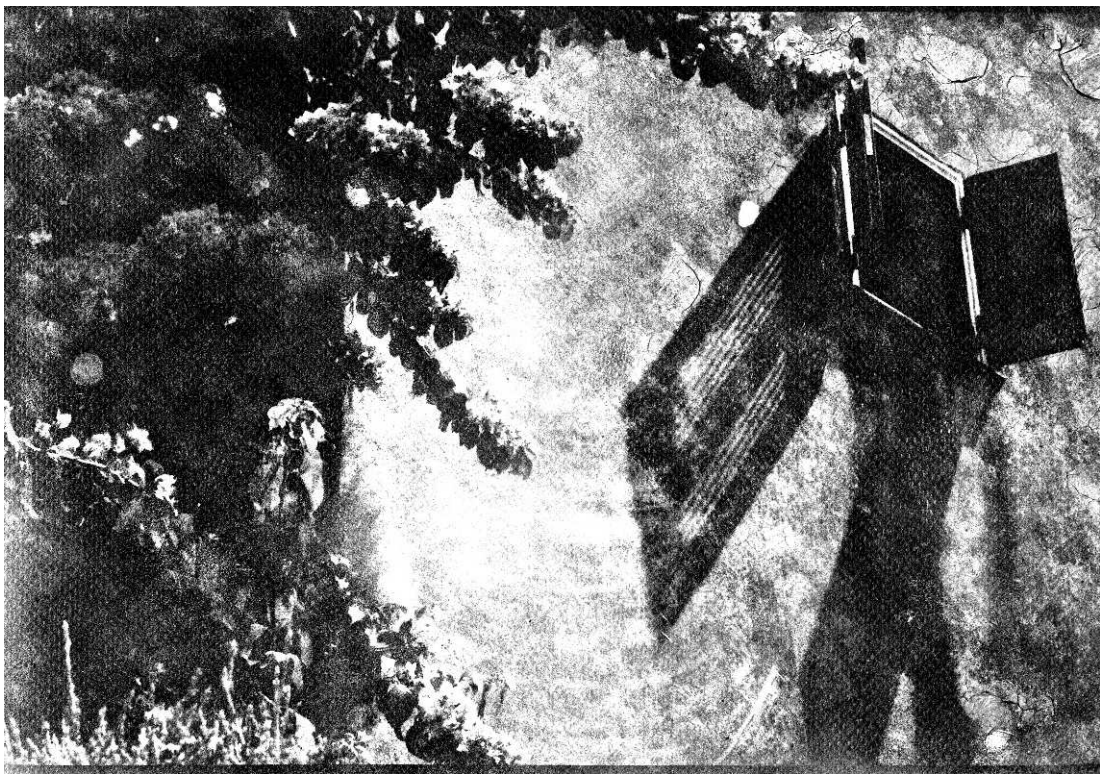

Nemzeti Kulturális Alap

9 770401 317007 15007

TÉREY JÁNOS

A Legkisebb Jégkorszak

TEJFAKASZTÓ

Újév napja mindig a lehető legijesztőbb vákuum.
A jövevény esztendő nyomasztó csöndességgel köszön be;
Mégsem ugyanaz a letaglózottság ez,
Mint a mára elviselhetetlen – mert intézményesült
És pietista – U2 romolhatatlan klasszikusában,
A New Year's Day*-ben, gondolta Mátrai.*
Délután lement a Németvölgybe
(Tegnap hozta vissza a kocsit Nagykovácsi elől;
Nem volt semmi baja, és a buszok is újra jártak).
A Larusba beszéltek meg találkozót egy kis társasággal.
Lefelé a szerpentinen égtek az autók ködlámpái;
Kidobált, kajla, kopasz karácsonyfákat
Gyűjtött a teherautója platójára a járőr.
Megint az a pimaszul szúrós hódara hullott
A városra, ugyanolyan alattomban, mint ősszel.

Leparkolt. Ez a rejtélyes, szürke építmény a fák közt
– Tájidegen bazaltból rakva ráadásul –
Valamilyen emlékmű? Talán ötvenhatos?,
Tűnődött Mátrai, haladva a megkérgesedett havon.
A funkcionalista kultúrház látványa fogadta,
Ez a rokonszenves, kupolás mészkőhenger,
Szegmensíves, kőkeretes ablaksorával.
Szerette, mióta kipucolták a koszból.

Mátrai először ment emberek közé
Ötvenkét éves ifjú apaként, szokatlanul könnyű léptekkel.
Lassan tudatosult benne, hogy saját elsőszülött,
Egynapos fiának a tejfakasztó bulijára megy.
Azt sem tudta, hová legyen az örömtől.
Került egyet a Novotel szálló zenepavilonja felé.
Valami rezesbanda befagyhatott oda,
Mivel állandóan lágy esztrádzene áradt alóla
Ezen a télen, most is döngicsélt. És ez micsoda?
A város által rég kinőtt Kongresszusi Központ állt ott,
A hajótörött objektumok egyike
(Radák legutóbb ezt is szóba hozta
Lehetséges budai parlamentként,
De ahhoz kicsinek bizonyult).

A hóesésbe a MOM-park felől füst vegyült,
Valami égett, alighanem a mélygarázs,
Mostanában nem lehetett tudni;
Olyan sok a váratlan tűzfészek a hegyen,
És néha órákat késnek a tűzoltók. Ami ég, az porig ég.
Mátrai látott egy férfit, aki húszlépésnyi távolságból figyelte őt.
Fölismerte, Pispek Bertalan volt. Rajtuk kívül
Csak két formaruhás polgárőr járőrözött a parkban.
Szaporán megölelték egymást. „But no kiss",
Sziszegte Pispek. Szeretetüknek van pontos határa.
„Szóval ti vagytok azok, akik tankkal járnak szülni!"
„Hogy tankkal *és hogy* járunk, *némi túlzás."*
„Na milyen volt?" „Sokkal durvább, mint reméltem."
„Apuka, de régen láttalak!" „Olyan régen,
Hogy akkor még nem is voltam apuka. Te honnan jössz?"
„Uszodából." „Azért vagy ilyen kicsattanó."

Együtt érkeztek a kiszemelt étterem elé.
A Larusban az a legjobb, hogy nyitott a kertre,
A szelíd és kopasz Sas hegyre, s a körbefutó, salakos sétaútra;
És ősszel ráadásul öt sor szőlőtőkére néz,
S olyankor hordók szolgálnak bárszékként a kertben.
„Lesz még valaha igazi arany őszünk?",
Sajdult bele Mátrai szíve, mikor beléptek.
„Jé, itt mindig valami Mahler szól?", kérdezte fülelve Pispek.
„Aha, prémium hely." Ellenpontnak ott az ablakon túl
A télpárnázta Gesztenyéskert
A duci hóemberekkel szegélyezett, amúgy kihalt
Körsétánnyal, a furábbnál furább
Önkormányzati szobrokkal, alkalmi jégkunyhókkal,
Piszkosra tiport buckákkal.

Jöttükre Binder pattant föl egy baloldali asztaltól.
Azt a mindenit, egy igaz jóbarát,
Aki ráadásul minisztériumi főosztályvezető is!
Mióta ő nem az, e rangnak szinte becsülete lett Mátrai szemében.
„Gratulálok! És főleg, hogy fiú." „Köszönöm."
„Mit érzel, Ágoston?", faggatta Binder.
„Alig várom, hogy mellettem szuszogjon.
Kár, hogy apám és anyám nem érhették meg
– Fordult Mátrai a kert felé. – Öcsémék ma telefonáltak.
Tamara is, külön. Ő, tudod, ukrán.
A mai napig nem tud jól magyarul.
Már azt hittem, ez végleges szakadás közöttünk...
Balázs mégiscsak egy... khm, informatikus."

Azonnal jött a kenyereslány, s nyomában a borfiú.
Egészben volt a világ, a szomszéd asztaloknál
Herendi tányéron ezüstvilla koccant.
„És mi van teveled? Excellenciás uram…”,
Faggatta Bindert Mátrai. „Hát, sejtheted. Néha én is unatkozom.
Ahogy régen untam a hatékony énkifejezést
Az asszertív tréningeken, unom a hivatalt.”
„Asszertív tréning, ez jó…”, kuncogott Pispek.
„Unod, ahogy a beszédnek a könnyű szellem szab irányt,
S az ember nyitott füllel, lesben áll,
Érzékkel a kötelező irónia iránt…”,
Mosolygott Mátrai. „Miért is kötelező?
Lejárt az irónia ideje”, állította Binder.
„Diplomatának kötelező – vont vállat Pispek,
Némi szemrehányással. – Én is untam,
De újra érdekel, sőt szinte felhőtlenül élvezem.”
„Én már nem. Mindig eszembe jutsz róla te
– Fordult lassan Binder Mátrai felé –,
Mert folyton te dörgölted az orrom alá,
Hogy valójában mi az, amit mi végzünk.
Te nyomtad bele a fejemet a masszába,
Bár talán velem nem voltál elég kemény”,
Mondta Binder, poharát Pispek felé is emelve.
„Lehet…” „Azt ismered, hogy a terroristát
Mi különbözteti meg a protokollfőnöktől?…
– Kérdezte Pispek. – A terroristával lehet tárgyalni.”
„Persze, alap”, felelte Mátrai.

Pispek tekintete elkalandozott, majd megállapodott egy ponton,
Mint egy lézeres távcső keresőfénye.
„Hé, ezt a faszit én már láttam valahol – mormolta dühösen. –
Te, ez nem a Kőnig?” „De-de.” Mátrai a szomszéd
Asztalnál ülő férfiban, aki elnagyolt gesztusokkal
Éppen rendelt, szintén Kőnig Attilát ismerte föl.
Nem szerette ezt a sajtókedvence írót,
Átlagosnak, fölfújtnak és hazugnak találta.
„Oké, divatos író, de ez egy rosszízlésű nemzet”,
Tette hozzá némi rosszmájúsággal, régen.
Érzékeny regényeire, amelyek, mint megjegyezte,
Hatszáz oldalasak általában, már alig emlékezett.
„Hallottad, ahogy rendel? Hol édes fiamnak,
Hol drága Gusztikámnak hívja a pincért.”
„Mint egy nagyságos úr…”, mosolygott Binder is.
„Ez a Kőnig tényleg az a tökéletesen
Érzelemmentes ember, aminek mondják

– Elemzett Pispek. – Egyfolytában kompenzál,
És finomkodó figyelemmel pótolja az empátiát:
Mit tetszik inni, egy kis kávét, korty konyakot?*”*

Másodjára kezdett el hömpölyögni ugyanaz
A Mahler-szimfónia a hangfalakból. Az ötödik.
És te, barátom?, gondolta Mátrai. Megéred a pénzedet te is.
Mint az önbizalomhiányos emberek általában,
Pispek bizalmas körben mindig saját magáról beszélt,
Mintha ővele történne minden először a világon!
Ma talán tapintatos lesz, az esemény erejétől
Megszállja a Szentlélek, tűnődött Mátrai.
Á, dehogyis. Ha nem önmagát ajnározza, akkor csipkelődik,
Pedig őrá is ráférne némi szelíd bírálat. Ó, hagyjuk.
„Te, az ott nem a Marcelló?” „Kicsoda, Bercikém?”
„Az a csávó, aki most huppan le Kőnig asztalához.”
„Nádszálkarcsú Marcelló valahogy mindig ráér csipegetni.”
„Keveset, de sokszor.” „Marcelló, a gasztroblogger?”
„Hagyjuk, Berci – legyintett Mátrai. – Én hagyom.
Légy te is elnéző. Bocsásd meg neki, hogy él.
Én most keblemre szeretném ölelni a világot.
Én most hegyeket tudnék elhordani.”

Amikor a Larus leghíresebb vendégeit már mind kibeszélték,
Érezték, hogy most tényleg valaki,
Egy nagybetűs Valaki lépett be!
Skultéti volt ő, a kettővel korábbi,
Baloldali kabinet külügyminisztere.
Egy tisztes, enyhén őszes halánték.
„Gratulálok, fiam! És Isten éltesse Mátrai Andort!”
„Köszönöm.” „Miniszter úr, a kollégám, Pispek...
Bercikém, bemutatlak a miniszter úrnak.”
„De hiszen ismerjük egymást”, csillant föl Pispek szeme.
„A piarista sporttelepről, nem igaz? – így Skultéti. –
Hogy te milyen slank lettél, Ágoston!
Na, mi van, apuka? És ez a burjánzó poszthipszter szakáll!
Tőled szokatlan... Na, mesélj, milyen fiatal apának lenni?”
„Csodás. Még csak félig tudom.” „Én már felejtek,
Összemosódnak a két lányom viselt dolgai.
Majd meglátod, nem egyszer érkezik a fiad, hanem naponta...
Valahonnét, elképesztő messziről. És egyre közelebb jön.”
„Most már szívből értem az apák pátoszát.
Amit eddig mérsékelten utáltam...”, dőlt hátra Mátrai.
„És végső soron a szülés képessége az egyetlen érv
A nők felsőbbrendűségének igazolására, igaz?”,

Kérdezte Skultéti. „Hm, hát nem a szörnyűséges szépség?”
„Szépnek mi is elég szépek vagyunk...
A szülés ugyan kétségtelenül gyötrelmes folyamat,
De meg kell hagyni, se nem bestiális, se nem embertelen,
Hanem a legvonzóbb a szenvedésfajták között.”
„Kellően kataklizmaszerű”, mondta Pispek.
„És rendkívül fájdalmas.” „Nagy félelem, nagy katarzis.”
„Nagy jó uram, mesélj te is valamit”,
Fordult Mátrai Skultétihez. „Ó, hogy mi van velem?
Kérlek, még mindig megvan az ügyvédi irodám,
Szakértő vagyok hét vagy nyolc komoly helyen...
Unalmas, unalmas... Olyan kár megvénülni.”

*

„Mi vagy te, Harpagon, hogy az ezreseidet számolgatod?”,
Kérdezte Mátrai Pispektől. „Hol van a kártyám???”,
Tekergőzött Pispek, majdnem lefolyva a székről.
„Eldugod? Á, szóval így. Adakozzál!”
„Nem ez az ideje”, ugrott föl Pispek. „De igenis ez az ideje,
Sőt mindig ideje van: adakozzál a szegények javára!
Vörös Kereszt, Máltai Szeretetszolgálat,
Gyermekrák Alapítvány, Ökuméné és Karitasz.”
„Nem, fogpiszkálót keresek.” „A zsebedben, hm?
Egy igazán jó étteremben, édes kisfiam,
Nincs fogpiszkáló, mert az teljesen kizárt,
Hogy az ő becses húsételük rostjai
Egészséges fogak közé akadjanak.”

Fölmerült, hogy elkérik a sakk-készletet,
De elvetették, éretlen ötlet. „Holnap reggel Marokkóba repülök”,
Jelentette be Pispek. „Kiküldetés?” „Az.”
„Te szerencsés, te nagyon is szerencsés.
Istenem, amikor még annyit utazgattunk!”,
Sóhajtott föl Mátrai önkéntelenül.
„Mi ma is utazgatunk”, vigyorgott öntelten Pispek.
„Idei első lencse?”, kérdezte a társaságtól Skultéti.
„Ugyan, rég megvolt”, pöffesztett Pispek. „Reggelire?!”
„Á, még éjfélkor.” „Nem kóstolják meg
A kocsonyánkat, uraim?”, kérdezte az érkező főúr.
„Jó, és mondja, maguknál mi az alap?”
„Füstölt mangalica, szigorúan csak a disznók
Elitgárdája... dehogyis borjúból, csirkéből!
Nálunk nincs reform.” „Helyes”, csettintett Skultéti.
Már ott is volt a vicces partedli a nyakában,
Kifinomultságának és nagyapaságának közös jele.

És máris térült és fordult a drága főúr!
„Kocsonya nem készül, csak télörömből!
Főbűn irtózni csülöktől, körömtől;
Levünket gyöngyöztetve és fedőtlen,
Lassú lángon, óvakodva, mégis tetterősen
Csak főzni, ólomlábú, szép órákon át,
És megdermeszteni a kacér kocsonyát.
A fül, a perzselt bőrke és a kackiás farok
Az áttetsző aszpikban ékkőként ragyog!
A lényeg, legyen bőséggel kötőanyag.
Akad, aki zellergyökérből farag
Betétet, répát aprít, ámde főzze bárki fószer,
A fokhagyma alap.” „S a felszínén a fűszer?”
„Másnap kell enni, borssal, csöppet paprikázva!
Citrommal és ecettel, tormahabbal koronázva,
Esetleg füstölt fürjtojással.” „Ajvé, úgy a jó.”
„Az élet így szép, s néha szemkápráztató.”

BEREMÉNYI GÉZA

Önéletírás

GAGARIN ÉS A BALATON

Semmi sem maradt meg, még egy töredék sem, az emlékezetemből tökéletesen kiveszett, hogyan raboltak el engem a 9-es számú földszintes házból, az én Teleki téri piacomról. Hat évig nőttem fel ott. Aztán jött két ember értem, vagy egy, talán az anyám, esetleg vele volt egy férfi is, semmire sem emlékszem. Tökéletes munka volt, hiába erőlködöm most: nem és nem. Az egy meddő üreg bennem, magatehetetlen voltam. Tárgy lehettem, gondolom, nyugodt és talán gépiesen illedelmes, mások intézkedtek felőlem. Semmi esély, az életemből még hátralévő időben sem fog abból az eszembe jutni semmi. Sztorno, saldiert. Még álom sem volt, és nem is lesz, az már bizonyos. Eldőlt.

Nyilván nem ellenkeztem, csak mentem. Legvalószínűbb az, hogy anyám jött értem, az Évi. Gondolom, előzőleg ő vitte el a holmimat abba a lakásba, ahol majd élni fogok. Az nem volt messze a Teleki tértől. Aggteleki utcának hívták a helyet, tőle néhány lépésnyire a Bezerédi utca, ahol az iskola épülete meredt ki a kőből. Ott kezdem meg a tanulmányaimat. Róza nagyanyám csomagolhatott össze rám, talán titokban, csak találgatni tudok. Egyszercsak ott voltam egy szintén egyszobás első emeleti lakhelyen, az Aggteleki utcában, volt ott még egy pianínó is, szőke nevelőapám – nagyapám, Sándor helyetti új apám – bérelte azt a hangszert, és játszott rajta esténként nekünk, mi pedig Évivel figyelmesen ülve szép ruháinkban, kettesben hallgattuk. Jólneveltek voltunk. Majd anyám megivott egy pohár bort és énekelni kezdett. Én is csatlakoztam a rádióból ismert slágerhez.

És az a világoskék szemű, úri férfi a nevére vett. Az első iskolai bizonyítványom keményen világosbarna, címeres fedőlapját ma is tisztán látom magam előtt. Rajta az én első nevem, amit sosem látott apám felől kaptam: Vetró Géza. A ~~Vetró~~ áthúzva, így, fölötte meg az: Rozner. Az lettem, a tanítónő már kezdettől így szólított, Rozner Géza.

Egyvalamibe azért meg tudok kapaszkodni az új korszak első napjaiból. Az első tanítási napból egyetlen kép bevéső dött. Azon túl semmire sem emlékszem abból az osztályteremből. Ülünk a mi kijelölt helyeinken, padsorokban, rendben. A középső sor első padja előtt egy férfi áll, talán egyik osztálytársamnak az apja, és karjában tart, mint egy köztéri szobor, egy rémületében bőgő kisfiút, és biztatja, hogy merjen ő is beülni az egyik padba. És hogy én magamban akkor elítélem azt a jövendő osztálytársamat. Így nem szabad viselkedni, gyávaság. Én sosem fogok, nem akarok így viselkedni. Nem szabad. Róza nagyanyám sugallta ezt, ő mondta, amikor a Teleki térről útnak indított? Most úgy képzelem. És meglehet, azért felejtettem el a törésvonal napjaiból brutálisan mindent, mert az a feltett szándék ölte ki belőlem, hogy engedelmes és fegyelmezett leszek. A merev eltökéltségtől vakult meg a memóriám.

A következő az, hogy még mindig első elemista vagyok, meghal Sztálin, akihez nem volna közöm, ha a halálhír napján elfelejtett iskolámból hazaérkezvén nem Ilonka néni ad nekem ebédet az új konyhában. Továbbá Ilonka nénit is teljesen elfelejtettem volna, ha akkor nem hal meg Sztálin.

Ilonka néni valami erdélyi rokona lehetett a nevelőapámnak, és új szüleim azzal bízhatták meg, hogy adjon nekem ebédet, míg ők dolgozni vannak. Ülök az ebédnél, mondom Ilonka néninek, hogy meghalt Sztálin, az emberiség jótevője. Kérdem tőle, talán valami kifogása van ellene – persze nem ezekkel a szavakkal –, mert kelletlen kifejezést látok átfutni az arcán. Hogyhogy nem akar a világgyászban részt venni Ilonka néni?

Erre ő: Sztálin bácsi nem volt jó ember. Tényleg? Miért? Mert nem viselkedett jól, mondja ő. Nem volt engedelmes. Az orvosok megmondták neki, hogy gyomorvérzést kap, ha mindig csak a kedvenc ételét eszi, de ő nem hallgatott rájuk, önfejű volt. Továbbra is csak azt tömte magába Sztálin, amit ő szeretett. Hát persze, hogy gyomorvérzést kapott, abba pusztult bele.

– És mi volt neki a kedvenc étele.

– A rántott hús.

A rántott hús volt az én kedvencem is, nyilván azt kértem Ilonka nénitől, de ő mást adott helyette. Úgy igazolta magát, hogy Sztálinba vetett hitemet is megingatta egyben. Ezért nem felejtettem el Ilonka nénit, határozottan emlékszem rá ma is, tiszta és okos asszony volt, erdélyi menekült, hirtelen eltűnt előlem, közben Sztálin révén máig kísért.

Továbbra is a világpolitikánál maradva: majdhogynem évente új lakásba költöztünk az én új szüleimmel, ahogyan anyagilag egyre tollasodtunk. Évi is, Pista is dolgozott. Anyám az Autójavítóban irodán – gyorsírni is tudott –, Pista egy kórházban, mint sebészorvos. Második elemiben a külső Üllői útra jártam, tetves gyerekek közé, ahol egyszer én is tetves lettem, és nagyon megvertek szünetben, a vécében a nálam nagyobb fiúk, majd egy mintaiskolába kerültem, mert a Thaly Kálmán utcában kezdtünk lakni. Itt már telefonunk is volt, nagy ritkaság abban az időben. Ének tagozatos volt az a mintaiskola, egyben óvónőképző, ott is énekeltünk, abban én nem voltam jó.

Most átugrok bizonyos eseményeket, amikre majd még visszatérek, mert engem ebben a fejezetben csak a két legpontosabban megmaradt, egész életemet meghatározó fordulat érdekel. Amikor tizenöt és amikor tizenhét éves lettem.

Zavaros időkben, a kamaszkoromban akarok kutakodni, amikor érthetetlen indulatok ráztak, elbújva sírtam, ok nélkül csapdostam mindkét tenyeremmel a falat, egyszerre két lányba voltam szerelmes, ezért kerültem őket, nem mertem a szemükbe nézni se, de ujjongtam magamban, mert az olyan jó érzés volt, hogy meggyötör egy alaktalan valami.

1961. április 12-én megjelent a világűrben a maga neméből az első ember. Egy szerdai napon történt ez, az imént néztem utána interneten. Én tizenöt éves voltam ekkor, mint Verne kölyök-férfi hajóskapitánya, az érettség határvonalán, a lábam kínosan szőrösödni kezdett.

A földlakók első küldöttjét az általuk ismertnek vélt és egyetlennek tartott világmindenségbe Gagarinnak hívták, mert orosz volt az illető. A Szovjetunió lőtte fel oda, és hogy viselt-e vörös csillagot a szkafanderje sisakján, annak elfelejtettem utánanézni, és most úgy döntöttem, nem pótolom a hiányt, mivel én magántörténelmet írok, számomra az a fontos, amit nevelőapám mondott anyámnak erről a világrengető eseményről: „Szívecském, ezek olyan technikai fölényben vannak az amerikaiakkal szemben, hogy ezek már örökké rajtunk fognak maradni." De szóról szóra. És kivételesen megfeledkezve arról, hogy én is hallom a szavakat, hozzátett valami olyasmit, hogy mostantól fogva az orosz megszállást már örökké felszabadításnak fogják hívni. Neki a nagy dátum így lett neves.

Számomra másként lett felejthetetlen 1961. április 12-e. Még arra is emlékszem, hogy tavasziasan sütött a nap, a Cukor utcai iskolában voltam elsős gimnazista, egyenköpenyt kellett viselnem, jó nagy aktatáskám volt, amibe a tanszerek mellé befért legalább két olvasnivaló könyv is, beléjük merülni a villamoson. A Felszabadulás téren szálltam fel április 12-én a szép napfényben, már elfelejtettem hányasra, azzal az Emkéig mentem, majd a Népszínház utcáig gyalog, majd az ottani végállomásnál, a Csokonai mozinál az édes 28-asra. Az kanyarodott el jajgatva a 9-es számú ház előtt az estében, amikor épp kezdtem álomba merülni, amikor még ott laktam. Elindult. Egy megálló a Nap mozinál, régi nevén: Eldorádó. Itt szálltam le mindig, ha nem a nagyszüleimnél ebédeltem a régi házban, amit joggal nevezhetnék szülőházamnak is, hiszen kiskoromban benne nevelkedtem. Hozzá, a Teleki térhez a második megállónál kellett leszállnom, ahogyan azon a napon is tettem. Éhes lehettem, mert először a nagyapámék standját elkerülve, a bódék mentén haladva érkeztem a Teleki tér 9-be, az én földszintes szülőházamba. És itt, az udvaron értesültem valamelyik lakótól, hogy az oroszok lőtték fel az előbb az első embert a világűrbe, nem az amerikaiak. Emlékszem a szomszédokra, ahogyan kisebb csoportokban állva élénken diskuráltak a fényben, ami tőlük szokatlan látvány volt. Meg hogy Gagarint emlegették.

A konyhában ebédeltem, aztán – nem tudom, nagyanyám hol lehetett, ő az engem érintő, sorsdöntő eseményekből rendszerint eltűnt – fogtam az iskolatáskámat, és elindultam a családi stand, a piac közepe felé. Gagarin az ottani forgalmon mit sem változtatott. Fél 2-2 óra lehetett, a szokott környezet, a lézengő vevők és nekem köszönő ismerős árusok, hiszen én a Bereményiék unokája voltam, újdonsággal nem kecsegtettek, mégis, mégis mintha távozó vendég lettem volna ott, aki utoljára szétnéz. Ahogy tán Gagarin nézett le a Földre, ami kék színű volt. Állítólag, bár fotók is tanúsítják. Ha csak át nem retusálták azokat. Mint nagyapám standját most az én emlékezetem, amely szerint a bódé a piac legnagyobbja volt, méghozzá annak is a kellős közepén.

Már messziről odaláttam. Nagyapám széles bódéjában ketten álltak belül, előtte nem volt senki vevő. Tömött zsákok sorakoztak a stand bendőjében. Az egyik alak hajadonfővel, ballonkabátban és zsebre tett kézzel csak félig állt, másrészt félfenékkel az egyik zsákhoz dőlve ült. A másik a nagyapám volt, hátratolt kalappal a fején, barna kordbársony zakója előtt kék kötény. Már messziről kiszúrt magának – mindig is kereskedő módra szemfüles volt – a standjának a kitárt ajtajához jött és intett, hogy mire vársz, gyere már. Gondoltam, be akar mutatni valakinek, talán

egy operaénekesnek, vagy ilyesmi magasabb rangú vevőjének. A látogató nem változtatott a testhelyzetén. A zsáknak dőlve nézett felém.

– Na mit gondolsz, ki van itt? – jött ki elém a nagyapám, Sándor.

Jóképű ember volt az a ballonkabátos, olyan várakozásteljesen mosolygott, hogy azt kellett mondanom:

– Az apám?

Csak egyszer láttam róla képet kiskoromban, nagyszüleim lakásában, ahol akkor én laktam, került a kezembe, azon is egy csoport közepén ült. Hosszú asztal túloldalán, pohárral a kezében mosolygott az én akkor tizenhat éves anyámhoz hajolva, mellettük kétfelől a nagyszüleim ünneplőben, meg a násznép, a hátuk mögött pedig álló alakok. Ő volt a vőlegény, az új férj, anyám a friss asszony, rövid idővel a templomi esküvő után valami vendéglőben, ahol – a nyakam rá – a nagyszüleim állták a számlát. Most, utóbb jövök rá, hogy kisgyerekkoromban többször nézegettem azt a képet, ami elkallódott valahol, talán arról tudtam azonosítani az én odalövődött látogatómat 1961. április 12-én.

– Az apám? – kérdeztem, az pedig felállt a zsákról.

– Fiam! – És magához ölelt a stand belsejében.

Sándor mellettem termett, hogy kellő időben befolyásolni tudja a kialakulófélben lévő, szerinte piaci alkut. Így hát ketten álltunk szemben ővele, a kereskedő exvejével, aki a későbbiekben nagyon könnyelműnek mutatkozott.

Tulajdonképpen hozzád jöttem, feltétlenül látni akartalak – mondotta. – Azért csak most, mert most jövök a börtönből. Tudod, lecsuktak ezek, mert nem úgy táncoltam, ahogy ők fütyülnek.

Mennyit is ültél, Géza? – szólt közbe Sándor, remélve, hogy az ő véreként kevésből is értek.

– Négy évet nettó – mondta mellesleg a druszám, és ebből számomra kiderült, hogy tizenegy évvel nem tud elszámolni. De ő továbbra is gyanútlan folytatta.

Hogy most eljött találkozni velem, de már elég nagy lettem ahhoz, hogy ezentúl én is menjek el őhozzá látogatóba, amikor csak a kedvem tartja. Máris megadja a címét, ahol lakik a Baross utcában, ide nem is messze. Felkereshetem őt bármikor. Vár engem ott szeretettel egy kistestvérem is, egy öcsém, akit Tominak hívnak. És tudom-e, hogy miért adta neki épp ezt a nevet? Mert a háború idején mindenki így nevezte az amerikai katonákat, azért. És hogy nem akarom-e felírni a lakcímét.

Mondd csak, meg tudom jegyezni – mondtam.

Állítom, pontosan ide tudom idézni az összes szót és fordulatot, melynek során Sándor és én, a kereskedő és tanítványa, árusi összjátékkal csaptuk be azt a kedvesen színes és nemtörődöm vevőt. Ugyanis nagyapám ekkor dobta be az egyik legemlékezetesebb trükkjét.

Hamiskásan átkarolta a vállamat, meg is rázott kissé, térjek már magamhoz, és családiasan, mintha össze akarná hozni apát a fiával, ismételten közbeszólt:

– Eljött hozzád, és mit gondolsz, milyen ajándékot hozott neked?

– Sándor? Hát nekiadod? – lépett bele a csapdába apám. Elárulva, hogy börtön utáni szorultságában nem énmiattam, hanem valamit eladni jött a piacra. Csak egy nem várt érkező vagyok neki, ahogy most a standhoz jöttem. És nem is hozott ajándékot nekem.

– Hát tényleg nekiadod? Tudod, hogy mért szép ez, Sándor? Azért szép, mert azt én az apámtól kaptam azzal, hogy majd add a fiadnak, ha megszületik. És az a szép ebben, hogy akkor most méltó helyre kerül, ez a szép benne.

Közben Sándor olyan ünnepi mozdulattal, amely neki minden anyagias természetű ügyében éles tisztasággal ott volt, előhúzta a saját zsebéből az én ajándékomat, amit ő már kifizetett. Egy karórát.

– Arany Doxa – nyomta a kezembe. Lévén tulajdonképpen ő az ajándékozó.

– Meg se nézed? Tedd el, gróf úr!

– Tedd csak el – mondták. – Tizennégy karátos. Vagy tizennyolc? Nézd csak meg!

– Nem kell – nyújtottam oda az apámnak.

– Dehát már ki van fizetve – mondta az apám.

– Akkor add vissza neki a pénzt, és vidd el az órát. Nekem nem kell.

Tiltakoztak, ne rontsak üzletet.

– Mit szólsz bele? Te csak ne szólj bele. Tartsd meg, ne legyél balek. Hordjad, mint egy földbirtokos. Legyen már jövőd. Az arany is oda szeret menni, ahol egyszer már volt.

Ebből még az volt hátra, hogy a nagyapám a csuklómra szíjazta a karórát. A szíja avétos volt, ahogyan később visszaidéztem az emlékét.

1961. április 12-én hazamentem a piacról a közeli Népszínház utca 35-be, egyetlen villamosmegállónyira.

A konyhában viaszosvászonnal leterített asztalnál kezdtem csinálni a leckét. Némi idő elteltével észrevettem – jobbkezes vagyok –, hogy a bal csuklóm csupasz a viaszosvásznon. Hazafelé a piac bódéi közt vagy a Népszínház utca járdáján valahol elveszítettem apai örökségemet, az arany Doxát. Röviddel azután, hogy Sándor rámszíjazta. Később senki sem kérdezte, hogy hova tettem, soha.

Apám sem, pedig még azon a héten szombaton ellátogattam hozzá a Baross utca és a Leonardo da Vinci utca sarkán lévő ház legfelső emeletére, egy erkélyes lakásba. Összeismerkedtem a feleséggel, Julikával és az öcsémmel, Tomival, aki később az elnevezését követve, 19 éves korában elment Amerikába. Azóta is Los Angelesben él. E lapokról is üdvözlöm őt.

A hatvanas évek első fele az idők színeváltozását hozta. A vaskor hirtelen változott meg. Valamely napon másként és más miatt viselkedő, kicserélt emberek között találtam magam, a helybeliek felpróbálták az egyetlen választékot, az infantilis derűt.

Nevelőapám például egyszercsak borbélyhoz ment és oldalra fésültette lensző-ke haját, magára vett egy Gérard Philipe-es zakót. Anyám pedig fiús frizurával kozmetikushoz járt. Egyszer el is kísértette magát velem oda, a Belvárosba, ahol egy frissen engedélyezett szépészeti szalon nyílott egy volt polgári magánlakásban. Ott én még gyereknek számítottam a sok nő közt, akik gyors reccsentéssel fekete réteget szakítottak le a lábszárukról, és az egyetlen jelenlévő férfival évődtek, akinek kiállt az ádámcsutkája, és még a nyakán is, nemhogy a kezén tele volt szeplőkkel. Különös, barna pulóvert viselt, mindennek tetejébe vonzó ezüstláncot a csuklóján, amit karcsú lapocskára gravírozott angol szó egészített ki: TWO. Ilyesmit bátorság volt hordani akkoriban. Szemet szúrt a rendőröknek. Érdeklődésemre Emil bácsi – mert így kellett hívnom – közelről is megmutatta a karkötőjét nekem. Anyám egy

bura alól megígérte, hogy a következő születésnapomra nekem is csináltat egy ilyet, ismeri azt az ötvös srácot, aki ebből él. Majd hozzátette: „Ugyan, szívem, hát persze. Ha nem vetted volna észre, eddig még soha nem kértél semmit se tőlem." És valóban, addig én még sose vágytam úgy semmire, mint arra a karkötőre.

Aztán – még szintén Gagarin világűrbe való fellövése előtt valamivel – anyám áthívott engem a szomszéd szobából. Hátát félig a falnak vetve könyökölt a díványon, és sejtelmesen ünnepélyes volt. A nevelőapám fotelben ült, némán figyelt minket. Ilyenkor, az ő kék tekintetének titkos véleményű súlya alatt anyám rendezésében álságos jeleneteket szoktunk játszani mi ketten.

– Azt akarjuk mondani – kezdett a nagy bejelentésbe az én egyébként normális anyám –, hogy a családunk hamarosan új taggal bővül. Úgy értem, egy kedves valaki fog érkezni közénk, akit régóta vártunk.

Azt gondoltam, testvérem fog születni, anyám terhes, és ezután majd egy csecsemőre fog irányulni a figyelmük, nem rám.

– Nem is örülsz, Géza?

Gyorsan odaugrottam, erősen rácsókoltam az arcára, és mondtam, de igen, dehogynem, és valóban örültem, abban a hitben, hogy ezentúl megszabadulok az ő gyanakvó ellenőrzésüktől, és még hosszan sorolhatnám mi mindentől, mert az új lakóval lesznek elfoglalva. Idétlenül még azt is találtam mondani: „Majd meglátjátok, milyen jó testvére leszek neki."

Ekkor derült ki, hogy egy autóról van szó. Hogy ők egy Trabant márkájú keletnémet autót vettek, életük első autóját, az lesz az új családtagunk nemsokára. Mályvaszínű, a rendszáma pedig: CF2000. Hamarosan kezdik a vezetési tanfolyamot, már arra is befizettek, az autóra is, amit mindjárt hazahoznak.

Aztán a nevelőapámra néztem. Hálóköntösben ült szülei szalongarnitúrájának egyik foteljében, a brokát alól fehér ing és nyakkendő látszott elő. Ezt a kettőst most anyám ellenőrizte a díványról.

– Apuka – szólítottam meg hülyén és kényszeresen, ahogyan vele mindig viselkedtem. – Gratulálok az autóhoz, Apuka.

Anyám találta ki ezt az elnevezést a Pista helyett. Eleinte Pistát mondtam, aztán meg kellett ígérnem, hogy ő nekem Apuka lesz.

Teleki téri zavartalanul boldog hat évem után ő volt az első ember, aki utált engem. Csak lassacskán vettem észre ezt, miközben ő sorra fedezte fel a hibáimat. Azt például, hogy reménytelen a zenei hallásom.

Ha nem volt otthon, mi remekül éreztük magunkat anyámmal. Megtanított kedvenc verseire, a konyhaasztalnál ülve lánykorának slágereit énekeltük együtt, azóta sem felejtettem el őket, kívülről fújom mindegyiket, ha magam vagyok.

Anyám azt akarta, hogy tanuljak meg Apukától zongorázni.

Várakozva leült, várta, kezdjük az első leckét. Első közös lakásunkban voltunk az Aggteleki utcában. A horgolt függönyön túl este volt, a lámpafényben mi hárman. Én álltam.

Apuka leütött egy hangot a bérelt pianínón, felszólított, énekeljem utána. Aztán egy másik hang, én állva utánoztam. Harmadik és talán egy negyedik, majd ő anyámhoz fordulva kijelentette, reménytelen eset vagyok, botfülű. Sosem lesz a zenéhez közöm.

Később buta lettem. Szégyenkezve jöttek haza a szülői értekezletről, az iskolából. Elsőben nem tudtam szótagolva olvasni, jóllehet akkor már két év óta regényeket bújtam, így hát a tanítónő is visszataszítónak tartott, amivel anyám is kénytelen volt egyetérteni, és olykor idegenkedve nézett rám.

Feszélyezetten viselkedtem, a mosogatásban sem tudtam segíteni, törölgetéskor eltörött a tányér, később hasznavehetetlen sunyiként tartottak számon. El is hittem, hogy az vagyok. Nem értettem magamat, hogy lehetek ilyen. Egyetlen menedékem az olvasás volt.

Apuka lehülyézett, bambán vigyorogtam, ami szintén feldühítette. Hogy kiröhögöm. Én meg rájöttem, hogy igaza van, kiröhögöm, de nem csak őt, magamat is, anyámat is. Mind a hármunkat. Rettenetesen megjátszós társaságnak tűntünk az én szememben, és évről évre inkább.

Bűneim az évek során szaporodtak. Szégyenlősen viselkedtem, bár titkon nem voltam hajlandó szégyellni magam. Hiszen jól emlékeztem diadalmas kisfiú koromra a Teleki tér 9-ben, bár sosem álmodoztam róla, csak magam elől is elrejtett csempészáruként bennem maradt.

Ha már tilos lettem, titkolózni kezdtem. Nem tudtak mit kezdeni velem. Apuka többször kijelentette, hogy börtönben végzem, és ezt én nem éreztem túlzásnak. Anyám viszont megrémült. Beszorult két férfi közé. A hátam mögött nyilván csitította a férjét, ahogyan négyszemközt nekem is próbálta elmagyarázni Apukát.

Egyszer a megértésemet kérve, suttogva elmagyarázta nekem, hogy Apuka egy beteg ember. Fiatalkori cukros, diabéteszes, injekcióznia kell magát, nekünk meg meg kell bocsájtanunk a kedélyingadozásait. Majd elolvastatta velem azt a levelet, amiben Apuka megkérte az ő kezét. Külön felhívta a figyelmemet az egyik kitételre: „ígérem, jó apja leszek a kis Gézának."

És anyám igyekezetében odáig is elment, hogy fojtott hangon bevallotta: Apuka apját az a szerencsétlenség érte, hogy fölakasztották a háború után. És hozzátette, hogy Apuka édesanyja, a kivégzett polgármester özvegye rövidesen a férje után halt szégyenében, két hónappal a kivégzést követőleg. Mert minden hajnalban egy puskás őr jött érte és különféle közintézményekbe kísérte Nagybányán, ahol az asszonynak folyosókat kellett felmosnia és különféle más megalázó munkákat végeznie.

Én erre anyámmal együtt hüledeztem, de ez csak megjátszás volt, bevallom, mert nyomasztottak ugyan a borzalmak, de akkor már késő volt, önző módon nem maradt bennem több Apuka iránt, csak egy egészen kevéske irgalom. Álságos maradék.

Addigra ugyanis nevelőapám többször megvert engem. Az némiképp mulatságos volt. Mindig titokban vert meg, a pincében, amikor kettesben mentünk le fáért, és mindannyiszor hátulról. Hát az borzalmas volt, borzalmasan nevetséges. Szemből sosem ütött volna meg. Félmeztelenre kellett vetkőznöm, odatartanom a hátamat, és volt ott egy ócska prakker, azt a rózsája fölött markolta meg, és a fonott nyelével ütött. Egy égő gyertya fényénél, lécfalú pincerekeszben. Nem nagyokat ütött, nem is kicsiket, nyoma ne maradjon, értett hozzá, végzettsége szerint sebészorvos volt. Így hát ütött ember lettem, ami elkülönített az érinthetetlenektől. Anyám állítólag mit sem tudott erről. Mindhárman hallgattunk róla. Nem tudom, ki mit tudott, mit beszéltek meg ők egymás között, mit nem.

Ezek a verések mindig ugyanabból az okból történtek. Főbűnöm a hazudozás volt. És Apuka szerint az is hazugság, ha elhallgatok valamit. Márpedig az az ő halála, ha nem mondok meg valamit. Csinálhatok én bármit, lehetek börtöntöltelék, mint a vérszerinti apám, azt ő elnézi, az az én bajom, csak ne hazudjak neki. Márpedig én mereven elzárkóztam tőle. A feleségétől is. Megnémultam. Semmit sem mondtam meg nekik, mert tetteim sorra megrovásban részesültek. Tenyérbemászó lehettem, kissé bamba és rosszakaratú. Kínlódtam a visszafojtott röhögéstől, amikor arra a párra pillantottam. Fizetett ellenség lettem közöttük. Legfőbb büntetésem az volt, ha egy teljes hétre eltiltottak az olvasástól, mert olyankor nem tudtam, hova legyek. A levegőbe néztem és üres volt a fejem. Mégsem voltam boldogtalan, mert előzőleg hat évig boldog voltam, és biztosan tudtam: ha megszabadulok tőlük, megint az leszek. Boldog, mert tudtam, milyen az, nem felejtettem el.

És az lettem. Bekövetkezett. 1963 augusztusában megtörtént velem kamaszkorom legboldogabb nyara. Az előzményekről csak röviden, mert én igazából arról az augusztusról akarok megemlékezni a Balatonnál.

Tehát: Pápára, egy dunántúli, elzárt kisvárosba kerültem kollégiumba. Harmadikos gimnazistaként kezdtem ott, és egy évig, egy teljes tanévig nem láttam az én házaspáromat.

Illetve anyám egyszer eljött egy rövidke látogatásra. Előtte Apuka írt nekem egy levelet Pápára. Abban felszólított, hogy küldjek valami életjelet aggódó anyámnak, egyetlen levelet, máskülönben ő fog meglátogatni Pápán, „és attól a jóisten óvjon mindkettőnket". Megkönnyebbülten dobtam szemétbe sorait és vegyültem kollégista társaim közé vissza. Ott a magam embere lehettem végre. A bakonyi falvakból jött fiúk és tanáraik befogadtak, én meg börtönéveim után könnyedén hasonultam hozzájuk.

Aztán a tanulószobából a portára hívtak, hogy itt az édesanyám. Arcon csókoltuk egymást. Elmentünk egy presszóba, ami a Türr István Gimnázium épületével szemben volt. Itt anyám röviden, mert indult vissza nemsokára a vonat, elmesélte, hogy ideérkezése után először az iskolába ment be rettegve, hogy érdeklődjön felőlem, mert tőlem úgysem tudhatja meg soha, miket követtem el Pápán. Maga az igazgató, Galántai István jött le hozzá a portához, amikor ottlétéről értesült, és felkísérte őt az irodájába. Anyám a legrosszabbaktól tartott még akkor is, amikor a szálas, tekintélyes férfi úgy értékelt engem, mint kitűnő diákot, akinek a nevét majd márványtábla fogja hirdetni, hogy idejárt iskolába, és búcsúzóul kezet is csókolt. Akkor anyám azt mondta neki, talán rosszul értette a nevet, ő a Roznernek az anyja. „Igen, a mi Gézánk, róla beszélek."

Anyám megragadta a kezemet az eszpresszóban, és könyörögve nézett a szemembe.

– Géza, valld be, mit hazudtál az ittenieknek, hogy az igazgató úr ezeket mondta? Vigyázz, mert ha rájönnek, hogy átvered őket, nem csak hogy kirúgnak, de egy életre elvágod magadat. Mivel hitetted el, hogy nem vagy olyan, amilyen vagy valójában? Miket hazudtál nekik?

Jelenlétében a presszóban én már megint visszavedlettem hülyévé. Fejemet csavargatva motyogtam: „Semmit, semmit, hidd el, édesanyám, becsületszavamra, nem is értem, miért mondta az igazgató úr azt neked, én nem csináltam semmit. Nem tudom."

És ő, továbbra is Apuka és a Budapesten hagyott rosszakaró tanáraim hatása alatt, hitetlenkedve vett tőlem búcsút, ment az állomásra, én meg a kollégiumomba vissza.

Ott – az egyik szárnyán még boltíves, tömör épületben – én a Szőrös ragadványnevet kaptam, mivel az azidőtájt kapható vacak borotvapengék használata miatt vagy kínos sebek borították arcom érzékeny bőrét, vagy pedig látványosan erős borosta, aminek viselését egyáltalán nem büntették a felügyelő tanárok, örök hálám megértő szabályaik miatt, amiket nevelőapám után különösképpen tudtam értékelni. Ha nyár volt, ha tél, valósággal simogatta zsíros kamaszarcomat az előítéletek nélküli pápai levegő, és amikor egyensapkásan, szabályos gyalogmenetben a Kossuth utcán a többi kollégista közt végigvonultam, legnagyobb csodálkozásomra az nekem egyáltalán nem volt röhejes. Szerettem ott lenni, benne, köztük, mintha jártam volna már velük egy előző életemben. Vagy fordítva: kinyílt egy kapu Pápán, egy ajtó nekem, kicsapódott egy nagy rétre, aminek mindjárt nekirohanhatok.

Hozzá még a hálószoba, ahol ha az emeletes vaságyak között egy rövid pillanatra megébredtem, tízéves fogságom után a mellem megtelt levegővel, és bandám volt a többi együtt lélegző, tájszólásos harmadikos. Pedig, az igazat megvallva, volt nekem egy részem, amelyik az egészen kínosan röhögött. Máshova vágytam innen is. Ki akartam találni, hogy hova, mindenesetre: neki a világnak. Nem kerülhetem ki a szót: *lelkes* kamasz lett belőlem. Kereső, ahogyan rámfogta Róza. Erre jött az 1963-as nyári szünet.

Kipakoltunk az alagsorban. Nekem elfért egy vállra vethető sportszatyorban majdnem az összes holmim. A kézisúlyzókat és a könyveimet a keskeny vasszekrényben hagytam, ajtaján a nevelőapámtól rámragasztott nevem.

Odajött Nagy-Szép Sándor, az osztályfőnököm és egyben egyike a kollégiumban lakó nevelőtanáraimnak. Testes fiatal férfi, gunyoros, aranykeretes pillantással, cigarettázva nézett le rám.

– És te most hova mész a nyáron? Meg tudnád mondani nekem? Vagy nem? Kinél laksz te lényegében a te bonyolult családodból?

– Még nem tudom, tanár úr, kérem.

– Nem akarsz itt maradni a nyáron? Bele ne keveredj valamibe. Hallod? Félek, te teljesen hülye vagy, Rozner.

– Én ezt tudom, tanár úr. De majd eldöntöm a vonaton. Három helyem is van, ahova mehetek.

– És mi lesz, ha te egy negyedikre találsz odamenni? Az lenne a jó, mi? – Azzal ment másokat is búcsúztatni a testes, lúdtalpas torony.

Augusztus lett, amikor elérkeztem a Balatonhoz. Előtte vérszerinti apáméknál töltöttem néhány éjszakát a Baross utcában, majd a nagyszüleimnél aludtam a Teleki téren. Sándor nem mondta, hogy segíthetnék nekik a standban a nagy nyári forgalom idején, csak éreztette, így hát később leléptem onnan is. Boldoggá tett, hogy anyám és Apuka azt sem tudják, hol vagyok, és nem tudnak utánam nyúlni.

Nagyon élveztem, hogy parkokban padokon éjszakázom, a sportszatyrom volt a párnám. A rendőrök naponta többször igazoltattak, homlokukat ráncolva fel is írtak a noteszukba, hogy a körzetükben történt bűnügyek esetén később előállít-

tathassanak, mint egy arrafelé mutatkozó gyanús alakot, aki valamire készül. Mindannyiszor kimagyaráztam magam. „Elvesztettem a kulcsomat, és nem akarom a szüleimet felébreszteni." „Nem is aludtam, csak pihenek, mielőtt hazamennék." „Várok itt egy lányt, mindjárt jön. Tudja, szerelmes vagyok." Legtöbbször az utóbbi hatott rájuk, a rendőrök még abba is belenyugodtak, ha nem voltam hajlandó elárulni annak a lánynak a nevét és pontos lakcímét. A kótyagos, szerelmes kölyök figurája hatott rájuk – ezt figyeltem meg, talán mert illett a kinézésemhez.

Napközben az Anna presszóban töltöttem el az időmet. Merészeltem ezüstláncot viselni a csuklómon, rajta három betű: TWO. Beültem arra a méregdrága helyre a Váci utcában, egy kávé mellé. Ott wurlitzer is volt, ritka gép, amibe ha egy forintot bedobott az ember, különféle amerikai sikerszámokat hallgathatott. Kedvencem volt a zöld 24-es. Ha azt beütöttem, a többi ücsörgő felkapta a fejét. Egy Paul Anka-szám volt, ma is a fülemben van. És ha valakivel, csupa hozzám hasonlóan nyári lődörgő fiúval vagy lánnyal összeismerkedtem az Annában, mindegyik éppen a Balatonról jött vagy oda készült autóstoppal. „Kiállsz az autóút szélére, intesz az autónak, és ha megáll, mondod, a tóhoz akarsz menni. Elvisz, ameddig elvisz."

Alkalmaztam már én is ezt a módszert, elhatároztam, nekivágok, ha már megengedi az idők színeváltozása. Nagyanyám is biztatott, amikor a Teleki téren jártam, hogy menjek a Balatonhoz, mert anyám hagyott nála egy lakcímet a tó déli partján – talán siófokit, már nem emlékszem –, hogy csatlakozzam hozzájuk, mert ők az új, könnyedebb idők szavát követve végre ott nyaralnak az idén. Apuka ugyanis közben sebészből fogorvossá képezte magát, így többet kereshetett.

Egy szép nyári napon elmentem az Anna presszóból az Osztyapenkó szoborhoz. A stopposok innen szoktak indulni a Balatonhoz. A különféle autók rendre megálltak nekem. A sofőrökkel élénk beszélgetésekbe merültem, mintha mindenki nyelvén értettem volna akkoriban, olyanok voltak a megújult emberek. Mindenki a megélhetésével foglalkozott.

Amerre vezetett az országút, mindenütt stopposok álltak. Egy új fajta, amibe beletartoztam én is. Várakozás közben szóba álltunk egymással. Ki hova tart, hol lehet alvóhelyet találni – azt kéglinek hívták akkoriban –, melyik tóparti település a jó, hol van bulihely, merrefelé veszélyesek a rendőrök, mivel ott annyian vannak, mint az oroszok. Útközben a déli parton figyelmeztettek, vigyázzak, mert valami Huligán Találkozó készül, ami nyilván belügyis provokáció, hiszen maga a szó, hogy huligán, az egy orosz szó, a magyar rendőrség onnan átvéve használja, ellenben mi önmagunkat csak jampinak, csövezőnek, esetleg fejnek hívjuk. Például: „A fejek most Almádiban hédereznek." Vagyis a Huligán Találkozót azt a belügyisek találták ki, hogy mi azt higgyük, mi találtuk ki, és a buli meghirdetett napján vagy előtte a vonatállomáson, ha bedőltünk a dumájuknak, lehalásszanak minket. Mert most már mi vagyunk a célszemélyek, ugyanis megszűntek az ellenforradalmárok, elfogytak, bevitték mindet, elvégre 1963 van.

Már csak az is boldoggá tett engem azon a nyáron, hogy a kinézésem, az életkorom szerint én is a csövezőknek a kasztjába tartoztam. Hogy messziről felismertük, köszönés nélkül megszólítottuk egymást. Közös ellenfeleink, a rendőrök és a nyomozók csak szorosabbá tették a szövetségünket.

Mert bírósági perek is voltak akkoriban, mégpedig a szervek és az újságok szerint úgynevezett huligánperek, a Nagyfa meg a Belvárosi galeri pere. Azok után jöttünk mi, a Balatonnál csövezők, mint a következő szelet a szalámitaktikában.

Három vagy négy nevet hallottam állandóan emlegetni Füreden, mikor azon a nyáron először csöveztem ott. Éjszaka a Vitorlás kertjében összetolt asztalok körül ülve szőtték bele a dumájukba egyre-másra ezt a három vagy négy nevet a fejek. Így mentek körbe a nevek: Mózes, Bambínó, Sípos Szőke és valami Vörös Pierre, megkülönböztetendő a Barna Pierre-től, aki „egyszer éjjel, a múlt héten átvitte a zongorát az Aranyhídba abból a sarki presszóból Almádiban."

Megköszöntem a stoppot, kiszálltam valami Skodából vagy Trabantból – az autósok többnyire nagyon rendesek voltak, már amelyik megállt, büszkélkedtek azzal, hogy szívességet tesznek –, és mentem rögtön keresni a fejeket, hogy tudnak-e valahol itt egy kéglit éjszakára, holnap úgyis megyek tovább, aztán vagy odamentem előbb lecuccolni, vagy pedig máris egyenesen az illető település bulihelyére, ahol majd összejönnek a fejek. Lehetett oda csajokat hozni, ott is voltak csajok, persze ez volt a mozgatója az egésznek, a tánc nem is számított annyira, az én részemről legalábbis nem. Én csak ültem a szélén a társaságnak, hallgattam a dumáikat. Nagyon tudtam szürke folttá változni. Én voltam a legfiatalabb. Nem is mertem csajozni. Ha valami az ölembe pottyant volna, nem mondom. Dehát nem pottyant. Csak Zsuzsára lehetett nekem gondolni, aki Füreden volt. Majd meglátogatom.

ACZÉL GÉZA

(szino)líra

torzószótár

ALÁRENDELT

eszmélkedésig az ember élete egy különös alig szabályozható oldat kinek keserű okát sem érti távlattalanul könnyekben fuldokolnak a körülállók s többnyire szétmarják egymás bizonytalan méltóságát másutt átkalandozva a semleges zónákon szerencsésen találja meg fészkét és párját néhány örök életben bízó mint amikor a telepeken röfög a legnagyobb hízó nem is sejtve hogy alig múlik el az éjjel a fölösen támadt kéjjel őt még gondosabban lekaszálják lendületesebben mint a sok törékeny árvát akik ott maradnak porcogónak sokáig ezt nem érted majd zsigereid felől apránként beméred a kegyetlen mechanizmusokat de ezekből már csak érzelmileg szűrve profitálhatsz sokat megtoldva némi rossz lelkiismerettel amely egy ideális szeretetnek mindig alárendelt vonuljanak bár a tekintet mögötti képbe elbarnult fényképű anyák elhagyott lányok szabadjára engedett gyermekek a kapcsolatok vétlen lazulásában mindig feldereng valamilyen irdatlan hiány sokszor csak annyi hogy beteg apád kikerülted egy fáradt éjszakán vagy a saját testvéred sem ölelted őszintén ha akkor jött mikor nem is vártad s láncod maradt a szomjazás

ALÁTÁMASZT

kegyes manírok után eljött a konkrét rettegések kora mivel közelíted már a hetvenet a létezés komor logikája szerint egyre kevesebb a csoda valahol már hangolni kezd a túlvilági harsona s magadon rettegett tüneteket észlelsz bénítóan meg is áll benned az idő átérezve régóta odább az a kellemes hipochonder delelő amikor májzsugor hírével élvezkedtél és roppant daganatok gyanújával kínáltad meg riadt körülállóid pedig nem fészkelt még mindennapjaidban az agyat áthasító kín s olykor magad is röstellted hogy besöpörve a felszínes kegyelmet a szorongások görcsei mögött lazán tovaballagtál a kivilágított éjszakákban fatalistának nevezve a feloldozó érzést amelynek művészetekbe beágyazott föntebb tudata is foszladozni kezd mára visszaesve alapesetben a kispolgárra ki titkon utána olvas kórjainak mihez még a kiterjedt orvosi lobbi is alátámaszt néhány számító passzust hátha leszel a betege kipuhatolván a felépülés képzetében lebeg-e valamiféle hozzája kapaszkodó bizalom melyben a gyógyíthatatlanság közös élménye elmaszatolt jelekkel nincsen ott legfeljebb a hála hogy kissé meghosszabbították szenvedésed

ALÁTÉT

a markáns korszakbeli elmozdulásokat életem sivár sávjában is gyakran végig éltem pedig egy eléggé félreeső kakasülőről néztem kis finom horgolásokból miként változnak ipari méretűvé ósdi nagy asztalokon a rikoltó alátétek a megnyalt tintaceruzáktól hogyan jutott környezetem a töltőtollig melyek hegye szerencséseknél olykor aranyba botlik nem beszélve a golyóstollak forradalmáról mellyel még komor atyáink is alig barátkoztak itt kelet felé ráadásul mai napig kifolyik lényege hiába elsőként képzele erről nagyot honfitársunk aztán rövidesen irracionális kalanddal már mindenféle gépezetekre váltunk melyek alig felfogható csodákat tudnak mégis növelik magányunkat míg kopogtatunk egy idegen képernyőre s az egykori becsült kézíráshoz képest a vibráló nagyon okos felületekről mint barátságtalan korcsmák alján az alig kívánatos félmeleg lőre arcunkba löttyen valami földöntúli öröm aztán hosszan sorolhatnánk még hová lett a sok lekörözött ifjúkori élmény s mi váltja ki lelkedből a korszerűség mögé beakadt szép illúziókat melyeket tovább tapos a holnap akkor is ha tudod nincs másik út a szomorúsághoz

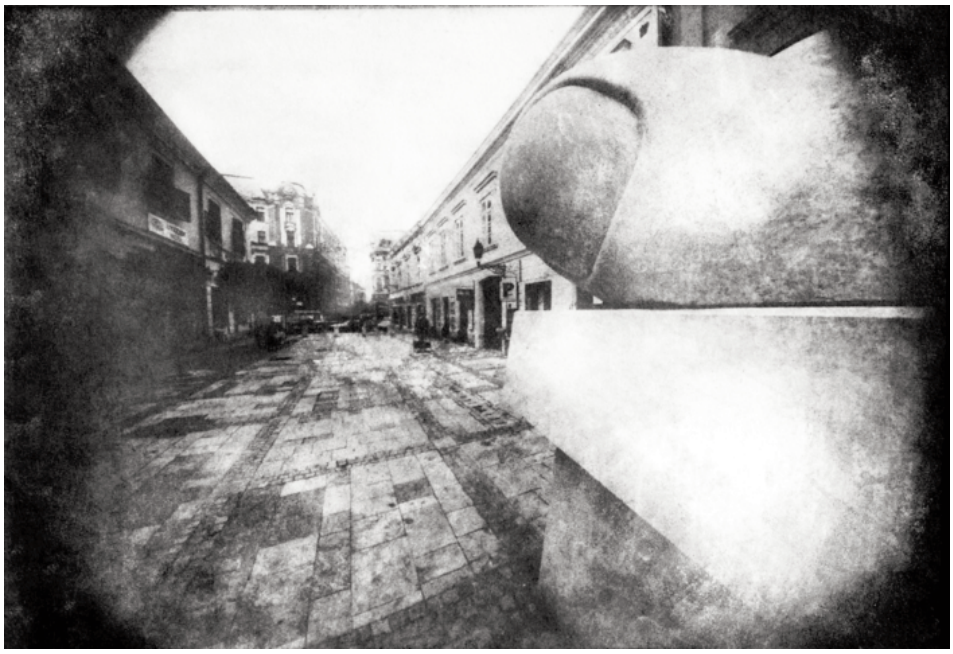

BENEDEK SZABOLCS

Félverseny

Azt a szót, hogy kancsöcs, Bálint az interneten látta először, a gombamód elszaporodott híroldalak egyikén. Ezek az oldalak – Bálint szerint – egyforma szisztéma szerint működnek, egy kaptafára mennek, és egyazon célt tűznek ki maguk elé: a világ híreit a lehető legközvetlenebb módon, a leglazább megfogalmazásban közölni, minél rövidebb mondatokkal és bekezdésekkel, viszont, mintegy ezek ellensúlyozásaképpen, sok-sok képpel. Szó mi szó, időnként valóban szórakoztatóak – már amennyire a világ hírei manapság nevezhetők szórakoztatónak –, Bálint napközben többször is fölment egyikre-másikra, és magában jókat mulatott az olykor a polgárpukkasztásig menő megfogalmazásokon. Ugyanakkor ilyenkor fölágaskodott benne énjének konzervatív fele is, és a kacarászás mellett nem csupán azért berzenkedett, mert ezek a néhány bekezdésnyi cikkek tele voltak helyesírási és stiláris hibákkal, hanem azért is, mert zavarta ama lassacskán bizonyossággá érő föltevés, miszerint ez a fiatalosnak kikiáltott nyegleség, amellyel ilyenkor szembesülni kényszerül, az újságírás, de talán a teljes írásbeliség jövője, sőt immáron visszavonhatatlanul a jelene. Bálintnak egy pár mondatos e-mail megírása is negyedórába telt, nem beszélve az intézeti emlékeztetőkről és följegyzésekről, amelyeket makacs elszántsággal újra meg újra átolvasott és átfogalmazott, mielőtt merészelte volna őket kiadni a kezéből. Ahogy viszont ezeket a cikkeket, vagyis inkább cikkecskéket böngészte, megkeseredett a szájíze, és látta maga előtt a nálánál tíz-tizenöt évvel fiatalabb hölgyeket és urakat, ahogy szélsebes ujjmozdulatokkal verik a klaviatúrát, akár a hókotró, tolják maguk előtt a késznek gondolt mondatokat, és ami a legrosszabb, olvasatlanul dobják ki irományaikat a netre, pillanatokkal azok elkészülte után.

Katával próbált is beszélni erről – mármint hogy végleg eltűnik a különbség az írott és a beszélt nyelv között, de ennek mindkettő a kárát látja, mert manapság olyanokat írnak le, amilyeneket nem is olyan régen művelt emberek még mondani se mondtak, nemhogy merészeltek volna papírra, esetleg képernyőre vetni. És hogy mit lehet ezellen tenni? Semmit. Az ember játszhatja a művelt, igényes polgárt, ám ezek csak legyintenek és továbblépnek rajta, vagy egyszerűen kiröhögik, szemtől szembe, még csak nem is a háta mögött.

– Szerintem nincs ezzel semmi baj – jelentette ki Kata. – Nem kell mindenhez csökönyösen ragaszkodni. Az élet lényege a változás. Különösen, amíg fiatalok vagyunk.

Na de az egyáltalán nem mindegy, hogy a változás milyen irányú – kötötte Bálint az ebet a karóhoz. Mehetnek a dolgok jó felé, meg rossz felé is. Itt egészen konkrétan rossz irányról van szó. Az értékeket igenis meg kell őrizni. És egyébként is… Abbahagyta, mert észrevette, hogy Kata már nem figyel. A laptopjába meredt: vagy azokat a munkahelyi e-maileket olvasgatta, amelyeket akkor írtak

neki, amikor úton volt a cégtől hazafelé, majd megfürdött, és leült Bálinttól tisztes távolságra, a kanapé helyett a fotelba, vagy ismerősei Facebook-posztjain merengett. Pedig Bálint még azt is el akarta mondani, hogy ő nem véletlenül nem használ szmájlikat meg efféle baromságokat. Igenis ki tudjuk fejezni az érzelmeinket írásban szavak és mondatok használatával. Ne legyünk lusták, ne ragadjuk meg mindig a dolgokat a könnyebbik felénél. Aztán eszébe jutott, hogy éppenséggel Kata is tele szokta tűzdelni az üzeneteit mindenfelé emócióval. Úgyhogy, mivel a ma estére szánt társalgásnak lőttek, bekapcsolta ő is a saját laptopját.

A „kancsöcs" szó egy képaláírásban szerepelt: az egyik parlamenti képviselő – a megfogalmazás szerint – tekintélyes kancsöcsöt villantott egy protokolláris esemény közepette. Magyarázatot nem fűztek hozzá, de nem is volt rá szükség, Bálint enélkül is tudta, miről van szó. A képviselő sárgásfehér (vajszínű) inge alól úgy domborodott ki a mellkasa, egészen konkrétan a melle, akár a nőknek. Ebben a zsibbasztó, verejtékes kora nyári melegben kétségkívül nem célszerű zakót hordani, talán a protokoll sem írja minden esetben elő, kérdés, meg lehetett-e volna úszni valamilyen módon a villantást. Bálint ennél a szónál is összevonta a szemöldökét, elvégre itt nem a hagyományos értelemben vett villantás történt (vajon van-e az internetes nyelvhasználatnak hagyománya?), azaz a kancsöcs nem egy rossz mozdulat nyomán türemkedett elő és vált a következő pillanatokban láthatatlanná, hanem ott volt mindvégig a protokolláris esemény, egész pontosan egy szobor avatása alatt. A képviselő igazából nem volt kövér, legalábbis abban az értelemben nem, ahogyan a férfiakat kövérnek szokás tartani: tokája nem csüngött kirívóan lefelé, derékszíja fölött nem buggyant ki erőszakosan a hasa, arca sem volt kerekebb a korabéli magyar férfiakénál – a kancsöcs ellenben ott volt, ráadásul a képaláírás olyannyira ráfókuszálta a figyelmet, hogy Bálint fejéből azonnal kiesett az arra vonatkozó információ, miszerint mi a falu neve, és hogy hívják ama híres szülöttjét, akinek szobrát a másik híres szülött, a kancsöcsöt villantó képviselő adta át a település boldog és meghatott lakosságának.

Bálint megtapogatta a saját melleit, sőt kézbe is vette őket, ahogy a nőkét szokás, és meglehetős borzongással állapította meg, hogy pont kitöltik a tenyerét. Amikor néhány perccel később kiment a fürdőszobába, homorított a tükör előtt, és döbbenten látta, hogy a kancsöcs így sem akar eltűnni. Ezek szerint róla is lehetne villantós fotókat csinálni. Sorstársa a megbélyegzett képviselőnek. Nem annyira kövér, a nyakát nem rejti még el a tokája, és a kamaszok sem röhögnek össze a hasa láttán, hogy „na, nézd már, egy terhes pasas", ám a kancsöcs igenis ott van. Furcsa, hogy eddig nem tűnt föl.

– Kancsöcsöm van – panaszkodott, amikor törülközővel a derekán előcaplatott a pizsamáját megkeresni. Kata csak pár pillanatra nézett föl a laptop takarásából. Nem látszott rajta csodálkozás. Ezek szerint ismerte a szó jelentését, és a tény sem volt számára újdonság. Annyit mondott csupán:

– Sportolj.

Persze. A sportolás. Na de mikor? Két gyerek mellett? „Az embernek arra van ideje, amire akarja, hogy ideje legyen" – idézte Bálint gyakran hangoztatott kijelentését a felesége, és Bálint tudta, hogy a gúny mögött Katának igaza van. Nem akarja, hogy a sportra ideje legyen, mert valójában utál sportolni. Nem, nem is az

utálat a megfelelő kifejezés, hanem az unalom. Bálint unta a sportot. Egyszer megpróbálkozott a futással, de már azt megerőltetőnek találta, hogy ki kell villamosozni a Margitszigetre. Arról nem beszélve, hogy utána neki kell vágni a sziget szélén futó sétánynak. Nem is annyira fizikálisan volt megerőltető. Hanem mentálisan. Hogy villamosozik, fut, és közben nem történik semmi. Csak a végtelen lötyögés. Egyfolytában azt várta, hogy mikor lesz vége és mehet végre haza.

Az úszással ugyanez volt a helyzet, hozzátéve a levetkőzés, megszárítkozás, fölöltözés gyilkos procedúráját. A kancsöcs viszont könyörtelen fatalizmussal buggyant elő Bálint nyári inge alól. A probléma mielőbbi megoldást követelt.

– Menj el focizni – javasolta Kata. – A kollégáim mind focizni járnak.

– Tudod, hogy utálom a focit.

– Te mindent utálsz, ami a kollégáimmal meg a munkahelyemmel kapcsolatos. Pedig a foci jó. Nézni és csinálni is. Mozoghatnál, lefogyhatnál, egyébként meg összejárhatnál emberekkel sörözni. Mindenki a vébét nézi a kocsmákban. Rád is rád fér egy kis kikapcsolódás.

Bálint az ajkába harapott.

– Világéletemben utáltam. Soha nem érdekelt. Nem is tudok focizni. Gyerekként se tudtam. De ha neked az kell, ha csak úgy felelek meg neked, ha olyan vagyok, mint a kollégáid, akkor rendben, csinálom. Megyek focizni és focit nézni. Mikor lesz a legközelebbi meccs?

Kata egy nehezen leírható pillantással végigmérte a férjét. Nem düh vagy megvetés volt a tekintetében, hanem közöny. Mint amikor valaki végérvényesen leveszi a kezét a másikról. Egyetlen szó nélkül fölkelt a fotelből és átment a hálószobába. Néhány másodperccel később hallatszott, ahogy recseg alatta az ágy. Ezek szerint nem jön már vissza. Nem érdekli a ma estére szánt film. Pedig direkt neki hozta, hogy a kedvébe járjon. Igazi csajos vígjáték. Bálint sóhajtott, föltápászkodott a kanapéról, odament a tévéhez, kihúzta a bekészített pendrájvot, és kikapcsolta a készüléket. Arra gondolt, most mindjárt be kell mennie a hálószobába, és valamit mondania kell Katának. Csak azt nem tudta, hogy mit. Nem volt kedve se a kényszeredett beszélgetéshez, se a kötelességszerű tapogatózáshoz, aminek az lesz a vége, hogy Kata eltolja a kezét és hátat fordít neki. Melege volt, de nem akart még egy sört kibontani. Pedig a nyárra tekintettel nemrég bevásárolt néhány dobozzal. Csupa olcsó, 3%-osat. Az igazi sörbarátok megvetik az effélét, ám mióta problémái adódtak a vérnyomásával, Bálint nem akart a tűzzel játszani.

A tévé lapos képernyője előtt érte a megvilágosodás.

A bicikli odalent porosodik a babakocsi-tárolóban. Nem új darab, sőt kimondottan régi, Bálint 14 éves volt, amikor a húsvéti locsolópénzéből megvette. Aranyszínű festékkel befújt, szovjet járgány. Félversenynek hívták egykor – Bálint emlékei szerint a nyolcvanas évek közepén versenynek vagy félversenynek neveztek minden olyan biciklit, amelynek nem kontrafékje volt, ellenben volt sebességváltója, a kormánya pedig lefelé görbült, akár a kos szarva, ily módon nem egyenes háttal kellett hajtani, mint a falusi vagy a kempingbicikliket, hanem rá kellett hasalni a vázra. Hogy mi volt a különbség a verseny és a félverseny között, azzal Bálint sem akkor, sem később nem volt tisztában, az azonban biztos, hogy az övé egy szovjet félverseny kerékpár – így szerepelt a stencilezett bolti papíro-

kon. Ezermester apja azóta lecserélte a divatjamúlt kormányt, továbbá előre és hátulra egy-egy kosárt szerelt, Bálint ugyanis bevásárlásra használta a járgányt.

Mindeddig. Most azonban itt az idő új utakra térni.

Bálint soha nem érezte magáénak a városi biciklisták kasztját. Nem ellenszenvezett velük, egyszerűen közömbös volt irántuk. Annak idején az oktatója arra intette, hogy piros lámpánál vagy útkereszteződésben mindig szorosan az útpadkához közel álljon meg, nehogy azok a szemét biciklisek jobbról megelőzzék. Bálint magáévá tette ezt a tanítást, egyébiránt szenvtelenül szemlélte, ahogy a leszegett fejű, sisakos, műanyag ruhába bújt kerékpárosok, akár valami hatalmas rovarok, cikáznak a dugóban araszoló autók között. Amikor némelyik középen ment, és nehezen vagy egyáltalán nem lehetett megelőzni, bosszankodott valamelyest, de nem jobban, mint azok miatt az autósok miatt, akik a megengedett sebességet alulról súrolva erőlködtek a belső sávok valamelyikében.

A kancsöcs elleni harcban minden megengedett.

Bálint a nyár elején biciklire ült. Szerencsés időszakban: a gyerekeket nem kellett reggel iskolába vinni, délután nem kellett menni értük, hol valamelyik nagyszülőnél, hol táborokban dekkoltak. Az első hetek nehézkesen teltek. Először Bálint izmai és szalagjai tiltakoztak a nem várt megerőltetés ellen. Aztán kiderült, hogy az eleinte járthoz képest sokkal egyszerűbb, kevésbé megerőltető és veszélyes útvonalon is el tud jutni az intézethez. Utána kijöttek a bicikli addig rejtett hibái: a kerekekben nyolcasok voltak, a fékek gyöngén fogtak, az abroncsok elkoptak. Cserébe Bálint megismerte a környék kerékpárüzleteit és -szerelőit. Új kifejezéseket és módszereket tanult.

– Legalább a gyerekek biciklijeit is rendbe tudod rakni – jegyezte meg Kata.

A nyár közepére helyre rázódott Bálint kerékpáros világa. Mind ő, mind a szovjet félverseny leküzdötte gyerekbetegségeit. Kikristályosodott a helyes útvonal, amelyet naponta kétszer megtett, és bár továbbra se érezte a kasztba tartozónak magát, ugrásszerűen javultak biciklis ismeretei. A gyerekek kerékpárján beállította a nyereg és a kormány magasságát, sőt egyiknél a féken is igazított valamelyest – nem lett tökéletes, de az addiginál erősebben fogott. Noha minden, a témába vágó weboldal óvva intett ettől, egy mp3-lejátszót is beszerzett – éppen most, amikor az már kezdett kimenni a divatból, és tele volt az internet azzal, hogy hol itt, hol ott állították le a gyártását, ugyanakkor az unalom ellen kiváló megoldásnak tűnt; noha unalomról az úszással vagy a futással ellentétben a kerékpározás kapcsán éppenséggel nem nagyon lehetett beszélni. Egyrészt figyelni kellett a forgalomra. Másrészt ott volt a többi biciklis, Bálint alaposan szemrevételezte őket, ahogy jöttek szemben a budai rakparton végighasító kerékpárúton – a hölgyek között jó néhány igen csinos is akadt. Harmadrészt pedig ott volt a megunhatatlan panoráma, amely Bálintot ennyi év után is újra meg újra lenyűgözte, és mindenféle romantikus érzetet keltett benne hazáról, történelemről és emberi nagyságról.

A kancsöcs elleni küzdelem eredményesnek bizonyult. Bálint napról napra érezte a változásokat. Lábizmai megkeményedtek, egyre rövidebb idő alatt ért be az intézetbe, és augusztus közepére már azt tapasztalta, mintha a mellkasa is feszesebb lenne. Tapintásra legalábbis úgy tűnt. Jó lett volna megkérdezni valakitől, valóban így van-e, vagy csupán hiú vágyai okozzák e képzetet, ám Katát azokban

a hetekben más érdekelte. A gyerekek a nagyszülőknél voltak, és minden házassági tanácsadó internetes oldal azt tanácsolja, hogy ezt az időt kell kihasználni arra, hogy a gyereknevelésbe és a szürke napok mókuskerekébe belefásult szülők visszanyerjenek valamit a hajdani intimitásból. Kata viszont ekkor is rendre későn járt haza: hol a munkahelye miatt, hol valamelyik barátnőjével találkozott, hol egyszerűen azért, mert végre volt ideje szétnézni a bevásárlóközpontokban. Azokat a filmeket is, amelyeket Bálint az intézetben letöltött és pendrájvon hazavitt, részletekben nézték meg, mivel olyankor kezdtek bele, amikor már mindketten javában ásítoztak, és jobban vonzotta őket az ágy, mint az LCD-képernyőn pergő cselekmények.

Amikor megszólalt a telefon, és a kijelzőn Kata neve és Facebookos profilképe jelent meg, Bálint arra gondolt, hogy talán most fogják megbeszélni, hogy a házassági tanácsadó weblapok szerint ma este végre beülnek egy moziba, netán egy sörözőbe. Igazság szerint ő az elsőt preferálta volna – tartott attól, hogy a sörözőben, túl azon, hogy váltanak pár mondatot a gyerekek fejlődéséről és az iskolában várható dolgokról, nem bírnak egymásnak mit mondani. Amikor először vetette föl a lehetőséget, Kata azt felelte, hogy ugyan már, ők rég túl vannak azon, hogy sörözőbe menjenek. Bálint tiltakozni akart, hogy na de Kata eljár időnként a kollégáival sörözni, ami rendjén is van, ő is be szokott ülni egy-egy cimborával egy pofa sörre – miért volna olyan lehetetlen, hogy egyszer kettesben tegyék? Végül mégse tiltakozott, mert tudta, hogy Katának igaza van, és hiába idézte föl, milyen volt, amikor a megismerkedésük idején, de még azután is eljártak sörözni, és hiába emlékezett úgy, hogy miközben egymás kezét szorongatták a ragacsos faasztalon, ömlött belőlük a szó, majd szorosan összeölelkezve csókolóztak a mosdókhoz vezető nyúlfarknyi folyosón, Bálint biztos volt benne, hogy ez most nem így történne. Ennek ellenére párszor fölvetette a dolgot, mire Kata engedékenyen közölte, hogy jó, rendben, meglátják, ha úgy alakul, lehet róla szó.

– Terhes vagyok – mondta Kata másodjára, holott Bálint elsőre is jól értette, csupán azért kérdezett vissza, mert nyerni akart egy kis időt. – Méhen kívüli terhes. Be kell mennem a kórházba.

– Beviszlek. Találkozzunk otthon. Indulok – vágta rá Bálint, és mielőtt bármi mást kellene kérdeznie, kinyomta a telefont.

Ezúttal ráfeküdt a szovjet félverseny kosszarvra már egyáltalán nem emlékeztető kormányára. Sem a panorámában, sem az előtte tekerő huszonéves lányok fenekében nem gyönyörködött, ellenben akkora elánnal hajtotta a járgányt, amekkorával az elmúlt hetekben soha. Egész felsőtestén folyt a víz, a hajáról és a homlokáról lecsöpögő izzadtság csípte a szemét. Útközben eszébe jutott, hogy valahol azt olvasta, hogy ha az ember huzamosan nagy sebességgel hajtja a pedált, egyszer csak afféle hipnotikus állapotba kerül, amelyben nem érzi a fáradtságot. Az országúti kerékpárversenyzők így képesek iszonyú távolságokat őrült tempóban megtenni. És vannak olyan, hipnózissal foglalkozó terapeuták, akik a rendelőjükben szobabiciklit tartanak, arra ültetik a pácienst a kezelés alatt.

Idáig jutott a gondolatmenetben, amikor a hátsó kerék megelőzte az elsőt, és Bálint a földön találta magát.

A Petőfi hídról jött lefelé, a pesti oldalon. Az aszfalt tükörsima volt és forró. Ott, ahol a Soroksári útról érkezők rákanyarodhatnak a Ferenc körútra, van egy viszonylag hosszú, üres szakasz. Itt feküdt Bálint, oldalán a biciklivel, és néhány pillanaton keresztül csodálkozva nézte a hídról lefelé araszoló kocsisort. Aztán fölállt, hogy áttekintse a helyzetet. Az mp3-lejátszó elhallgatott, kijelzője semmiféle gombnyomogatásra nem világosodott ki. A jobb oldali pedál lábtámasza eltört, a hátsó kosár eldeformálódott, az ülés elfordult. Nem látott magán sérülést, jobb térde viszont fájt, és amikor megpróbált visszaülni a biciklire, lötyögött, akár a marionettfiguráké. Látta, hogy a várakozó és lassan továbbcsúszkáló autókból többen figyelik, úgyhogy igyekezett úgy tenni, mintha nem volna semmi baj. Pénztárcája, iratai megvoltak, a mobiltelefonja is működőképesnek látszott, egyedül az mp3-lejátszó veszett oda. Egyébként olcsón megúszta. Visszaült a szovjet félversenyre és hajtott tovább. A térde sajgott, és néha kifordult oldalirányba, ám ez majd rendbe jön.

A lakás üres volt. Kata gardróbszekrénye tárva-nyitva, a ruhák egy része a földön. Csak sokadik csöngetésre vette föl a telefont, a zajokból ítélve már a metrón, Bálint annyit tudott kihüvelyezni a szavaiból, hogy úton van a kórház felé.

– Indulok utánad – mondta Bálint, majd zsebre vágta a slusszkulcsot és a forgalmit.

A Rákóczi hídon konstatálta, hogy jobb lába nem mindig engedelmeskedik. Kifejezetten nagy erőfeszítésbe tellett a gázpedálról a fékre – vagy fordítva – áthelyezni. Amikor kiszállt az autóból, már sántikált.

Sebaj. Elmúlik. Nem ez most a legfontosabb.

Katát a szülészet folyosóján találta meg. Az osztály ugyanúgy nézett ki, mint évekkel ezelőtt. Bálint ugyanitt várta, hogy hazavihesse mind a két fiát. És Katával is ugyanezeken a műanyag székeken ültek, hogy megbeszéljék a választott szülésznővel a dolgokat.

A feleségének lángvörös volt az arca és a szeme. Messziről lerítt róla, hogy sírt. Kézfejébe már belenyomták a branült.

– Ma derült ki?

– Teljesen biztosan ma. De már tegnap csináltam egy tesztet.

Kata egyetlen pillanatra sem nézett rá.

– És?

– Hogyhogy és?

– A teszt is azt mutatta?

– Persze hogy azt mutatta – csattant föl Kata. – Különben miért mentem volna reggel orvoshoz?

– Nem mondtad, hogy odamész.

Kata nem válaszolt. Bálintnak az jutott eszébe, hogy vagy egy héttel ezelőtt a felesége hányingerre panaszkodott, és neki valamiért bevillant, hogy mi van, ha… Akkor elhessegette a gondolatot. Ezek szerint tévesen.

– Az ultrahangon nem látták reggel – szólalt meg percekkel később Kata. – Vért vettek. És amikor most odatelefonáltam, azt mondták, hogy a vérvétel eredménye szerint terhes vagyok, de ha nem látják, akkor az azt jelenti, hogy nagy valószínűséggel méhen kívüli. És azonnal kórházba kell mennem.

Kata összeszorította a száját, szemét elborította a könny.

A lengőajtó kinyílt, kijött az ügyeletes főnővér. Vékony, elképesztően magas, vörös hajú nő. Bálint nem emlékezett rá, hogy annak idején, a gyerekek születésekor találkoztak volna. Kata reggeli vizsgálatainak papírjait tartotta a kezében.

– Jöjjön. Megyünk a vizsgálóba. Jól érzi magát?

Kata bólintott és fölállt.

A főnővér Bálintra nézett.

– Jöhet, ha akar. Maga az apa, ugye?

„Nem. Én a férj vagyok" – akarta mondani Bálint, ám úgy érezte, most képtelenség lenne bevinni ezt a kabaréjelenetbe illő csattanót. Megpróbált fölállni, de a jobb lába nem engedelmeskedett. A térde pokolian sajgott és kétszeresére dagadt. Bálintnak az jutott eszébe, hogy egészen biztosan nem tudja majd hazavezetni a kórház parkolójából az autót.

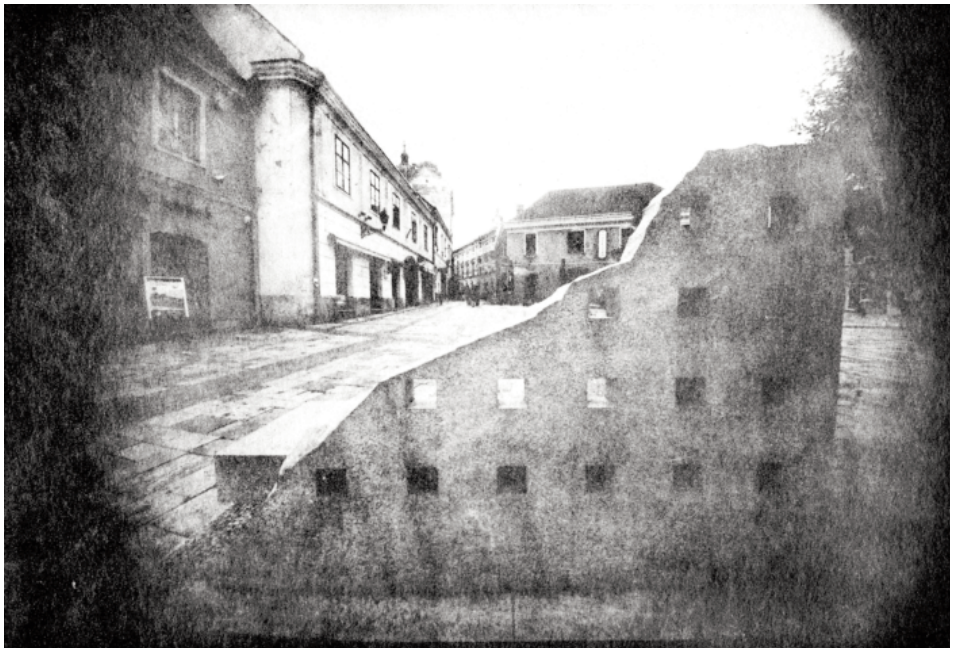

VÖRÖS ISTVÁN

A mesterek gyűlése

A HARMINCEGYEDIK MESTER

Megházasodik. Ő már a férjek
mestere. Apa lesz. Pár boldog
hónapig hagyja, hogy a fia
legyen az egyetlen mestere.

A HARMINCKETTEDIK MESTER

A világ, ami eddig megnyerően
ellenséges vagy indokolatlanul
közömbös volt vele szemben,
váratlan barátságossággal
fogadja.

Végre beállhat a sor végére,
melynek az elejéről
egyszer már kiállt.

A HARMINCHARMADIK MESTER

Nem mesterhez méltóan
viselkedik. Leutazik a tengerhez
a fiával és a feleségével,
a vízben hevernek egész
nap, mint akinek joga van
emlékeztetni a halakat
távoli rokonságukra.

A HARMINCNEGYEDIK MESTER

Amerikában jár, 7 hétig
egy indián szent helyen
emelt újangol kiskastély
ablakából bámulja az utolsó
észak-amerikai erszényes
harcát a faggyal.

A HARMINCÖTÖDIK MESTER

A lánya nem megszületik,
hanem valósággal világra ugrik.
A mester már nem sír, amikor
a köldökzsinórt elvágja.

A HARMINCHATODIK MESTER

Őt gyerekkora óta ismeri,
bár nem nagyon kedvelte.
„36 leszek kétezerben.”
Csakugyan annyi lett?
Sosem tudhatjuk meg.
De ezt határozottan
egyszer sem cáfolta.

A HARMINCHETEDIK MESTER

Nem a tettek beszélnek,
az út.
Nem a szavak cselekednek,
az út.

Nem a királyok döntenek,
az út.
Nem a döntések uralkodnak,
az út.

Nem az akarás hat,
az út.
Nem a hatás akar,
az út.

De nem az út *jár az* út*on,*
hanem az ember.

A HARMINCNYOLCADIK MESTER

A kelleténél jobban beleélte magát
a királyok dolgába. Így van ez,
ahol nincsen király. Négyévente
új helyettest kell választani,
mert elhasználódik. A mester
túlságosan is örült, amikor

megbukott az a helyettes,
aki magát helyettesíthetetlennek
gondolta.

Ne örülj, ne szomorkodj
a királyok és helyetteseik dolgain.
Ők se fognak a tieiden.
Keress élő hullájukhoz
türelmes keselyűt.

A HARMINCKILENCEDIK MESTER

Németországba utazott,
ahol egy szellemi híresség
megrázta a kezét, meghajolt előtte:
Uram, maga nagy költő!

Vagy: Hapsikám, te nagyon költő vagy!
Tisztázhatatlan hogy értette, mert
angolul hangzott el, ahol nincs tegezés,
magázás, önözés, kendezés.

Lehet hogy két te állt
egymással szemben.
Lehet, hogy két ön hajtott fejet?
Lehet, hogy két maga
mosolygott egymásra.

A NEGYVENEDIK MESTER

Lassan kezdi felismerni
a korlátait. Könnyű neki,
mert minden irányban
ott vannak, és meglehetősen
közel. Irigyelhetik az erősek,
az ügyesek, a szépek, a jó hangúak,
a híresek, nekik az illúziók sokkal
nagyobb tengerén kell átkelniük,
míg elérnek ahhoz a kedves, aprócska
figurához, amik lényegében
ők maguk.

A mester negyvenedik
születésnapján megkapta ajándékba
ezt a bábot.

A NEGYVENEGYEDIK MESTER

Most már annyi van belőle,
szinte mindegy melyik. Állítólag
a verseit nem is egyedül írta,
hanem ezeknek a mestereknek
a munkacsoportja
dolgozta ki őket.

A NEGYVENKETTEDIK MESTER

A mester feje fölé is kitárta
szárnyát a hiúság. Két hónap
leforgása alatt meg merte írni
a saját út és saját
erény saját könyvét.

Aztán, mint aki jól végezte
dolgát, Berlinbe költözött.

A NEGYVENHARMADIK MESTER

Minden mesternek van apja,
ez szükségszerű.
A mesternek sok nehéz
és sok könnyű percet
szerzett az övé, és ő hasonlókkal
vagy még nehezebbekkel és
még könnyebbekkel viszonozta
is ezt.

A haldokló ágya mellett
tanácstalanul állt, szégyellt volna
az útról beszélni neki.

Már csak azért is, mert fogalma
se volt róla.

A NEGYVENNEGYEDIK MESTER

Két hónapig lebegett két tó felett,
lába alatt csak egy lakás padlójával,
a rádión könnyű, apróra darabolt zenét
hallgatott, és nyelte is a kocsonyás
falatokat, mint egy nagyevő.

Legújabb gondolataiból
már teljesen sikerült kiűznie
a gondot, a mélységet
és az elmélkedést.

A NEGYVENÖTÖDIK MESTER

Ennyi már csak egy szokatlanul
hosszú életnek lehet a fele.
De az életünknek sosincs itt
épp a fele, mindig a végén
járunk és folyton kitérünk
előle, mert magunkhoz rántjuk
pár percre vagy évre
az örökkévalóságot.

A NEGYVENHATODIK MESTER

Az egyik szeme elfáradt, alig lát.
Befelé figyel hát egyre többet,
mint a szobába a főzögető anyuka,
akinek odabent ikrei alszanak.

Az egyik füle elfáradt, alig hall.
Befelé hallgatózik hát,
a világ középpontja felé.

Néhány foga elfáradt,
műtétnek vetették alá.
Többnek is.
Annyi mindent csináltak,
hogy a foghúzást
ajándékba kapta.

A NEGYVENHETEDIK MESTER

Új szokása lett. Futni kezdett.
Először alig bírt végigaraszolni
a Margit-sziget körül.
A fiát is vitte, és magyarázta neki:
Mindig akkor állj meg, amikor
a legjobban kéne futni.

A NEGYVENNYOLCADIK MESTER

A mester kutyát szerez be.
Látszik, hogy nem igazi mester,
különben már rég mindent
megtanult volna ezektől
a bölcs állatoktól,
nemcsak most nyúlna
bizonytalanul a kutya
egészséges fogakkal
mosolygó arca felé.

Hogyan jutnak így el
legalább az első leckéig?

A NEGYVENKILENCEDIK MESTER

Feleségével Velencében
egy csatorna partján
üldögélnek, és egy kis
logikai feladványt
készítenek a megbízható
léptekkel közeledő
ötvenedik mester
számára.

A feladványokat soha ne
a kérdés, hanem az állítás
felől oldd meg.

AZ ÖTVENEDIK MESTER

Egyre többet biciklizik,
fut hegyek között
vagy folyópartokon.

Családi találkozót szervez
a mestertársaknak.
De a feladványt
persze nem tudta
megoldani.

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

„JANKA EGYSZER NÁLAM FELEJTETTE AZ ESERNYŐJÉT”

2. RÉSZ

„FECSKELÁNY”

Föltehetően nem Lányi Hedda fölbukkanása vetett véget a Keleti Juliska iránt táplált érzelmeknek, ám a „Fekete Vénusz” elutasító viselkedése – illetve más, ledérebb nőkkel való kalandok rossz emléke – is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Kosztolányi éppen egy szabadkai diáklányba szeretett bele. Lányi Hedda apja Lányi Ernő (1861–1923) volt, akit 1907 januárjában nevezett ki a szabadkai törvényhatósági bizottság a városi zeneiskola megürült igazgatói székébe, és március 1-jén tehette le esküjét. Mielőtt rátérnénk lánya, Hedda és Kosztolányi Dezső szerelmi kapcsolatának tárgyalására, érdemes pár szót szólnunk Lányi Ernő művészeti tevékenységéről, illetve a családnak a hazai zenei életben betöltött szerepéről. Tesszük mindezt nem utolsó sorban azért, mert ez a szerepvállalás jelentette az összekötő kapcsot Lányiék és a Kosztolányi-, sőt a Brenner-família között is.

Lányi Ernő apja Langsfeld Ernő nagykereskedő volt, aki szívesen énekelt és gitározott, édesanyja – Weisfeller Fanni – pedig zongorázott. Mivel az apa korán meghal, Lányi Ernő Basch Raphael publicista gyámsága alá kerül, és Párizsba költöznek. Míg testvére, Viktor a Sorbonne-on tanul, és irodalomtörténész, politikus, illetve egyetemi tanár, majd az emberi jogok ligájának elnöke lesz, addig Ernő Bécsbe szökik, zenét tanulni. Zongora- és hegedűórákat látogatott a konzervatóriumban, majd Münchenbe ment tovább. Diáktársai közt volt Koessler János is, Bartók, Kodály, Dohnányi és Weiner Leó későbbi tanára. Ezt követően Lányit ismét Párizsban, majd Kölnben találjuk. Bejárta Lipcsét és Stockholmot, végül a bécsi Ring Színház karénekese lett. Jókai *Aranyember*ének elolvasása után döntött úgy, hogy hazatér, és Magyarországon vállal küldetést. Miskolci színházi karnagysága idején már dalokat komponált: első művét (*Volt nekem egy szép kedvesem*) 1880-ban mutatták be Zomborban, melyet Allaga Géza cimbalomművész, Blaha Lujza állandó kísérője, cimbalomra is átírt.[97] Második nagysikerű dala (*Ne sírj, ne sírj, Kossuth Lajos*) az ország valamennyi dalárdájának egyik leggyakoribb műsorszáma lett. Később Budapestre került kartanítónak, majd a bajai színházhoz karmesternek, utána ismét Miskolcra. 1883 és 1885 között a kolozsvári Nemzeti Színházban találjuk, ahol már zenepedagógiával foglalkozott, és ekkor szerzett oklevelet a Zeneakadémián is. Feleségétől, Dombay Erzsébettől összesen öt gyermeke szüle-

tett – Ernő, Viktor, Géza, Sarolta és Hedvig –, közülük Viktor torokgyíkban meghalt. Az ő emlékére veszi föl később Lányi Géza – aki műfordító, zenei író lett, valamint operaszövegeket is fordított – a Viktor keresztnevet.

Lányi Ernő 1888-ban – Gustav Mahler igazgatósága idején – a budapesti Operaházba került korrepetítornak, ám Mahler egocentrizmusát nehezen viselte, így egy év múlva otthagyta a fővárost.[98] Székesfehérvárott lett karnagy, ahol dalárdát is alapított. Nem sokkal ezután az Egri Városi Dalkört emelte országos hírűvé, majd egy regensburgi ösztöndíj után (1901) újra Miskolcon tevékenykedett. Mint korábban jeleztük 1907-ben került Szabadkára, ahol első lépésben fölfejlesztette az Iparosdalárdát, valamint elkezdte kidolgozni a zeneiskola szabályzatát. Levéltári adatok tanúskodnak arról, hogy újításai bevezetése során számos akadályba ütközött – többek között az egyházi vezetők is ellene voltak –, ám néhány haladó gondolkodású művészetpártoló és maga a polgármester segítette törekvéseit.[99] Lányi Ernőt 1919-ben helyezték nyugállományba, s ezt követően meg is betegedett. 1923-ban halt meg, de utolsó éveit is a zenének szentelte.

Csáth Géza apja, id. Brenner József volt az egyik fő kezdeményezője, illetve vezetője az 1888-ban alapított Szabadkai Dalegyesületnek. Az alapító tagok között találjuk Kosztolányi Dezső apját, id. Kosztolányi Árpádot is. Id. Brenner József kéziratos naplójegyzeteiből is tudható, hogy Lányi Ernővel közösen alapították meg később a Filharmóniai Társulatot, melynek előbbi egyik alelnöke és I. fuvolása is volt sokáig.[100] A Brenner-, Kosztolányi- és Lányi-család tagjai tehát összejártak, és nemcsak az apák, hanem gyerekeik is baráti viszonyba kerültek egymással. Lányiék 1907-es Szabadkára érkezésekor Kosztolányi Dezső már „befutott" újságíró volt Budapesten, első kötete, a *Négy fal között* pedig éppen ezekben a hónapokban látott napvilágot. Vele ellentétben Lányi Hedda még meglehetősen tapasztalatlan, tizenhárom éves, fiatal diáklány volt, aki szülei felügyelete alatt állt. Rendes házból való úrilányként nem illett tehát felnőtt férfiakkal kapcsolatba kerülnie. Igaz, diáktársai udvarolgattak neki – fölkérték bálokban, hazakísérték az iskolából –, ám az addigra már huszonkét esztendejét betöltő, s (a „Keleti Juliskáknak" köszönhetően) a szerelemben is járatos Kosztolányi közeledése ennél sokkal nagyobb súllyal (s egyszersmind veszéllyel is) bírt.

A szerelem kibontakozásának története meglehetős pontossággal dokumentálható, Hedda ugyanis részletes naplót vezetett életének erről az időszakáról.[101] Ez alapján tudjuk, hogy elsőként Csáth Géza fordult meg Lányiéknál – 1907. május 16-án –, s Kosztolányi csak ezt követően, június 2-án – éppen az Ady-kritika megjelenésének másnapján – teszi tiszteletét. Mint Lányi Hedda leírásából kiderül, a kötetből vitt Lányi Ernőnek is egy példányt, ám a diáklány ekkor még nem figyelt föl rá: „Megint itt volt Jóska, és elhozta magával az unokafivérét Apának bemutatni. Kosztolányi Dezsőnek hívják. Költő. A verseskötetét odaajándékozta Apának. »Négy fal között« a címe. Érdekes ember: magas, kék szemű, barna haja van, de az mindig a homlokára esik, nem áll olyan szép simán, mint a Jóskáé."[102] Az idézetből is sejteni lehet, illetve a napló egy későbbi bejegyzése (1907. aug. 7.) szintén arra utal: Lányi Hedda ebben az időben inkább Csáth Gézáért rajongott. Ugyancsak ezt támasztja alá egy időskori interjúja is, melyben a következőt nyilatkozta: „Hiszen nekem a Csáth Géza tetszett, és most sehol sincs a Csáth Géza, hanem valami tör-

ténik itt most."[103] Az „áttörést", melyre az interjúban is céloz Lányi Hedda, csak a karácsony hozta el. 1907. december 24. napjának krónikáját – mely a szerelem kezdetét írja le – 26-án rögzítette Hedda: „Eddigi életem legcsodálatosabbja volt karácsony első napja, vagyis annak délutánja és estéje, amit Kosztolányiéknál töltöttünk. Uzsonna után Dezső, akit édesanyja Didének szólít, odahívott az ebédlő támlás díványára. Úgy mondta, hogy: »Jöjjön, kislányka, beszélgessünk egy kicsit.« A beszélgetés egy hosszú óráig is eltarthatott. Nekem lángolt az arcom utána. Előbb engem kérdezgetett: hogy élek, miken szoktam gondolkozni? Aztán beszélt magáról is sokat. […] Aztán emlegetett egy kislányt. Igalits Szandának hívják. Tetszett neki, de elköltöztek Zomborba. És hogy Pesten annyi színésznőt és mindenféle nőt ismert, de egy olyan szépet sem látott, mint amilyen én vagyok. Megérintette a kezemet. Mintha tűz ért volna hozzám, beleremegtem. Akkor mondta, hogy szeret, s ebben a pillanatban éreztem, hogy én is őt. […] Dide megfogta a kezemet, és mi is táncoltunk a többiekkel. A táncban kifáradtunk, s utána Dide hívott, hogy üljünk le és nézegessük az újságok karácsonyi számait. Kétoldalról fogtuk a szétnyitott újságot, és ő mögötte a kezemet szorította. Azt hittem, meghalok a boldogságtól."[104] Kosztolányi ugyancsak „beszámolt" a szerelmi kapcsolat indulásáról, ő azonban levélben tette. Halasi Andor barátjának írta rögtön újévkor: „Képzeld el, újra egy nőt találtam, az abszolút nőt, az örök Ideált – hogy is fejezzem ki magam? –, a női Halasi Bandit. […] Ez a nő most lekötve tart. Írásban nem jellemezhetem, csak annyit árulok el, hogy tizennégy éves, és jobb verseket ír, mint én. […] majd megfulladok a boldogságtól, hogy a szemétgödörszerű életben két olyan emberrel találkoztam, mint ez a nő és te."[105] A leírt sorok arra engednek következtetni, hogy az első találkozáskor – a nyár folyamán – még Kosztolányi sem figyelt föl Heddára. Föltehetően még túl friss volt a Keleti Juliska-féle szerelem (és a csalódás) élménye ahhoz, hogy a fiatal lányt észrevegye, illetve akkori látogatásának határozott célja az volt, hogy Lányi Ernőnél tegye tiszteletét, kötetével mutatkozva be. Mindennek azonban ellentmondani látszik Kosztolányi Dezsőné közlése, aki a következőket írja: „Iskoláskönyvekkel a hóna alatt rója a szabadkai utcát, amikor Dide először észreveszi."[106] Kosztolányi Halasinak írt leveléből kiderül továbbá, hogy Hedda írt verseket is. Naplójában ugyancsak találunk több költeményt, valamint arra is fény derül, hogy Kosztolányinak is elküldött néhányat. Saját tehetségét természetesen szerényebbre értékelte, mint a férfiét, és nagy nehezen szánta rá magát költeményei megmutatására: „Megpróbáltam levelet írni, de minden szó olyan szürkén kongott, hogy Dide azt sértésnek vehette volna. Így aztán versben írtam meg azt, amit levélben nem tudtam elmondani. […] Félve küldtem el ezt a verset. Félek, hiányzik belőle, amire Ő annyira vár: az ölelés közelsége. És ezt Ő észreveszi, hiszen Kiss József is úgy hallgat rá, mint egy csalhatatlan szakértőre."[107]

1908. január 6-án beszélik meg, hogy ezentúl levelezni fognak, titokban. Kosztolányi poste restante írja érzelmektől túlfűtött leveleit Heddának, leggyakrabban „Este" jeligével, ám ezzel párhuzamosan a család címére is ír: illedelmes stílusban, képeslapokon küldve üdvözleteit. Gyakran előfordul azonban, hogy öccsén és a Brenner-fiúkon keresztül megy a levelezés – akiket folyton óvatosságra int[108] –, amiből később galibák is adódnak: a kisebbik Brenner – akit csak „Dezsőkének" vagy

„Kisdezsőnek" becéznek (s aki később Jász Dezső néven publikál majd) – is beleszeret Heddába, a levelek adás-vétele pedig apropó lesz a találkozásokra. Kosztolányi első szerelmesleveléhez verset is csatol: a *Boszorkányos estét*, melyről tudjuk, hogy ez volt első *Nyugat*-beli szereplése is. Míg a levelet 1908. január 14-én vette kézhez Lányi Hedda, addig a vers csak március elsején jelent meg nyomtatásban.[109] De Kosztolányi nemcsak költeményeket küld kislány szerelmének, hanem hosszas vallomásokat is. Leírásairól nem mindig tudjuk egyértelműen eldönteni: mennyi belőle a valóság, s mennyi a fantázia terméke. A levelek szenvedélyes hangneme legalább annyira költői csapongás is lehet, mint amennyire őszinte megnyilatkozás. Egyik első üzenetében például meglehetősen teátrális, s a világfájdalmas költő pózában tetszeleg inkább, mikor így ír: „Színhely: egy éjjeli kávéház. Idő: éjfél után három óra. A szereplők: egy kisleány, édes, komolykodó arcú csodalány, aki most meleg ágyában alszik, de álmában is affektál – bájosan és természetesen, ahogy Hedda szokott –, és egy kócos, borzas költő, ismert kávéházi alak és még ismertebb lump, aki a márványasztalra görnyedve szerelmes levelet ír ideges, könnyes szemekkel, és oly nagy elmélyedéssel, hogy az egész kávéház azt hiszi, hogy őrült és nappalra kiviszik a Lipótmezőre. […] Nekünk nem kell ragaszkodnunk a szokásokhoz. Azt akarom, hogy láss engemet, ahogy ebben a percben rád gondolok, s érezd, mint hajolok a te szent, fehér ágyad fölé."[110] Vagy másutt: „Közvetlen a vonatra szállás előtt este 9 órakor a hold és az ívlámpa kombinált fényénél írom a kártyát."[111] Sok levél azonban valóban komoly érzelmekről árulkodik, mint például az 1909. júliusi: „Mi vagy te nekem? Nem tudom biztosan. De most úgy érzem, hogy te vagy a Visszatérés. Te tettél férfivá, és te tettél újra gyerekké. Most olyan tiszta vagyok újra, mint a gyerekkoromban. Ezt a tisztaságot félve őrzöm. […] Szeretnék veled egy napig együtt lenni, nem otthon, Szabadkán, és nem itt, hanem valamilyen idegen városban."[112] Viszonylag korán ráaggatja egyébként Kosztolányi a diáklányra a „Fecskelány" nevet is, mely aztán – nem utolsó sorban Dér Zoltánnak köszönhetően – elhíresül az irodalomtörténetben: „Kicsoda vagy te, hogy ily könnyű vagy? Könnyű és karcsú, mint a fecske. Te fecskelány! Te fecskelelkű, fecskekönnyűségű, repülő, táncolva repülő lány, te kék égben, kék vizeken csicsergő madár! Te én!! Te költő, te isten, te minden!!!"[113] A leveleken túl olyan „lovagias" gesztusokkal is udvarolt Kosztolányi Lányi Heddának, mint például virágok küldése: „ahogy kilépek a kapun, mit látok: egy fehér selyempapír csomagot. Lehajolok érte. Két szál gyönyörű piros szegfű volt benne. Tudtam[,] hogy ezt Dide hozta."[114]

Az, hogy nem minden esetben volt igaz, amit Kosztolányi leírt a leveleiben, vagy legalábbis nem mindig írta le a *teljes igazságot* a fiatal lánynak, legegyértelműbben az 1909 májusában keltezett szövegeiből derül ki. Érdemes idéznünk mind a Lányi Heddának, mind a Csáth Gézának ugyanekkor írt levelet is. A szabadkai diáklány a következő sorokat olvashatta Kosztolányitól: „Előttem egy finom és értékes levél. Minden sorát imádom. […] Egy kávéházból válaszolok. Rum és kávé van a tálcámon. Esik az eső. Az aszfalton kis francia lányok tipegnek (apácákkal) a templomba. A lányok idenevetnek. Ezeknek csakugyan van miért imádkozniok. Mit írjak még? Minden percem el van foglalva. Múzeum, könyvtár, színház, társaságok. Csak te hiányzol."[115] Az unokatestvér, Csáth Géza azonban egé-

szen más hangnemű levelet kapott Kosztolányitól: „A Montmartre-on ültem, a Tabarin mulatóban. Egyedül és kétségbeesve. Nők táncoltak körülöttem. Paris legelőkelőbb táncosnői. Az egyik, M^me^ Frou Frou nagyon megtetszett, s tüntetően tapsoltam neki. Tüntetően fixíroztam. A tánc végével a nő odajött és végigcipelt a táncteremben. Egy keménykalappal a fejemen táncoltam vele. Abszintet kellett rendelnem. Reggelig mulattam. […] A nőnek megtetszettem. A villanylámpák alatt csókolóztunk. Aztán le a földszintre, és csók… […] Aztán egy éj. A nő megcsócsált, megmosott, végignyalt, rám köpött egy meleg gejzírt, végül pedig kiköpött és újra szájába vett. Mindez pedig csak egy csók után. Utána én jöttem. Nevetek mindenen. Ez a szerelem. […] Most újra hozzá megyek. Másról nem tudok írni. Én is szeretem."[116] Ebből is látható tehát, hogy Kosztolányi nem tett „szerzetesi fogadalmat", és a „rosszlányokat" továbbra is látogatta, a diáklánnyal való szerelem dacára. Lányi Hedda azonban valamit megsejthetett, mert naplójába – 1909. május 28-i dátummal – az alábbiakat jegyezte föl: „Nem töltött be egészen az a levél. Hiányzott belőle a melegség, szerelmünk melege. Melegség, ami az éjszaka lopva fölgyújtja érzékeimet. Ebből a tűzből élek aztán egész nap. Ez, határozottan emlékszem, hiányzott belőle. Miért? Remegek egy soráért és félek tőle. Magamnak sem merem megmagyarázni, miért félek…"[117] Kettejük szerelme tehát plátói volt, amint arra egyrészt Lányi Hedda naplójából, másrészt Kosztolányi leveleiből következtethetünk. Csak játékos incselkedések történhettek ekkor köztük, sok csókolózással, azaz: annyi, amennyi nem jelentett „veszélyt", és nem volt kockázata annak, hogy Hedda lányfejjel másállapotba kerül. Ezt támasztja alá az is, hogy Kosztolányi leveleiben többször is „menyasszonyának" nevezi a lányt, és a nagykorúság betöltésének idejére helyezi szerelmük beteljesülésének időpontját: „milyen büszke-szent érzés, hogy én keltelek fel most ezeréves álmodból, amit gyermekruhában aludtál át a gyerekszobában. […] Várakozzál. Hunyd le a szemeidet, s gondold magad két évvel öregebbnek, és meglátod, így lesz minden."[118] Ám a naplóból tudunk például arról is, hogy Kosztolányi – a Lányi-szülőket kijátszva – ravasz módon már a kezdeti időkben (1908 nyarán) kicsalta a szabadkai erdőbe a kislányt, ahol zavartalanul lehetett együtt vele: „Dide itthon van. […] Megbeszéltük, hogy reggel kimegy a városerdőbe. Én mise után szintén kimegyek, és sétálunk egyet kettesben. […] Fejfájás ürügyével a mise vége előtt eljöttem, mert másként a lányokkal kellett volna mennem. […] Most voltam először az erdőben. […] Nagyon szeretek hintázni, és Dide jól meghintáztatott. Csak úgy repültem a levegőben. Egy padon pihentünk aztán és csókolóztunk. De jött egy öreg bácsi és igencsak megnézett bennünket. Megijedtem, hogy mégsem illik itt kettesben szerelmeskedni."[119]

Kosztolányi kettős játéka – a szűzlány iránti plátói szerelem és az utcalányokkal, illetve egyéb kokottokkal való nemi érintkezés párhuzamos művelése – már abból a Csáthnak szóló levélből is kiderült, melyben apja látogatásáról számolt be, és amelyben a *Rózsaszüret* című versre tett utalás is olvasható. Ezenkívül más levél is bizonyítja, hogy a M^me^ Frou-Frou-s eset nem volt egyedüli. 1908 tavaszán ugyanis ezeket a sorokat írta, szintén Csáthnak, aki a legfőbb bizalmasa volt magánéleti kérdésekben: „már hetek óta fojtogat a neuraszthénia, úgyhogy egyáltalán *semmit nem írok, semmit sem olvasok*, s legfeljebb csak társaságokba járok, nők közé – szobalányok közé. Minden nő szobalány, s a szobalány a legnőiesebb nő. Tom-

bornénál pedig van egy praeraffaelita szobalány, szőke és karcsú, aki jelenleg ihletet ad a költői alkotáshoz."[120] A levél későbbi részletében Kosztolányi bizonyos „családapai álmokról" is szót ejt, ami arra enged következtetni, hogy esetleg egy nő gyereket várt volna tőle, és talán elvetette volna magzatát, vagy végül mégsem sikerült a teherbe esés. Bizonyítja mindezt az is, hogy további levelekben ugyancsak szó esik az ügyről, valamint Kosztolányi épp az említett Csáthnak szóló üzenetben kér óvszereket is unokatestvérétől – föltehetően a nagyobb óvatosság végett.[121] Az apja látogatásáról írt beszámolóban pedig a következőt közli: „filozófiai és nőgyűlölő tirádákban adtam tudtára, hogy az ügynek vége van."[122] Réz Pál ugyancsak arra jutott, hogy Kosztolányi talán teherbe ejthetett egy nőt ebben az időszakban.[123]

Más források is akadnak, amelyek konkrétan egy dajkával való kalandról számolnak be, ám mintha különböző időpontokból származnának a történetek. Kosztolányi Dezsőné könyvében például az *Édes Anna* című regény címszereplőjével kapcsolatban olvassuk az alábbiakat: „Bözsi, a régi dajka szép kék szeme, karcsú alakja, balatoni bája volt előtte, amikor írta, és talán annak a hajdani, Szabadka környéki tanyai lánynak öntudatlansága, akihez diákkorában többször kilopódzott, s aki egy szép napon szótlanul, sírva elhagyta a házukat."[124] Egy, Kosztolányi naplójában olvasható töredék talán szintén ide kapcsolódik: „*Maris* nevű cseléd, akibe először szerelmes voltam. A Pici kutyámat hozta a Promenád utcából. Ez a szerelem ma is hat rám. Ez életem döntő szerelme (Maris)."[125] Egy másik visszaemlékezés azonban mintha a budapesti évekre, már a házasság utáni időszakra tenné a dajkával való viszonyt. Radákovich Mária, Kosztolányi élete végi nagy szerelme ugyanis a következőket tudatta Vargha Balázzsal: „*Radákovich Mária*: Azt mondtam, hogy hát [Füst] Milán, hát hogy lehet Édes Annát, hát hogy lehetett… És akkor Milán azt mondja, hogy hát Mária, hát nem szégyelled magad. Mondom, miért szégyelljem magam, ezt nem lehet. Lehetetlenség. Borzasztó. Azt mondja, tudd meg, hogy egy nagyon finom és jó lélek volt, és… és hogy egyáltalán Dezső kibírta azt a poklot, azt annak köszönheti, hogy még volt valaki a házban, aki tiszta volt és rendes volt. […] *Vargha Balázs*: És maga tudta, hogy […] ez, ez Kosztolányi és a dajka között ez így volt? *R. M.*: Én nem tudom, én most se tudom elhinni. Nem tudom elhinni, mikor nem beszéltünk soha ketten róla. Odaadta a kezembe, hogy olvassam el. És hogy, talán evvel akarta, hogy tudomást vegyek róla. Milán mondta nekem. Hogy tudniillik ott volt a házban náluk egy dajka. És, és azt mondta, hogy olyan szépen viselkedett, mikor meglátta a ház előtt elmenve. Átment a Kosztolányi a másik oldalra, hogy ne kelljen elmennie a ház előtt. Mert ott házmesterné volt, a Máraiék házában, a szomszédban. És ott elment, és átment a másik oldalra a Kosztolányi. És akkor az volt, ott ment az, az Anna, Édes Anna nevű nem tudom, valaki. És azt mondta, hogy nem, ne menjen át a másik oldalra, tudok mindent, és legyen boldog, azt kívánom neked. Ennyit tudok."[126] A kérdést lezárandó, megállapíthatjuk: talán nem meglepő, hogy Kosztolányi a ledérebb nőkkel való flörtöket és nem egyszer „veszélyesebb" kalandokat követően, éppen egy – még érintetlen – fiatal lány iránt táplált plátói szerelemben keresett vigaszt.

Érdemes azonban még egy rövidebb kitérő erejéig visszatérnünk a M^me^ Frou-Frou-esetre, mivel nemcsak magánéleti, de irodalomtörténeti vonatkozással is bír az

életrajzban. Kosztolányi ugyanis azt tervezte – és föltehetően le is levelezte –, hogy Párizsban találkozni fog az osztrák költővel, Rainer Maria Rilkével. Elutazása előtt az alábbiakat írta Osvát Ernőnek, a *Nyugat* szerkesztőjének: „Mélyen tisztelt szerkesztő úr, kerestem, hogy átadjam önnek – a *Nyugat* részére – ezt a három műfordítást. Az egyiket már ismeri. Arra kérném, ha tetszik önnek, közölje le a tanulmánytól függetlenül. Mert (május 12-én) Párisba megyek, és személyesen beszélek Rilkével. Ott írom meg a tanulmányt, és onnan küldöm."[127] Az említett műfordítások végül a tanulmánnyal együtt jelentek meg, annak részeiként, a *Nyugat* 1909. szeptember 16-i számában.[128] A tavaszhoz képest későinek mondható megjelenésnek nem pusztán az volt az oka, hogy a *Nyugat* „várakoztatta" volna Kosztolányit, hanem maga a szerző sem igyekezett a tanulmány megírásával. Egy nem sokkal későbbi levélben – május 22-én – már arról számol be a szerkesztőnek, hogy Párizs nem a legalkalmasabb hely a tanulmányírásra: „Szerkesztő úrnak Párisból szíves üdvözletem küldöm. A cikk megírására itt – sajnos – sem időm, sem alkalmam nincs. Ez az a hely, ahol semmit sem lehet írni."[129] Az eufemizmus mögött nyilván az éjszakai Párizs bohém élvezetét sejthetjük, ami nem engedte Kosztolányinak az íróasztal – vagy épp kávéházi asztal – mögötti nyugodt ücsörgést. Míg a hosszabb cikk megírása csak elhúzódott, addig a Rilkével való találkozás el is maradt. Azt, hogy levélváltás történt köztük, egy későbbi visszaemlékezéséből tudjuk: „Amíg élt és közöttünk mozgott, nemigen ismertük. […] Én is mindössze egy levelet váltottam vele, inkább közös barátainkkal izengettünk egymásnak."[130] Az egyetlen levélváltás dokumentálható is, mivel magángyűjteményben fönnmaradt az a dokumentum, amit Rilke írt Kosztolányinak, 1909. június 1-jén.[131] A sorokból kiderül, hogy Kosztolányi kétszer sem tudott elmenni a megbeszélt találkozóra: „Igen tisztelt uram, sajnálom, hogy áldozócsütörtökön nem jött el ismét: jelzése szerint vártam Önt. Másnap el kellett utaznom, és tegnapig távol is voltam. Ha még Párizsban tartózkodik, kérem, írjon: ez esetben megbeszélünk egy találkozót a közeli napok valamelyikére. Ha másképp történne, remélem, Ön után küldik levelemet, és az tolmácsolja majd találkozásunk elmaradása miatt érzett sajnálatom mellett baráti üdvözletemet is."[132] Mivel a borítékon a párizsi cím („33. rue Monge / Paris I.") át van húzva, és helyette a budapesti albérlet címe szerepel, joggal következtetett a magángyűjteményi anyag másolatába bepillantást nyerő Bíró-Balogh Tamás arra, hogy Kosztolányit már nem érte a francia fővárosban a levél.[133] Mindezt alátámasztja az is, hogy a Rilke-levél keltezéséhez képest két nappal később – június 3-án – Kosztolányi már Brüsszelből küld kártyát Lányi Heddának.[134]

A Fecskelány-szerelem bemutatásánál – az irodalomtörténeti kitérőn túl – egy művelődéstörténeti epizód rövid fölvázolására is vállalkoznunk kell. Az 1907 elején Szabadkára érkező Lányi Ernő által alapított filharmonikus zenekar első hangversenyét ugyanis 1908. február 12-én tartották, amikor már javában folyt a levelezés a két szerelmes között. Az este programját részletesen ismerteti naplójában Lányi Hedda, s nem utolsó sorban említi azt is, hogy az előadást fölvezető prológot Kosztolányi Dezső írta, valamint ifj. Lányi Ernő szavalta el. A naplóból megtudjuk, miként folytak az előkészületek, illetve a részletes műsor felől is tájékozódhatunk: „Apának rengeteg izgalmába, fáradságába került, míg a társaságot összehozta. Templomi zenészekből és a város hegedülni tudó tagjaiból alakult meg a zenekar.

[…] Hosszú heteken át folytak a próbák a Pest-szálloda nagytermében. […] Zsúfolásig megtelt a színházterem. A prológot, amit Dide írt, síri csöndben hallgatta az elsötétített nézőtér. Ernőke szépen szavalta. […] a műsor igen igényes volt:

1. Schubert: H-moll szimfónia (I. és II.)
2. Beethoven: Hegedűverseny. Zenekari kísérettel előadta: Regéczy Ilona
3. Grieg: Részletek a Peer Gyntből
a) Ase halála
b) Anitra tánca
4. a) Tartini: Ördögtrilla
b) Hubay: Csárdajelenetek. Hegedűn előadta: Regéczy Ilona
5. Mozart: Jupiter szimfónia. (I.)"[135]

Az eseményt rögzítette Brenner (Jász) Dezső is, akitől arról is informálódhatunk, hogy a 40 tagú zenekarban három Brenner is játszott: az ügyvéd apa és két fia, Jász Dezső és Csáth Géza.[136] A Kosztolányi által előadott verses prológot a másnapi *Bácskai Hírlap* le is közölte, *Napi hírek* rovatában.[137] Nem tudjuk, hogy Kosztolányi ismerhette-e már korábban is Tartinitől a műsorban szereplő *Ördögtrilla-szonátá*t (*Il Trillo del Diavolo*), de bizonyosra vehető, hogy fölkeltette az érdeklődését. Nem sokkal később ugyanis, 1909 decemberében, Cholnoky Viktor *Tammúz* című kötetét méltatva jegyzi meg zárlatában: „Ördögi könyv. Tartini zenéjét hallom. Az ördög trilláit."[138] Az esten föllépő hegedűművésznő, Regéczy Ilona (aki később ifj. Lányi Ernő felesége lett) mestere, Hubay Jenő állítólag gyakran mesélte el társaságban azt az anekdotát, miszerint az olasz muzsikusnak egyik éjjel, álmában, megjelent az Ördög, akivel szerződést kötött. Fölébredve annak a zeneműnek a kottáját vetette papírra, amit a pokol fejedelme eljátszott neki. Hubay egyébiránt átiratot is készített az „ördögi műből". A legendát minden bizonnyal ismerte Kosztolányi is, és nem zárható ki, hogy éppen a szabadkai filharmonikus zenekar első hangversenyén hallott először róla, ahol talán maga Hubay is jelen lehetett. Azt, hogy mennyire ragadta meg Kosztolányit maga az *Ördögtrilla-szonáta*, nem tudhatjuk, ám bizton állítjuk: vonzhatták a diabolikus témaválasztások, amit a korábban vázolt femme fatale motívum versekbeli szerepeltetései is igazolnak. Meg kell még jegyeznünk, hogy Hubay művészete Csáth Géza számára ugyancsak sokat jelentett, s több írásában – köztük a *Budapesti Napló* zenekritikáiban – is méltatta.[139]

Visszatérve a szerelmi szálhoz, megállapíthatjuk, hogy Kosztolányi nem igazán volt hűséges a szabadkai diáklányhoz: felnőtt férfiként nem tudott cölibátusban élni, és megvárni, míg a kiskorúból nagykorú lesz. A szakítás konkrét oka azonban nem ez volt, hanem Lányi Hedda viselkedése. A történet pikantériáját az adja, hogy éppen megcsalással vádolta meg a lányt mind Kosztolányi, mind családja. Megcsalás annyiban történt, hogy Lányi Hedda valóban barátkozott más – vele egykorú – fiúkkal, akik vagy hazakísérték, vagy fölkérték táncolni báli mulatságokon. Az egyik udvarlója éppen Brenner (Jász) Dezső volt, aki Kosztolányi leveleinek is postása lett. Naplójából kiderül, hogy tetszett neki a diáklány, kereste az alkalmat a találkozásra – a levelek ezt biztosították is –, illetve kisebb flörtölés szintén történt köztük. Ugyanakkor a kisebbik Brenner-fiú, Csáth Géza öccse mindvégig tisztában volt vele, hogy a lány Kosztolányi szerelme: a naplók erről a vívó-

dásról is szólnak. Már a Kosztolányi-szerelem kezdetén is olvashatunk vallomásokat Jásztól: „Iszonyú sáros nyomás a lelkemen. Hedkát ez évben, s a betegségem után most láttam először. Megszépült. Egyedül csak ő érdekelhetett a lányok között. Sokat beszélgettünk és táncoltunk. Egyébként reggel négyig tartott a mulatság, melynek egyik részét képezte az ún. társas játszás, […] Nagy flörtölések mégis estek a négyes alatt és egyébkor."[140] Közel két hónappal később pedig a következőket írja: „Hedga után nem tudtam senkivel se beszélgetni, de keserű volt a kedvem is, s bolondosan szomorkodtam, hogy mért nem szerethetem csak én azt a kislányt."[141] A helyzet odáig fajul, hogy Jász meg is mondja a lánynak, hogy szereti, aki kedvesen fogadja a vallomást. A „kapcsolat" kimerül annyiban, hogy együtt mennek iskolába, együtt táncolnak, sőt egy (?) ízben meg is csókolják egymást: „Lányiéknál zongoráztuk Hedgával Mozart *Rekviem*jét [sic!] […] A kézkeresztezések jobban érdekeltek bennünket, s annál inkább az, ha a szoba mama nélkül maradt. […] A mama a kapu felé ment valaki elé. Erősen megcsókoltam a kislányt. A többit már csúnya leírni."[142] Jásznak – és egyúttal a minderről mit sem sejtő Kosztolányinak – azonban vetélytársa is akadt, Pájer Andor személyében. A szabadkai fiatalemberrel – aki ekkor a gimnázium tanulója volt – még párbaj ügybe is keveredne nének, ha a lány „kicsit hisztériás toporzékolása" és egy-két zárdafőnöknő fölbukkanása az utcán nem vet véget az incidensnek.[143] Az idő előrehaladtával azonban Jász már meg meri fogalmazni, hogy végeredményben Kosztolányi is vetélytárs, illetve akadálya a boldogságának: „Dide egy levelét adtam a kislánynak nehezen és nem szívesen. Ha nem vinném neki, tán sehogy sem szeretne. Ez volt az egyik, amiért engem is elfogadott. Mert ez történt, egy keveset beszélnem kellett volna este vele: sírt a levél után."[144] Nem tudjuk, mit írhatott Kosztolányi Heddának, amiért sírva fakadt. Az ez idő tájt kelt leveleiben éppen arról az ügyről tudósítja Csáthot, melyről feltételeztük, hogy talán egy nő gyereket várhatott tőle. A többi Lányi Heddának címzett szerelmes levél hangneme alapján azonban nem feltételezhető, hogy Kosztolányi a fiatal lánynak is beszámolt volna az esetről. Jász és Hedda között 1908 májusának végére jutott addig a dolog, hogy kölcsönösen is szerelmet valljanak egymásnak, ám június elején a lány már az éppen otthon lévő Kosztolányival rója az utcákat.[145] Jász nem sokkal később szintén Budapestre kerül, Kosztolányi, Csáth és a Márki (Téglás Béla) köreibe – akiktől eltanulja az utcai nők „szeretetét" is –, valamint olyan lapokban jelennek meg írásai, mint a *Világ* vagy a *Politikai Hetiszemle*.[146] Lányi Hedda csak egy évvel később ír az esetről, és akkori zavaráról, naplójába: „sok minden eszembe jutott a tavalyi tavaszból. […] az a két csók, titkos kézszorítások, mohó várakozások s a fiú forró szerelme. Éreztem, hogy soha nem szerettem Kisdezsőt, de egy tekintete el tudott kábítani. […] Úgy érzem, hogy minden [sic!] nem baj, még az sem, ha Dide nem szeret, ha nem leszek az övé (amit most határozottan érzek), sőt az sem, ha bele is pusztulok a szerelembe."[147]

Lányi Heddának azonban nemcsak a kisebbik, hanem a nagyobbik Brenner-fiú is tetszett. Mint utaltunk rá, először nem Kosztolányi, hanem Csáth kelti föl érdeklődését. Ő azonban nem érezte volna fairnek a játékot – unokatestvére érzelmeinek a kijátszását –, amint ezt naplóbejegyzése is tanúsítja: „undorérzés fogott el kb.

két év előtt Lányiéknál mikor ebédnél Hedga szemezni akart velem, holott tudtam, hogy Desirével van viszonya."[148] Máskor sem nyilatkozik szebben a lányról, és öccsét, Jász Dezsőt is félti tőle.[149] Lányi Hedda naplója azonban nemcsak a Kosztolányi–Brenner-család fiatal férfitagjairól árul el „titkokat", hanem más szabadkai fiúkkal való flörtökről is beszámol, mialatt tart a plátói szerelem közte és Kosztolányi Dezső között. 1909. február 10-i keltezéssel például az alábbiakat írja az akkor megrendezett diákbálról: „Megismerkedtem két hetedikes fiúval. Az egyiket Müller Oszkárnak hívják. […] Mesélt nekem Ibsen-drámákról. […] A másik, akivel sokat táncoltam, nyolcadikos: Szoták Árpád. […] Mondta, hogy tanul hegedülni, sőt Apát is jól ismeri, s hogy tenorszólamot énekel a dalárdában. […] Kedves úrifiúnak látszik. Egész kellemes volt vele táncolni."[150] A Szoták-ügy azonban komolyabbra fordul, és Hedda odáig jut, hogy be akarja vallani az érzéseit Kosztolányinak: „muszáj neki bevallanom a Szoták Árpád iránti érzéseimet. Nem hinném, hogy szerelem volna, de az biztos, hogy szívesen vagyok a társaságában. […] Hogy kellene Didének elmondanom, hogy ennek ellenére is csak őt szeretem?"[151]

Mielőtt Lányi Hedda cselekedett volna, és föltárta volna ambivalens – kislányosan csapongó – érzéseit Kosztolányi előtt, a húg, Kosztolányi Mariska megtette ezt a lépést. A köztudottan csúnya teremtés azonban nem szívjóságból árulta el Heddát fivérének, hanem féltékenységből. Lányi Hedda leírásából kiderül, hogy Szoták egy ideig Mariskát kísérgette, ám tette mindezt „a többiek megbízásából",[152] s azt követően már csak a Lányi-lánynak udvarolt. Az esetleges női rivalizáláson túl a bosszú fő oka az lehetett, hogy Mariskának tetszett Szoták. Erre már egy későbbi tévéinterjúból derül fény, amiben Lányi Hedda visszaemlékezik a század első éveire: „Mariska szegény nagyon csúnya volt. És nemcsak hogy csúnya, hanem elkeseredett és gonoszkodó volt. Bánthatta őt, lehet, hogy tetszett is neki abban az évben a gavallérja, aki ugyanakkor engem kísérgetett."[153] Azonban nemcsak a Szoták-ügyről, hanem egy Kabos Gyulával kapcsolatos esetről is beszámolt Kosztolányi Mariska a testvérének. Lányi Hedda is leír naplójában egy történetet, amikor a helyi színházban szerepet kapó, akkor induló fiatal színészt azzal lepték meg rajongói, hogy nagy csokor virágot küldettek neki. A lányiskola diákjainak osztályablaka ugyanis éppen szemben volt a Nemzeti Szálló azon szobájával, ahol Kabos megszállt, így a sok lelkes kamaszlány nyomon követhette a művész mozgását.[154]

A pletykálást már Kabos szabadkai szereplése idején megkezdték a Kosztolányi-család nőtagjai – a húg és az édesanya is –, ám Kosztolányi ekkor még nem sokat törődött velük. Amint egyik 1909. novemberi levelében fogalmaz: „Mariskával és anyámmal beszéltem rólad, és arról, hogy ősszel felhozlak Budapestre. Ők ezen az egész történ nevettek. Most nem is tudom leírni, mennyire fájt a nevetésük. A hitetlenségük. A rosszhiszeműségük. […] Ha mellettem lesznek, jó, ha nem, megtagadom őket. Úgy bízhatsz bennem, mint valami nagy, erős oszlopban, mint egy iszonyú sziklában. Csak add át magadat gondolatban. És távolodj el az emberektől. Magad miatt. És a kis (hozzánk méltatlan) pletykák miatt is, amelyek sohasem szünetelnek. Most se…"[155] Azt, hogy Mariska mikkel vádolta a lányt, később ő maga árulta el – immár a szakításkor –, amikor a két család összeült. Lányi Hedda az alábbi módon kommentálta az eseményt naplójában: „Mariska azt

mondta, saját két szemével látta, hogy én […] egy héttel az utolsó színielőadás előtt, délután 3 órakor a Kabossal sétáltam a Nemzeti előtt. Aztán eltűntünk valamerre, ő nem tudja, hova. […] Apának megesküdtem, hogy nem ismerem Kabost. […] bántott, hogy ilyen apró hazugságokkal dolgoznak ellenem."[156]

Időközben Kosztolányi gyakran gyengélkedik, Hedda egyre feszültebb. 1910 tavaszának elején azonban még a „fellegekben jár" Kosztolányi, amikor arról számol be Heddának, hogy írja *A szegény kisgyermek panaszai* ciklusának darabjait. Azt azonban, hogy nem volt minden felhőtlen ekkor sem – azaz Lányi Hedda megsokallhatta a „költői életmódból" fakadó gyakori távolmaradásokat –, elárulják sorai: „Naiv verseket ír hozzád a szegény kisgyerek. […] talán azért nem megyek haza, hogy a verseimből élj. Ez szebb szerelem, mint az itthoni. Hidd el. Az örökkévalóságban látlak, és oda helyezlek. Tudom, édesem, hogy most kicsit nyugtalan vagy. […] meg kell szoknod ezt a csöndet és elvonulást, mert én néha ok nélkül elborulok, futok a nőktől, a földi dolgoktól, akkor, ha megérkeznek az én szellemeim, akikkel már gyermekkorom óta társalgok. Szeress tehát mostan is, így, ahogy vagyok, távolról."[157] Ekkor már ugyanis bejelentette: ismét utazik, ezúttal Olaszországba. A régóta készülődő „botrány" ekkor robban ki: Mariska olyan üzenetet küld Kosztolányinak, hogy az Itáliából hamarabb hazatér, s nemsokára Szabadkára is leutazik. Forrásaink mindegyike arról árulkodik, hogy az ügy rendkívüli módon fölzaklatta Kosztolányit. Ezúttal ugyanis nem egyszerű pletykákkal találta magát szembe, hanem egyértelmű bizonyítékokkal: Hedda és a fiúk levélváltásaival.

Az olaszországi útról Kosztolányi sorra küldte a levelezőlapjait: Velencéből, Firenzéből, Rómából, Padovából és Pompeiből. Május 6-án azonban – már Budapestről – a következőt írja szerelmének: „Mit tettél velem? Már a huszadik kávéházban vagyok. Nem vagyok az eszemnél. Az emberek a szemembe röhögnek. Azt hiszik, hogy *megőrültem*. Nem tudok aludni. Meghalok. Elvesztem. Nagyon, nagyon szeretlek."[158] Zavarodottságát mutatja, hogy másnap újabb levelet ír, melyben már félreértésekről és szakításról beszél, és egészen más hangnemet üt meg, mint korábbi vallomásaiban: „fáj, hogy már meg kell alázkodnom egy lány előtt, aki elvégre mégiscsak egy lány. Különösen azután, ami történt. […] Hidd el, ismertem eddig néhány asszonyt, aki szeretett, de mondhatom, hogy azok másképp viselkedtek, nem csináltak etikettkérdést a közeledésből, a levélírásból, azok semmit se hasonlítottak hozzád. […] Most, láthatod, újra írok. De majdnem közönyös, mit válaszolsz reá."[159] Kosztolányi ebben a levélben céloz ugyan csalódására, de ennek részleteit nem tudjuk meg, mindössze annyit, hogy várta volna Hedda válaszleveleit. A lány naplója szerint Kosztolányi élőszóban csak „valami irtózatos sejtelemről" beszélt, ami miatt több hónapra tervezett útját megszakította. Érdemes Lányi Heddát idéznünk, aki részletesen leírja a találkozás körülményeit: „Minden, minden lelepleződött. Didénél ismét bemártottak, de most egészen, a talpamtól a szememig. […] Idejött. Azt hiszem, Mariska műve ez. Nagyon megrémültem. Fel volt háborodva, okolta a szüleimet, a neveltetésem. Azt mondta, gyalázatos, bűnös, átkozott hisztérika vagyok. […] Megrémültem, sírtam, s bevallottam Kisdezsőt. Megmutattam három levelét. […] Másnap folytatódott. Mint a tébolyult, haragosan és kétségbeesetten vallatott. Elment Dezsőhöz, ott újabb adatokkal rémisztgették. […]

S hogy egészen megfulladjak, a Szoták-ügy is kiderült. Meghalok. Dide magán kívül van. Három napig sírt, gyötrődött a Géziék szobájában."[160] Szotáktól hat levél is előkerült, amiket Hedda írt a szabadkai fiúnak. A Kabos-ügy úgyszintén kiderült: Hedda – immár az egész család előtt – azt is „meggyónta".[161]

Évtizedekkel későbbi visszaemlékezésében (a már korábban idézett tévéinterjúban), ugyancsak arról beszélt, hogy Kosztolányi Mariska keze van a dologban, aki Rómába írt levelet a bátyjának. Kosztolányi a Heddánál tett látogatás előtt húgával és édesanyjával is találkozott, akik – Lányi Hedda szavaival – „jól telebeszélték a fejét".[162] Az intrikálás meglétét erősíti Lányi Sarolta – Hedda testvére – verziója is, aki 1969-ben adott nyilatkozatot Vezér Erzsébetnek. Megtudjuk tőle azt is, hogy a két család szintén összeveszett az ügyön: „[Lányi Sarolta:] A húgom tizennégy éves volt akkor, amikor odakerültünk, vagy mi, igen, tizennégy éves korában a Kosztolányi beleszeretett. Iszonyúan nagy szerelem volt, de csak költőnek jut eszébe ilyen [nevet], hogy egy iskolás lány volt még és tizenöt éves korában volt ez a nagy, két család között ilyen nagyon-nagyon, hát Desiré szerint egy ilyen örök kapcsolat. De hát nem lett örök kapcsolat belőle, mert hát volt, na, intrika jött közbe meg minden és hát aztán mind a ketten eltávolodtak egymástól, ami nagyon szerencsés dolog volt… […] aztán […] a két szomszédvár úgy eltávolodott egymástól, hogy – tudod – az én szüleim is haragudtak és az ő szülei is haragudtak, és így ment, […]."[163] Az igazán autentikus forrás ez esetben Kosztolányi Dezsőné lehet, akivel férje megoszthatta információit. A későbbi feleség ugyanis ezt írja életrajzi könyvében: „A második fiatalember azonban […] nem bocsátotta meg azt, hogy a kislány a harmadik fiatalember hódolatát is szívesen fogadta. Bosszúból elvitte és odaadta Kosztolányi Mariskának azokat a szerelmes leveleket, amelyeket a kislány hozzá írt, s amelyekben lenéző, szeretetlen hangon szól a költőről. […] Mariska elküldi Rómába az áruló leveleket."[164]

Kosztolányi azzal köszönt el a lánytól, hogy várni fog öt évig, hátha megváltozik közben Hedda. A fiatal diáklány ezt követően – naplója tanúsága szerint is – erős bűntudatot élt át. Jóval később, már öregkorában, máshogy értékelte kamaszkori szenvedésének súlyát: „addig amíg felnőtt nem lettem, én tényleg egy bűntudatot éreztem, és azt hittem, ez egy komoly csalás volt, pedig hát mi volt, egy fiú kísérgetett, egy diák egy diáklányt."[165] Naplójának ez a „vezeklési" szakasza föltárja, mennyire vívódott önmagával, és valójában ekkor – a veszteség átélésekor – érzett igazi vágyódást Kosztolányi iránt is. Az ártatlanabb flörtölések, amikkel „megcsalta" Kosztolányit, nemcsak azért következhettek be, mert Hedda csinosabb lány volt, és nem igazán volt még érett egy felnőtt szerelemre, hanem azért is, mert udvarlója folyamatosan távol volt. Kosztolányi ekkor utazza be – első komolyabb újságíró kereseteiből – fél Európát, valamint ekkor írja első köteteit és számtalan cikkét, egyszerre több helyre is. Az irodalom fősodrában gázolva, illetve nem egy ízben éjszakai pillangók között vigasztalódva egészen más életritmusa volt, mint a vidéki városban élő, még csak az iskolapadot ismerő „kislánynak". Hedda maga is érzi ezt az ellentmondást, és nem egy ízben megfogalmazza naplójában. Olykor céloz arra is, hogy Kosztolányi mégsem az ő korosztálya, valamint a férfi művészbohém életstílusa ugyancsak fölkavaróan hat az ő gyereklány világára. 1910. április 18-i bejegyzésében – melyet nem sokkal a szakítás előtt vetett papírra – határo-

zottabban is megfogalmazza azt az igényét – mely már a felnőtté váló nő igénye egyúttal –, miszerint kiszámíthatóbb kapcsolatra vágyna: „Nehéz belenyugodnom, hogy most már mindig ez lesz a sorsom: berobogsz, égbe emelsz, szédítő és félelmetes dolgokat mondasz, s úgy ölelsz, mintha a vonat, amelyik visszavisz, már fütyülne is. Tudom, hogy a művészet teljes embert kíván, de hát Te mondtad, hogy az élet mindennél nagyobb és izgalmasabb. […] Örülök, ha a fiúk utánam fordulnak, ha elkísérnek. Nem akarok és nem is tudok tizenöt éves fejjel – ahogy csúfolnak – a »nagy költő« szerelmeként magánosan ténferegni."[166] Hedda egyébként orvos lett, és csak később ment férjhez: a *Színházi Élet* 1914-ben tudósított Major Henrik karikaturistával – akinek egyik albumához éppen Kosztolányi írt bevezetőt[167] – kötött eljegyzéséről.[168] Idősebb korában pedig tartotta a kapcsolatot Kosztolányi Dezsőnével is.

Mielőtt lezárnánk a viharosan végződő szerelmi epizódot, érdemes arról is szót ejtenünk, milyen törést okozott Kosztolányiban az eset. Ezt leginkább barátainak és unokatestvéreinek írt levelei alapján tudjuk rekonstruálni. Horvát Henriknek például egyenesen öngyilkossági kísérletről számolt be: „a halál ajtajánál [?] jártam, revolverrel a kezemben egy hónapig, egy ájult, zaklatott, iszonyú hónapig. Most is bénán fekszem az ágyon."[169] Csáth Géza föltehetően segíteni próbált a zaklatott lelkivilágú Kosztolányin, aki válaszában jelezte neki, hiába minden, egyik ember nem tudja teljes mértékben megérteni a másik fájdalmát.[170] Jász Dezsőnek írt soraiból pedig az is világossá válik, hogy a történtek után nem neheztel unokaöccsére – talán afféle férfi- és rokoni összetartás végett sem –, aki föltehetően ugyanúgy elfordulhatott addigra Heddától: „Egy erős tisztulási folyamatot élek át; úgy érzem, mintha a véremből kitakarodnék a szemét és a szenny, ami eddig fejfájást és émelygést okozott. Ehhez a tisztuláshoz most te is hozzájárultál. […] Apropos, ismered Chopin keringőjét, a *Valse d'un petit chien*-t (a kis kutya valcerét)? Ezt akkor írta, mikor megkínozta George Sand, a francia kislány. A kis kutya nyöszörög ebben és valcerozik, a kis kutya, az ő szegény mazochista szíve. Játszd el az én emlékemre, és gondold hozzá, mit szenvedett ő és én."[171] A George Sand-ra vonatkozó utalást tovább erősíti következő levelében, amikor is – Ady kifejezésével élve – az „erdődi George Sand"-ra, Szendrey Júliára és párjára, Petőfire céloz: „Ady a *Reneissance*-ban [így!] gyönyörű dolgot írt Szendrey Júliáról. Ha hozzájutsz, olvasd el. Én ezt a cikket egészen magamra vonatkoztatom."[172] *Petőfi nem alkuszik* című jelentős szövegében Ady ugyanis arról is ír, hogy Júlia „féktelen nagyravágya" volt az, ami Petőfit végeredményben a halálba hajszolta.[173] Jász a Kosztolányival való levélváltásról tudósítja is testvérét, a következő módon: „Desiré leveléből (Szabadkára írt nekem) szenvedés beszél. De a kínok elől nemigen siet menekülni, kínozza magát mazochista módon. Télre, azt hiszem, teljesen meggyógyul."[174] Dér Zoltán 2001-ben közölt azonban olyan levelet is, melyben Kosztolányi meglehetősen sötét színben tüntette föl Heddát. Sorai arra engednek következtetni, hogy mégsem lehetett tisztán plátói a szerelem kettejük között, bár biztosat nem állíthatunk: „Az utolsó években rájöttem arra is, hogy végzetes testi kapcsok vannak közöttünk s már nem tiltakoztam semmi ellen […] Igen, kedves orvos, mi elmentünk a szerelem legvégső határáig. Én pedig állandóan metafizikai őrületben voltam."[175] A levél további részében Kosztolányi beszámol arról, hogy Olaszországból való

hazatértekor durván viselkedett a lánnyal, aki kétségbeesésében minden „megcsalását" bevallotta neki. Az itt hivatkozott, másoknak írt szerelmes levelek száma jócskán meghaladja a Hedda-naplóban olvashatókat. Ezenkívül Kosztolányi egyáltalán nem említi húga intrikáját, mindössze „sötét sejtelméről" szól. Végezetül Heddát bűnös, átkozott és szívtelen hisztérikának nevezi, hazugnak, aki vizsgázás helyett a szabadkai kávéházakban züllik. Sorai nyilvánvalóan negatív irányban elfogultak, és talán valóban befolyásolhatták húga „értesülései", valamint saját sértettsége.[176]

Amint az Lányi Sarolta kései nyilatkozatából kiderült, a két család is összeveszett. Hedda naplójában – melynek utolsó ismert szakaszai mintegy Kosztolányinak szóló, fiktív levélként hatnak – erre is találhatunk utalásokat: „Széltében telebeszélik a várost arról, ami köztünk történt. Természetesen megtoldják itt-ott. […] Azt valószínűleg tudod, hogy titeket általában nem nagyon szeretnek és nem vesznek komolyan a városban. Mariska miatt. Minket pedig eléggé szeretnek, Apát tisztelik és értékelik. Az emberek buták, ezt mondják: Kosztolányiék dühösek, hogy Ernő nem veszi el a Mariskát, és hogy a lányoknak sem kellenek a fiúk, mármint Te meg Árpi (szépen nem!), és most bosszúból mindenfélét kitalálnak miránk, csakhogy elforduljanak tőlünk. […] Brenner Dezső és Pókász Béla, igencsak iddogál. Ez a foglalkozásuk. Azonkívül olyan érzéketlenek, mint a fa. Meg vagy elégedve az öcséd és az unokatestvéred társaságával? […] Nekem nem párbaj kell [ti. Szotákkal], […] hanem hogy érezzem: valamit csináltál, amit én nem mernék. Hogy érezzem: férfival van dolgom."[177] Kosztolányi már hivatkozott, Csáthnak írt levelében is található utalás a két család megromlott kapcsolatára.[178] Csak sejtéseink lehetnek azzal kapcsolatban – bizonyíték egyelőre nem áll rendelkezésünkre –, hogy a két család közti konfliktust erősítette Kosztolányiék zsidósággal szembeni előítélete. Már az önképzőköri kicsapatásnál is szembesülhettünk vele, hogy mind Kosztolányi Dezső, mind Csáth Géza megfogalmazott antiszemita kijelentéseket. A későbbiek folyamán pedig, amikor Kosztolányi feleségét, Harmos Ilonát bemutatja szüleinek, azok ugyancsak előítélettel fogadják a tényt, hogy fiuk éppen egy zsidó származású nővel kelt egybe. Nem zárhatjuk ki tehát, hogy a szintén zsidó származású Lányi-családdal kapcsolatos ellenszenvnél ez a tényező is szerepet játszott.

A két egykori szerelmes csak másfél évvel a szakítás után, 1911 végén – 1912 elején váltott újra levelet egymással, amikor Kosztolányi már viszonyt folytatott Harmos Ilonával. A férfinak azonban még ezt megelőzően is volt egy-két próbálkozása: 1911 májusában levelet írt Heddának, ám nem tudjuk, erre kapott-e választ.[179] Szeptemberben pedig személyesen kereste föl a lányt, újrakezdésre biztatta, ám csak titokban akarta volna folytatni a kapcsolatot, a családok tudta nélkül.[180] Ezután – decemberben – újabb levelet ír, melyben már kimértebb hangon fogalmaz, és mindössze „lelki közösséget" ajánl Lányi Heddának. A levélírásra az apropót az adta, hogy Kosztolányi a Lloyd Társaság szabadkai estélyén járva – ahol Babits és Karinthy is részt vett – visszahallotta, miszerint Hedda úgy vélekedik, egykori kedvese Kuthy (Térey) Sándor temesvári újságírónak adta a lány egyik régi képét. Kosztolányi ezt a feltételezést cáfolja, és megragadja az alkalmat, hogy – még ha „lelki síkon" is, de – az újrakezdést javasolja, persze titokban: „Nem

tartom helyesnek, hogy mi távol álljunk egymástól. […] Okos és jó dolgokat tudnék mondani magának, mert sokat szenvedtem, és már nem vagyok többé fiatal. Talán szép lenne ez az új lelki közösség. Minden bajunkat az okozta, hogy én magát szájjal és szenvedéllyel szerettem. […] Írjon nekem. Titokban írjon, úgy, hogy senki se tudja."[181] Lányi Hedda válasza meglehetősen karakán, immár egy felnőtt nő elutasítása – nem érzelmi, hanem *morális* alapon –, melyet szintén érdemes hosszabban idézni: „Emlékezzék csak: hogy hagyott maga engem, milyen szavakkal, drága tanácsokkal búcsúzott! Emlékezzék csak. Azt mondta. Legyek egyszerű, nem titokzatos és nem valami különleges egyéniség. Legyek nöies, hü, jó, *őszinte*. […] Akkor a tizenhatodik évemben jártam, és egy rossz, beteges gondolkozású és idegrendszerü *gyerek* voltam. […] Maga azt mondja, hogy már nem fiatal. Nem szeretek ellentmondani, de tudja édes drágám, hogy leveléből, gondolkozásából – boldogan – az ellenkezöjéröl gyözödtem meg. […] Most mondok még egy okot, miért nem mehetek bele ebbe a fél-közösségbe magával, mert ezt titokban kivánja. Én nem tudok *nem őszinte* lenni a szüleimhez, épp'úgy, mint Magához nem […] Sajnálom Magát édes szerelmem, hogy hasonlót nem mondhat magáról, mert a maga szülei erre nem képesek. […] Ha akarja tegye el ezt a levelet, ha akarja, küldje el a Mamájának. Had örüljenek."[182] A szövegben utalást olvashatunk arra is, miszerint Lányi Hedda félt a közelgő érettségitől, nehogy a gimnáziumi igazgatói poszton lévő id. Kosztolányi Árpád megnehezítse vizsgáinak letételét. Naplójában szintén megfogalmazza ebbéli aggodalmait: „Sokat tanulok, és ha az isten segít, no meg ha az apád nem akar valami rosszat nekem, hát átmegyek a vizsgán karácsonykor."[183]

A kapcsolat itt végleg megszakadt. Lányi Heddának még egy 1927-es leveléről tudunk, melyben Kosztolányi segítségét kéri, hogy a munkásbiztosítói orvos állásra fölvegyék. A nagy politikai befolyással bíró újságíró-lapszerkesztőhöz, Rákosi Jenőhöz fordultak testvérével, Lányi Gézával (Viktorral) együtt protekcióért, illetve Kosztolányitól is érdeklődik Hedda, tud-e az érdekében lobbizni valamelyik bizottsági tagnál. Az MTA Könyvtár Kézirattárában őrzött dokumentumból az is kiderül, hogy nem sokkal előtte, a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében futottak össze. Az asszony sorait azért érdemes idéznünk, mert a szerelem végleges lezárásáról tanúskodnak: „valahogy úgy érzem, hogy akkor, ott [a szerkesztőségben], felszabadúltunk valami gonosz varázslat alól, mely mindkettönket arra késztetett, hogy tizenöt esztendőn keresztül elkerüljük egymást, mint a halálos ellenségek. […] Ott, akkor, abban a pillanatban halt meg mindörökre az a »gonosz kislány«, aki voltam, s ma tudom, nem vagyok más a Maga szemében, mint egy nem érdekes, nem fiatal, asszony, egy őszinte barátjának, Lányi Gézinek a huga."[184] Nem tudjuk, Kosztolányi eleget tett-e a kérésnek – ezzel kapcsolatos levele nem maradt fönn (legalábbis közgyűjteményekben nem) –, de föltételezhetően nem volt elutasító. Arról azonban rendelkezünk információval, hogy már Kosztolányi beteg éveiben – tehát nem sokkal 1933 nyarát követően – még egyszer találkoztak, ezúttal ugyanarra a villamosra szálltak és beszélgettek.[185]

Talán Kosztolányi kétségbeesett próbálkozása volt a kislányszerelem föltámasztására, hogy közvetlenül a nagy csalódás után egy egyszerűbb vidéki lánykával jött össze. „Kis Mariska" – ahogyan becézte –, a tizenöt éves kamasz azonban

nem volt úrilány.[186] Külső megjelenésre ugyan emlékeztethette Kosztolányit Heddára – fekete haj, frufru –, ám viselkedése hagyott némi kivetnivalót maga után. Mivel mindössze egyetlen levél maradt fenn tőle, így főként Kosztolányi Dezsőné leírására tudunk hagyatkozni, ha alakjáról kívánunk szólni: „A kis Mariska műveletlen, olvasni-írni hiányosan tud, afféle ágrólszakadt tanyai gyermek módjára s a könyveket is csak »ismerkedés« céljából hordozza magával. Ha vacsorázni mennek, mindíg két adag rántott csirkét rendel saját magának egyszerre. Dide felhozza Pestre, kicsit kiöltözteti. Túlságosan komolyra nem fordul az eset. A lány is únja már a számára sokszor érthetetlen, bölcselkedő modorban beszélő költőt. Valami falusi kasznár, vagy parasztgazda jobban illenék hozzá barátnak."[187] Az MTA Könyvtár Kézirattárában őrzött levél alátámasztja azt az információt, mely alapján Kis Mariska nem volt túl művelt. Az íráskép egyszerű, a helyesírás és a megfogalmazás pedig valóban tanulatlan „elmét" idéz.[188] Szabadkai címét írja meg Kosztolányinak, miközben Sztrókay Kálmánt emlegeti, aki Csáth Géza osztálytársa volt a gimnáziumban, és egyúttal Kosztolányi szorosabb baráti köréhez tartozott. Sztrókayt csak „csillagásznak" szólították választott szakmája miatt. Emellett ismeretterjesztő jellegű írásairól is híres volt. Kosztolányi egyik naplóföljegyzéséből az is világossá válik, miért emlegette Kis Mariska a fiatalembert levelében, valamint azt is megtudhatjuk, hogy nem volt szó komoly érzelmekről a kamaszlány és a szerelmi csalódását éppen csak kiheverő Kosztolányi között: „Kismariska. […] Kocsiban Mariskával. Budapesten a József körúti lakásomon. Csillagásznak adtam át."[189] A (föltehetően inkább csak testi) kapcsolat idején Kosztolányi már későbbi feleségével is találkozgat, aki – közlése szerint[190] – állást próbált keresni Kis Mariskának. A kamaszlány cukrász akart lenni, azonban nem sokáig bírta abban a Rákóczi úti vendéglátó egységben, ahova Harmos Ilonának sikerült beajánlania. Végül egy délbácskai kávéházba került, felszolgálónőnek.

(folytatjuk)

JEGYZETEK

97. Vö. Kenyeres Kovács Márta: Régi nóta, híres nóta… Arnold György, Gaál Ferenc és Lányi Ernő élete és munkássága, Szabadka: Életjel, 1976, 88.

98. Vö. Kenyeres Kovács, 1976, i.m., 91. Mahler elhíresült összeférhetetlenségéről Szegedy-Maszák Mihály is említést tesz egyik tanulmányában: „Nagyon sok adat vall arra, hogy nemcsak összetett személyisége, de törekvő hajlama is szembeállíthatta a társadalom bizonyos képviselőivel. Ellentmondást nem tűrő határozottságát még az uralkodóval szemben is érvényesítette, s ugyanez jellemezte budapesti viselkedését, társítva azzal az iróniával, melyet sokan értetlenül fogadtak és – alighanem joggal – a fensőbbség érzetére, sőt lenézésre vezettek vissza." – Szegedy-Maszák Mihály: Nemzeti kultúra és világszínvonal: feszültség vagy összhang. Mahler és a magyar szellemi élet, *Muzsika,* 2006/nov., 11.

99. Vö. Magyar László: Lányi Ernő szabadkai évei. Levéltári dokumentumok, Szabadka: Életjel, 1996, 10.

100. Lásd bővebben az életrajz első szakaszának a Brenner-családdal foglalkozó fejezetét, a folyóiratban *„Ott az a vén, vidéki gyógytár"* címen.

101. Tudomásom szerint magángyűjteményben fönnmaradt a napló kézirata is. Mivel ez ideig (2015. április) nem nyílt alkalmam az eredeti dokumentumot megtekinteni, így csak másodközlésre hagyatkozhatom: Fecskelány. A napló eredeti kéziratával kapcsolatos tudnivalókról Sárközi Éva készít tanulmányt, mely – remélhetőleg – még Kosztolányi-életrajzom kötetbeli változatának megjelenése előtt napvilágot lát, így elsődleges forrást is alkalmam lesz olvasni.

102. 1907. jún. 2., in *Fecskelány,* 15.

103. Interjú Lányi Heddával, rendezte Dobray György. Az archív felvételt – mely több interjút is tartalmazott – a Duna TV tűzte műsorára, KD születésének 125. évfordulója alkalmából, 2010. március 29-én. [a továbbiakban: Lányi-interjú]. Az adatokat Góg Laurának köszönöm.

104. 1907. dec. 26., in *Fecskelány,* 20–21.

105. KD levele Halasi Andornak, Szabadka, 1908. jan. 1., in *KDL-Réz,* 139.

106. Kosztolányiné.

107. Fecskelány, 29. Lányi Hedda említi Kiss József nevét is. Tudjuk, hogy KD már ekkor főmunkatárs *A Hét* című hetilapnál, és valóban volt beleszólása a lap tartalmi részébe, amint azt a szemlézés során is láthatjuk, ugyanis számos barátja is írásaival megjelent *A Hét*ben. Babitsnak például így ír, mikor verseit ajánlja be Kissnél: „Az öreg beteg, ítéletgyönge öreg ember, s az én kezemből kell vennie, és az én szájamból kell hallania, hogy mit kap, s ő – előre tudom – hogy el lesz tőlük ragadtatva." – KD levele Babits Mihálynak, Budapest, 1909. febr. 28., in *KDL-Réz,* 170.

108. Pl.: „Kedves Dezsőke, akaratom ellenére újra számítanom kell diszkrét baráti szolgálatodra. Egy nap múlva levelet küldök a címedre. Kérlek, add át a szokott gyorsasággal és óvatossággal. Nem árt, ha féltek." – KD levele Jász Dezsőnek, Budapest, 1908. máj., in *KDL-Réz,* 153.

109. Kosztolányi Dezső: Boszorkányos este, *Nyugat,* 1908. márc. 1., 287.

110. KD levele Lányi Heddának, [Budapest, 1908. jan. 14. körül], in *KDL-Réz,* 141. A datálásnál a *Fecskelány* közlését is figyelembe vettem.

111. KD levele Lányi Heddának, [Szabadka, 1908. jún. 12.], in *KDL-Réz,* 157.

112. KD levele Lányi Heddának, Budapest, 1909. júl., in *KDL-Réz,* 183–184.

113. KD levele Lányi Heddának, Budapest, 1908. jan. 23., in *KDL-Réz,* 145.

114. 1908. febr. 2., in *Fecskelány,* 34.

115. KD levele Lányi Heddának, Párizs, 1909. máj. [20. körül], in *KDL-Réz,* 179. A datálásnál az alábbi tanulmány eredményeit is figyelembe vettem: [Bíró-]Balogh Tamás: „Parisba semmiért nem érdemes jönni, csak ezért". Hogyan nem találkozott Kosztolányi Dezső Rainer Maria Rilkével 1909-ben, *Tiszatáj,* 2006/máj., 48.

116. KD levele Csáth Gézának, Párizs, 1909. máj. [20. körül], in *KDL-Réz,* 180–181. A datálásnál az alábbi tanulmány eredményeit is figyelembe vettem: [Bíró-]Balogh, 2006, i.m., 48.

117. 1909. máj. 28., in *Fecskelány,* 67.

118. KD levele Lányi Heddának, [Budapest, 1908. jan. 26. körül], in *KDL-Réz,* 147. A datálásnál a *Fecskelány* közlését is figyelembe vettem.

119. 1908. jún. 2., in *Fecskelány,* 43.

120. KD levele Csáth Gézának, [Budapest, 1908. tavasz], in *KDL-Réz,* 155.

121. „[C]saládapai álmaim is elmúltak (s milyen gyorsan és alaposan!!), de azért nagyon szeretnék már szabad lenni, Párisba menni. Mit tegyek? Hogy gyógyuljak meg? […] Csak arra kérlek, intézz el mindent jól és gyorsan. […] Kotonokat is küldj." – KD levele Csáth Gézának, [Budapest, 1908. tavasz], in *KDL-Réz,* 155.

122. KD levele Csáth Gézának, [Budapest, 1908. tavasz], in *KDL-Réz,* 156.

123. Réz Pál jegyzete az említett levélhez: „Kosztolányi más levelében is említi, hogy egy asszony gyereket vár tőle; az ügyről többet nem tudunk." – *KDL-Réz,* 891.

124. Kosztolányiné.

125. Napló 33–34, 815.

126. Vargha Balázs interjúja Radákovich Máriával, 1974. PIM Hangtára, K03009/2.

127. KD levele Osvát Ernőnek, [Budapest, 1909. máj. 12. előtt], in *KDL-Réz,* 176.

128. Kosztolányi Dezső: Rilke, *Nyugat,* 1909. szept. 16., 301–313.

129. KD levele Osvát Ernőnek, Párizs, 1909. máj. 22., in *KDL-Réz,* 179.

130. Kosztolányi Dezső: Rainer Maria Rilke anyja és apja, *A Pesti Hírlap Vasárnapja,* 1934. dec. 23., 6.

131. A levél magyar fordítását először közölte: Réz Pál: Egy rejtvény és a megfejtése. Rilke és Kosztolányi elmaradt találkozása, *Lyukasóra,* 1993. szept. 14–15. Később a német eredetit is közölte: [Bíró-]Balogh, 2006, i.m., 47. Utóbbi jegyzete alapján: László Gyula örökösei őrzik a levél eredetijét.

132. [Bíró-]Balogh, 2006, i.m., 47.

133. Vö. [Bíró-]Balogh, 2006, i.m., 47.

134. KD levele Lányi Heddának, Brüsszel, 1909. jún. 3., in *KDL-Réz,* 181.

135. 1908. febr. 12., in *Fecskelány,* 35–38.

136. Vö. Jász, 2001, i.m., 14.

137. Kosztolányi Dezső: Prológ a szabadkai filharmonikusok első hangversenyére, *Bácskai Hírlap,* 1908. febr. 13., 2. A vers kéziratban is fönnmaradt: MTAKK, Ms 4612/124–127.

138. Lehotai. [=Kosztolányi Dezső]: Cholnoky Viktor könyve. Tammúz. Franklin-Társulat, *A Hét,* 1909. dec. 25., 874–875.

139. Vö. Halmy Ferenc – Zipernovszky Mária: Hubay Jenő, előszó Gertler Endre, Budapest: Zeneműkiadó, 1976, 84–85.

140. 1908. jan. 18., in Jász, 2001, i.m., 12.

141. 1908. márc. 1., in Jász, 2001, i.m., 17.

142. 1908. máj. 17., in Jász, 2001, i.m., 44.

143. Vö. 1908. máj. 17., in Jász, 2001, i.m., 42–43.

144. 1908. máj. 20., in Jász, 2001, i.m., 47.

145. Vö. 1908. máj. 24. és jún. 3., in Jász, 2001, i.m., 50, 56.

146. Életútjáról bővebben lásd: Dér Zoltán: Utószó, in Jász, 2001, i.m., 137–151.

147. 1909. máj. 2., in *Fecskelány,* 60.

148. 1911. febr. 6., in ifj. Brenner (Csáth), i.m., 183.

149. „A fiú [Jász] elmondta, hogy egyszer félt, hogy el fog menni délelőtt Olgához tudtom nélkül […] A dolog égető fájdalmas voltát saját magára nézve a nőhiányból magyarázta. (A dolgot sulyosbitotta Heddynél vallott kudarca. Ez a gaz nő nem parirozott.)" – 1911. jan. 17., in ifj. Brenner (Csáth), i.m., 171.

150. 1909. febr. 10., in *Fecskelány,* 51.

151. 1909. aug. 20., in *Fecskelány,* 75.

152. Vö. 1909. aug. 20., in *Fecskelány,* 75.

153. Lányi-interjú.

154. 1909. nov. 10., in *Fecskelány,* 88–89.

155. KD levele Lányi Heddának, [Budapest, 1909. nov. ?], in *KDL-Réz,* 199.

156. 1910. jún. 5., in *Fecskelány,* 110.

157. KD levele Lányi Heddának, Budapest, 1910. [ápr. ?], in *KDL-Réz,* 205.

158. KD levele Lányi Heddának, [Budapest, 1910. máj. 6.], in *KDL-Réz,* 207.

159. KD levele Lányi Heddának, [Budapest, 1910. máj. 7.], in *KDL-Réz,* 208.

160. 1910. máj. 12., in *Fecskelány,* 102–103.

161. „Elmondtam azt is, hogy mi volt Kabossal. Hogy néha láttam messziről: ő a kávéházban ült, én az utcán mentem. És hogy küldtünk neki virágot a búcsúfelléptére." – 1910. jún. 5., in *Fecskelány,* 109.

162. „És fogta magát [Kosztolányi Mariska] és írt egy levelet Rómába, Desirének, hogy az istenért csináljon valamit, jöjjön haza, mert én megcsalom őt. Így. És még nem tudom, hogy, mert soha azt a levelet én nem láttam. Ellenben hazaérkezett Kosztolányi, és betört hozzánk a házba, ezt kell mondjam, mert olyan kétségbeesetten… Természetesen előbb otthon jól telebeszélték a fejét, s akkor jött hozzánk, és apámnak elmondta, és a fiúk szobájában a fiúknak, hogy én ezt tettem vele, hogy én őt megcsaltam." – Lányi-interjú.

163. Vezér Erzsébet interjúja Lányi Saroltával, 1969. PIM Hangtára, CD00084. Lejegyezte: Szekeres-Winkler Tímea, akinek segítségét ezúton is köszönöm.

164. Kosztolányiné.

165. Lányi-interjú.

166. 1910. ápr. 18., in *Fecskelány,* 97.

167. Major Henrik panoptikuma. Irók és hirlapirók karikaturái. Kosztolányi Dezső előszavával, Békéscsaba: Tevan, 1913.

168. „*Major Henrik,* a Szinházi Élet rendkivül tehetséges karrikaturistája, aki komoly festményeivel is számottevő sikereket ért el, a napokban eljegyezte Lányi Hedda doktorkisasszonyt, Lányi Ernő zeneszerző hugát." – [Szerző nélkül]: Halló miujság. Major Henrik, *Színházi Élet,* 1914. jún. 7 – 14., 16.

169. KD levele Horvát Henriknek, Budapest, 1910. jún., in *KDL-Réz,* 209.

170. „Nem érthetsz meg. Nem is fontos. Hiába, ezekben a hónapokban oly szép és rettenetes egyedülléteket éltem át – távol mindentől –, hogy kár lenne gyengíteni a fájdalmam intenzitását s az elhagyatottságom érzésének végtelenségét." – KD levele Csáth Gézának, Budapest, 1910. jún., in *KDL-Réz,* 209. „El tudod képzelni, hogy fáj az életem, és mindentől, örökre tönkre van téve? Nem tudod elképzel-

ni, drága barátom, mert az iszonyú részleteket – különben érdektelenek – nem ismered." – KD levele Csáth Gézának, Budapest, 1910. jún. 13., in *KDL-Réz,* 210.

171. KD levele Jász Dezsőnek, Budapest, 1910. jún. 15., in *KDL-Réz,* 210.

172. KD levele Jász Dezsőnek, Budapest, 1910. aug. 1., in *KDL-Réz,* 212.

173. „A rövid hajú, férfiruhás, szivarozó, szabados, végzetes Júlia azonban csak addig érdekel minket, míg a Petőfié volt. Bűnösnek mondani könnyelműség és tudatlanság volna: ő szimbólumos büntetése volt Petőfi életének és zsenijének." – Ady Endre: Petőfi nem alkuszik, in – –: *Petőfi nem alkuszik. Tanulmányok,* Újvidék: Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat, 1954.

174. Jász Dezső levele Csáth Gézának, Szabadka [?], 1910. jún., in Jász, 2001, i.m., 149.

175. KD levele Csáth Gézának, Budapest, 1910. jún. 12., in Jász, 2001, i.m., 149.

176. A levélben foglaltak fontossága miatt néhány passzust szó szerint is idézek: „Egy este szemben állok vele a szobában. Durva vagyok vele. Sértegetem. Gyötröm. Azt mondom neki, gyalázatos. Minden ok nélkül. Valami sötét sejtelem diktálja. […] A lány sírva fakad. Bevallja, hogy valakivel levelezett. Irt neki 3 levelet. Mert az illető szerelmes volt beléje. Ártatlan leveleket. Másnap 14et vall be. Az illetőt felkeresem. 39 levelet írt neki. Izzó, ocsmány szerelmes leveleket. Ugyanakkor, mikor én is hasonlókat kaptam tőle. […] Be kellett látnom, hogy szegény Hedda a legirtózatosabb hisztériában szenved. […] A könnyei is hazugok. Bűnös, átkozott, szívtelen hisztérika. […] Látom éjjelenként, későn a szabadkai kávéházakban; züllik; nem vizsgázik. […] a legsötétebb ösvény felé lejt, az utcasarkok és a bordélyházak felé." – KD levele Csáth Gézának, Budapest, 1910. jún. 12., in Jász, 2001, i.m., 149–151.

177. 1910. júl. 24., in *Fecskelány,* 131–133.

178. „Mellékes, de talán érdekel, hogy köztünk és L[ányi].ék között teljes szakítás jött létre. Ez a família a legzüllöttebb vándorkomédiás családnál is mélyebben áll." – KD levele Csáth Gézának, Budapest, 1910. jún. 12., in Jász, 2001, i.m., 151.

179. „Egy év múlt el azóta, s ma sok dolgot más színben látok, mint akkor. Engedje meg nekem, hogy egyszer, egyetlenegyszer találkozzam még magával, akár a szülei tudtával, akár tudtuk nélkül, mindegy." – KD levele Lányi Heddának, Budapest, 1911. máj. 30., in *KDL-Réz,* 218.

180. „Kimérten közeledett, de aztán egyszerre a régi lázzal mondta, hogy nem tud nélkülem élni, érzi minden rándulásom, az ízeim stb. […] Rendben van – mondtam –, menjünk haza, beszéljük meg édesanyámékkal. Ekkor ért a döfés. »Nem lehet nyíltan, csak titokban. Azok után, ami történt, nem lehet.« […] Most kezdjük el újból, a réginél is hazugabb alapon? […] Bujkáljak, mint egy cseléd? Nem, Desiré! Nem, nem. Mire is kellenék én teneked?" – 1911. szept. 12., in *Fecskelány,* 145–146.

181. KD levele Lányi Heddának, Budapest, 1911. dec. 28., in *KDL-Réz,* 226.

182. Lányi Hedda levele KD-nek, Szabadka, 1912. jan. 12., MTAKK, Ms 4624/252.

183. 1910. aug. 13., in *Fecskelány,* 134.

184. Lányi Hedda levele KD-nek, Déva, 1927. dec. 5., MTAKK, Ms 4624/254.

185. Kosztolányi ekkor még azt hitte, mindössze fogorvosi problémáról van szó, betegsége tehát még korai stádiumban lehetett. – Beszédes Valéria szíves közlése alapján, akinek Lányi Hedda mesélte el az esetet.

186. E ponton kell említenünk, hogy KD verset is írt róla: Kosztolányi Dezső: Chanson. Vidám és rettenetes középkori ballada. Énekli egy kikiáltó, *Színházi Élet,* 1913. jún. 14–21., 20. Kötetben először a *Mágiá*ban jelent meg – lásd még a *A szegény kisgyermek panaszai* című alfejezetet.

187. Kosztolányiné, 177.

188. „Édes Dezső / hogy érkezet meg úgye / únalmas val egyedűl / út azni a sztrókai úgye / nem útazat elveled mert nem / látam veletek meni őtet / nemakarak beméjedni azírás / ban mertalán mégnemistarta / rta nád érdemesnek hogy / elólvasná – őrőmel írt pár / soraimat – adig nem útaz / om el míg nem lesz kész a fényk ép és a kor elfogok út / -azni – akor fogok bőveben / írní üdvözlöm / Asztrokait csok ol Mariska / Múlas jol amegigért / könyvet nagyon várám / kíváncsi vagyok hogy / betarcsae becsület szavát / cso Mariska / czimem / csikos úcza 631 / Szabadka / cso Mariska" – Kis Mariska levele KD-nek, MTAKK, Ms 4622/458–459. A levél szövegét lejegyezte: Soltész Márton. Segítségéért ezúton is köszönetet mondok.

189. Napló33-34, 834.

190. Kosztolányiné, 177–178.

KÁNTOR LAJOS

Időutazás, 1971–2015

KOLOZSVÁR, LONDON, PÁRIZS

Kezdhetném mindjárt az én varázslatos 1973-as évemre ugorva. Harminchat évesé a világ. Erről tudtommal még nem született sláger – lehet, hogy tizenhat évvel korábban én is a húszévesek önbizalmával énekeltem volna a világhódításról, noha 1957, Kolozsvárt, Romániában, Kelet-Közép-Európában nem tűnt olyan nagyon biztatónak, hiába volt bolyaista diákként köztársasági ösztöndíjam (immár két éve). Vagyis megvolt még a Bolyai Tudományegyetem, volt nekünk egy saját diákszövetségünk, amelynek én lehettem a titkára, körülöttünk azonban csúnya, sötét, gyalázatos dolgok történtek. Részben már velünk. A *Korunk* újraindult, de a levert forradalom romániai légkörében meglehetősen felemás hangon.

A század hetedik-nyolcadik évtizedének fordulóján azonban nyílni látszanak a kapuk. A *Korunk* kapui elég látványosan. Az 56-os elítéltek 1969-ben már jelen vannak a folyóiratban, Dávid Gyula, Páskándi Géza, Páll Lajos. Páskándi kiváltképpen – utókori megítélésben az életmű alighanem legjelentősebb darabjaival: a *Vendégség*gel (1970. április) és az Apáczai-drámával (*Tornyot választok*, 1972. január-február), jó versekkel. Szóval a „varázslatos" 1973 előtt történnek említésre méltó dolgok a folyóirat háza táján.

Látvány és gondolat

A *Korunk*-lapszámok kezdő oldalainál megállva: a szerkesztő bizottság 1971-ben még nyolcas csoportjában, illetve (Balogh Edgár év közbeni nyugdíjba küldése után, amikor a főszerkesztő-helyettesi székbe Rácz Győző került) a már kilenc tag közt én is ott vagyok. (Edgár pár hónapig legalább papíron maradhatott.) Ellenőrizve emlékezetemet, ma el sem hiszem, hogy 1965 januárjától érvényesült az a bizonyos nyolcas felállás. Talán nem túlzás azt állítanom, hogy Rácz „bemelegedésével" függ össze az 1972. januári változás, amikor már elég három nevet feltüntetni a kolofonban, a főszerkesztő Gáll Ernőét, élpártos helyetteséét, a Rácz Győzőét és a szerkesztőségi főtitkári tisztségben a rutintisztviselői mentalitást (meg a szekuritátes tájékoztatást) képviselő László Bélát felváltó, érdemi munkát végző Ritoók Jánosét. Mindent összevéve, a szerkesztőségi hangulat nem rossz.

Negyvenegy év távolából, 2015 januárjából visszanézve, érdemi látvány tűnik fel az 1971-es évfolyamban „korunkosan" – és ebben a mutatványban egy gondolatnak igencsak szerepe volt. Kitaláltuk ugyanis (bennem máig úgy él, hogy az ötlet az enyém volt) és közösen eldöntöttük a musz-szövegek kijátszásának elegáns és visszautasíthatatlannak vélt módját: krétázott papírra nyomtattuk a kötelezővé tett vezércikkeket, és a tartalomjegyzék elé helyeztük, amiből az érdemi olvasó láthatta, hogy az épp aktuális politikai szöveg nem tartozik a laphoz. (A megoldás ellen ideológiai rovatvezetőnk, Szabó Sándor sem emelt kifogást.) Ebből aztán

– már 1971 januárjában – groteszk találkozás született. A fedőlap belső kartonján, a szám súlypontjához igazodva, egy kolozsvári színészfotó látható („László Gerő Páskándi Géza *A király köve* című darabjában"), vele szemben, a PCR címer alatt az ötvenéves Román Kommunista Párt köszöntése (szerzői név, aláírás nélkül), vastag címbetűkkel szedve áll az 1921-es és 1971-es évszám. A tulajdonképpeni (fel)vezető szöveget viszont én jegyezhetem, *Látvány és gondolat* címmel, amelyben egyáltalán nem vettem figyelembe az évfordulót: „Ha kultúránk kezdeteit kellene jellemeznem, a malomkövet forgató asszony alakja ködlik fel előttem, aki énekével elbűvölte Gellért püspököt. A kódexet másoló szerzetes – közismerten az egyetemes középkor. A végvárak harcait rímekbe szedő lantosok ismét a tájainkat, múltunkat asszociálják. E művelődéstörténeti sor pillanatnyi végén pedig kortársamat, önmagamat látom, amint a tv-készülék előtt ülve, lélegzetvisszafojtva követjük a heti szolgálatos mesterdetektív, az Angyal, Maigret vagy Ness zseniális nyomozásának fordulatait, illetve Pelé csodálatos cselsorozatának szépségében gyönyörködünk." Sehol a párt. Szóltam ugyanitt a művészetek fenyegetettségéről, Ingrid Bergmanról és Umberto Ecóról, sőt TGM-ről is: „Ifjú filozófusjelöltünk, Tamás Gáspár Miklós fellegvári esszéjében jól választja ki a kérdés lényegét, amelyre ugyancsak Merleau-Pontyval felel: »Fel kell ébreszteni vagy felizgatni vagy megszólítani« korunk emberét, nem szabad hagynunk, hogy megelégedjék a látványnyal, még pontosabban: a látszattal." Aztán jönnek a szövegek; a kolozsvári román irodalomtudós Adrian Marino, az ifjú kritikus K. Jakab Antal, Jean-Louis Barrault, Tamás Gáspár Miklós (*A hibetetlen hadsereg*), Molnár Gusztáv (*A nyitott mű esztétikája*), maga Eco (*A televízió tapasztalata és az esztétika*), Páskándi (*Két változat egy témára*), Kolozsvári Papp László és Hernádi Gyula – szóval nem éppen egy román(iai) hivatalos, pártos csapat…

És, botrányokat elkerülve – a vezércikkek; igaz, néha visszakerülnek „természetes" helyükre (a tartalomjegyzékbe is) – így jutunk el 1973-ig. Sőt a cenzúrát kijátszó játék is folytatódik a februári lapszám élén; ugyanis Madách Imre születésének 150. évfordulójára készítünk elő nagy súlypontot, nem pedig a pártfőtitkár, Nicolae Ceauşescu 55. születésnapjára. Most nehezebb a felülről jövő utasítás megkerülése: négy műmellékletlapra kerül az „Ünnep és számvetés", a *Korunk* nevében, utána tördeltetik Péterfi István akadémikusnak, az Államtanács alelnökének szövege, majd Adrian Păunescu verse (álnevet használó fordítóval, nem tudom azonosítani, ki a Szigeti Lajos). De a tartalomjegyzék így kezdődik: *Kortársunk Madách*. És amit később nem lehetett volna megtenni, még nincs az élen Ceauşescu-fénykép, „helyette" a belső borítón Kazinczy Gábor Madách-portréja (szemben az „Ünnep és számvetés"-sel). Nem tudok visszaemlékezni, olvasóink honorálták-e így jelentkező Madách-számunkat, de biztos vagyok benne: utólagos elismerés illeti az egész szerkesztőséget ezért a vállalásért. A szép összjáték méltó szerzői listában, jó szövegekben érvényesül, ki-ki hozza a maga munkatársait, Bretter Györgytől Lászlóffy Aladárig, Dávid Gyulától Ágoston Vilmosig, a világirodalmat Jean Rouselot tanulmánya (*Madách Imre egyetemessége*) és egy John Updike-vers (*Kozmikus keserűség*) képviseli, rangos a román tudományos jelenlét (a szociológus Ion Aluaş, az irodalom és tudomány határán mozgó Ion Hobana, az orvosprofesszor Octavian Fodor), és mi, belső emberek sem vallunk szégyent a Madách-

témában (Aradi József, Balogh Edgár, Kántor Lajos, Szilágyi Júlia). A „látvány", a képi jelenítés egyértelműen a madáchi gondolat szolgálatában áll, a kor színvonalán: Kondor Bélával és Würtz Ádámmal, Szalay Lajossal és az erdélyiekkel, Deák Ferenccel, Tóth Lászlóval, Paulovics Lászlóval és Szervátiusz Tiborral.

Ha *A Korunk kapui*nak újabb kötetét írnám itt, előbb kezdeném az 1973-as évet, a januári számmal, Petőfi-összeállításunkkal, kiemelve belőle Fekete Sándor tanulmányát (*A vívódó Petőfiről*) és Szilágyi Domokos rövid jegyzetét (*Forradalom után*), amely ezzel a mondattal indít: „Minél fiatalabban hal meg valaki, annál több illúziót visz magával a sírba." (A következő mondat önvallomás: „Vagy mondhatjuk így is: minél jobban öregszik az ember, annál több illúziót veszít.") És nem hagynám ki a „varázslatos" év leltárából a szeptemberi és a novemberi számainkat sem (persze a szerkesztő büszkeségével); a romániai magyar színházi élet feltérképezésébe többen is beszálltak, Bölöni Sándor a rendező Szabó Józseffel készített igényes interjút, Páll Árpád kritikus hangú színházi szemléje, Szekernyés János összefoglalója a diákszínjátszásról, az Aradi József és csapata által végzett közvélemény-kutatás fiatalok körében (*Statisztáka a Toronyban*) – átlagon felüli eredményt hozott. Ez még inkább elmondható a novemberi Kós–Kalotaszeg lapszámról. Valóban táj és világ gondját igyekeztünk felmutatni Kós Károly 90. születésnapján, hozzá társítva az *Anyám könnyű álmot ígér*ben Sütő András által fölvetett gondolatokat. Pár hónappal azután, hogy a szerkesztésben együttműködő Herédi Gusztival elvittük Károly bácsinak, a Rákóczi út 42-be a friss lapszámot (azóta is féltve őrzöm az ő november 29-i aláírásával egyedivé tett példányt), választ kaptam korábbi levelemre. Ezt írta Kós Károly: „A »Korunk« novemberi számát annakidején átolvastam és benne természetesen a »Táj és világ"-ot is. Megnyugtatlak: egyáltalában nem bántott, hogy abban – velem kapcsolatban – Sütő András írásait méltattad, illetve főleg az »Anyám könnyű álmot ígér«-könyvét. Mert ez a könyv egyike azoknak a legutóbbi években megjelent (nem sok) írásoknak, melyeknek szerzői végre ráébredtek, hogy minden becsületes kultúrembernek, de elsősorban és mindenekfelett minden *igazi* művésznek (legyen az író, képzőművész, építész vagy zenész) minden időben, mindenütt a világon és minden körülmények között a Sors által rendeltetett kötelessége – volt, van és lesz – a maga népe és szülőhazája sorsának vállalása és alkotó életmunkájában népének és megbecsült hagyományainak szellemében való hűséges szolgálata."

Ez az 1973. novemberi *Korunk* bekerült a szerkesztőség „leg"-jei közé. (Persze voltak korábban jó és lettek azután szomorú „leg"-ek is, ezekről később.) A legjobb időkben elért 3500-4000 példányhoz kétezret hozzátehetünk, a 6000-hez jutva el. És nem maradt remittenda. A lapszám utolsó oldalán hosszú felsorolás található, nevekkel és számokkal, megköszönve a legkisebb kalotaszegi falvakból is érkezett különrendeléseket, összesen 2835 példány. (A Balogh Edgártól annyit emlegetett – sokszor megmosolygott – népszolgálat ezúttal realitásként jelentkezett.)

Születőben a Galéria

Ugyanitt, ebben a „leg"-*Korunk*ban, a Szerkesztők – Olvasók rovat legvégén feltűnik egy mondat: „Incze Ferenc festményei után (október-november) Bencsik

János grafikái tekinthetők meg szerkesztőségünk helyiségeiben." Visszakeresve az előző lapszámokban, 1973 áprilisában már található egy rövid híradás: „Újabb házi kiállításra került sor szerkesztőségünkben: április közepétől fiatal munkatársunk, Finta Edit 10 olajfestménye és 19 grafikája tekinthető meg a Korunk helyiségeiben." Finta Edit előtt pedig, márciusban Kabán József fotóival nyitottunk. Hogy pontosan mit, azt nyilván nem tudhattuk. Ez persze nem a Kabán-fényképekre vonatkozó megjegyzés (ő egy ideje bejáratos volt a szerkesztőségbe, dolgozott nekünk), a műkritikus Ágopcsa Marianna elismerő szavakkal regisztrálta a kiállítás képeit, a képzőművészettel vetekedőknek minősítette a falakon látható munkákat, sőt rokonságukat kutatva (akaratlanul is) a régi *Korunk*-hagyományhoz társította ezeket a fotókat, az „expresszionista-konstruktivista" grafikákhoz. Finta Edit bemutatkozása kapcsán Szilágyi Júlia azt jegyezte le, hogy „e képek alkotójának megadatott a látó vakság, melyben a Picasso javasolta csonkítás értelmet kap". Az ún. szocialista művészetpolitika által évtizedekig kitagadott, Párizsban váratlanul felfedezett Incze Ferencről a jeles festőművész, főiskolai tanár Mohi Sándor írta le, hogy „újabb képei a szürrealizmus jegyében fogantak". A főiskolára még be sem jutott Bencsik János tollrajzait sem lehetett volna a hagyományosság bűnében elmarasztalni; utolsó 1973-as kiállítóink, Cseke Tamás és Kecskés Péter tárlatáért külön dicséretet kaptunk Kancsura Istvántól, erdélyi képzőművészetünk fenegyerekétől; ő már mint Korunk Galériát említi e kettős jelentkezés helyét (intézményét?). Kancsura fölteszi a kérdést, hogy mit akar ez a két fiatal, és némi nagyotmondással így válaszolja meg saját kérdését: „A Paul Klee, Vasarely, Brâncuşi, Vermeer van Delft. Arp, Leonardo, Andy Warhol, Dürer, Moholy-Nagy László, Seurat, Alfred Wels, Naum Gabo, Kazimir Malevics, Vincent van Gogh, Rauschenberg, Chirico, Brueghel által meghirdetett alapelvet folytatni: látni – láthatóvá tenni!"

Vagyis ami úgy indult, hogy főszerkesztőm, Gáll Ernő (bizonyára tapasztalva az elég sűrű képzőművészmozgást szerkesztői asztalom körül meg folyóiratunkban) egyszer így szólt: „szerezzél képeket, ne legyenek üresek a falak", én pedig igyekeztem, és a fehér falakra „bátorításként" előbb egy Kancsura-festményt, majd hármat a magyarul törve beszélő Victor Ciatótól kölcsönbe szereztem. Pár hónap alatt kezdtünk galériává válni, már számon tartottak minket a kolozsváriak. És Kolozsváron kívül is. 1974 januárjában Paulovics László hozta el olajképeit Szatmárnémetiből, és erre az alkalomra kis nyomtatott katalógust készítettünk.

Megszületett hát a Korunk Galéria. (A legbővebbet, autentikusat erről egy szép nagy kötet mond, a *Közösség és művészet. A Korunk Galéria története 1973–1986.* 2008-ban jelentettük meg. De hozzátehetném, amit Tóth Sándortól, a régi *Korunk* és Gaál Gábor életművének kutatójától a nyolcvanas évek rettenetes második felében többször is hallottam: lehet, hogy ezekből az évekből semmi nem marad mag a *Korunk*ból, a Korunk Galériára azonban emlékezni fognak.)

Hátsó nézetben (Közérthetőbben: a szekus dossziékból)

„Te vagy a mi külügyminiszterünk" – szokta volt mondani nekem Bajor Bandi, az ő közismert kedves és maró humorával, ahányszor a Széchenyi tér sarkán találkoztunk (főként a hetvenes években). Piaci bevásárlás előtt-után mindenféléről kér-

dezett, néha elég hangosan véleményt is nyilvánított romló állapotainkról. Ilyenkor ösztönösen körülnéztem, van-e a közelünkben hallgatózó.

Más, ellenőrizhető forrásokból viszont amolyan – belügyekben és kultúrában járatos, legalábbis érintett – tárca nélkülinek, valamiféle nem létező kisebbségi árnyékkormányhoz tartozónak képzelhetném el magam (utólag), ha komolyan venném a besúgói jelentéseket s a hozzájuk főzött tartótiszti jegyzeteket, még inkább a főnökeik utasításait. (Az irodalomért felelős őrnagyig és megyefőnöki szekus tábornokig ívelnek a nevek, a fontosabb papírok pedig Ioana Constantin aláírásával Bukarestbe, a belügyminisztériumba küldettek.) A legdurvábbak egy jó évtizeddel későbbről valók, de már 1970-től találok érdekeseket, sőt veszélyeseket – helyenként szórakoztatókat.

Megpróbálok innen tükörbe nézni, mármint a Szeku tükrébe, ki is voltam én az ő szemükben, négy évtizeddel ezelőtt. Öt pontba foglalt, magyarból románra fordított (de további konkretizálást a fogalmazvány szerzőjére nézve nem tartalmazó) szöveg tételesen fejti ki „Kántor Lajos irodalompolitikai felfogását". Miután megnevezi *Korunk*-szerkesztői és írószövetségi tagságomat, nemzedékem egyik legműveltebb irodalmárának minősít, aki sokat olvas és ír, mint rovatszerkesztő pedig főként azokat közli, akik vele egy platformon vannak. Itt következnek a fontosabbak. „Véleményeiben objektívnek látszik, és aki felületesen olvassa írásait, azzal a benyomással marad, hogy egy világos marxista orientációt képvisel. De írásainak mélyebb elemzése bizonyítja, hogy aláássa a marxista felfogást, és az irodalmi életbe bizonyos mértékben a marxista tanításokkal ellentétes irányt vezet be. Koncepciója az általános »strukturalista«, antimarxista jellegű szemlélethez közeledik, amely ügyes mesterkedésekkel (eszközökkel) a marxizmust igyekszik megsemmisíteni. Ez az irányzat eléggé elterjedt Lengyelországban, ahol aláaknázta az ideológiai frontot." (Nagyjából ezzel párhuzamosan egy „Gyorgyfalvi" fedőnevű besúgó könnyebben oldja meg feladatát: egyszerűen hülyének nevez, Csehi Gyula professzorra hivatkozva. Hülyeségem igazolásaként a „modernizmus" és más „új" irányzatok „brutális" védelmére hivatkozik, amit a kitűnő esztéta Rácz Győző és a legjelentősebb kritikus, Szőcs István elutasít, miközben én Páskándi Géza és Deák Tamás abszurd darabjait népszerűsítem, mi több, bebizonyosodott, hogy csak ilyen műveket közlök; terrorizálom Balogh Edgárt és az *Utunk* szerkesztői is – Létay Lajost, Marosi Pétert; nem tartozik közéjük Szabó Zoltán és K. Jakab Antal, ők ugyanis szintén lebecsülik a realizmust. Az 1971. július 27-i jelentés kiegészítésében megjelenik Jordáky Lajos véleménye is, miszerint a sajtó a munkásosztálytól való elidegenedést tükrözi.)

Irodalompolitikai koncepcióm második pontjaként szerepel a két világháború közötti polgári irodalom (az *Erdélyi Helikon*) és a népiesek népszerűsítése, ugyanakkor – Nagy Istvánt kivéve a sorból – nem tekintem irodalomnak a munkásirodalmat. Gaál Gábor irodalom-felfogását is egyoldalúnak, dogmatikusnak és baloldalinak tekintem. A harmadik pontban említtetik kapcsolódásom Illyés Gyulához – aki körül egy újfajta nacionalizmus hívei csoportosulnak –, Czine Mihállyal szoros kapcsolatot tartok fenn, a másik, a polgári oldalon pedig Pomogáts Bélával. Név szerint megnevezi az összefoglalás készítője együttműködésemet a marxista eszmékkel szemben álló magyarországi folyóiratokkal; a „stb." előtt a *Napjaink*, a *Je-*

lenkor és a *Tiszatáj* szerepel a felsorolásban. A 4. pont *Alapozás* című kötetemet marasztalja el, a már említettek szellemében, az 5. és egyben utolsó azzal a veszéllyel foglalkozik, amely akkor érvényesülhetne igazán, ha én kerülnék Balogh Edgár helyébe, főszerkesztő-helyettesnek. Noha már nem követem a rövidesen nyugdíjba vonuló Balogh Edgár nézeteit, nagy károkat okozhatok a *Korunk* irodalompolitikájában; pedig talán visszatéríthetnének a marxista vonalra.

Az 1973. május 5-i, „Szabó T" (Marosi Péter) által írt jelentésben viszont azt olvasom, a jelentéstevő nem hiszi, hogy valakitől is befolyásolni hagynám magam. Nem az az ember vagyok, aki „veri a száját", váratlan kirohanásai volnának a szerkesztőségeinkben. Nagy a munkabírásom, nagyon-nagyon szorgalmas vagyok – és hatalomvágyó. Meggyőződése Szabó Tibinek, azaz Marosinak, hogy politikai ambícióim is vannak, szívesen lennék a magyar lakosság, de legalább a hazai magyar értelmiség képviselője, párt- vagy állami fórumokon. Az viszont köztudott – írja a jelentő –, hogy én akarok írónemzedékem, a Forrás vezére lenni. Eszmei fegyelmet tartok nemzedékemben, és ha valaki ezt nem fogadja el, mindjárt támadok. Ezért kerültem nyílt konfliktusba a fiatalabbakkal, Tamás Gáspár Miklóssal (a neve aláhúzva!), Ágoston Vilmossal, Molnár Gusztávval. Marosi felsorolja barátaimat – a legintimebbek közt Láng Gusztávot, Szabó Gyulát és Bálint Tibort említi (kártyázunk is együtt); a határon túliak közül Ilia Mihályt nevezi meg, a sok budapestit nem sorolja fel, Bori Imrét, a jugoszláviai kritikust azonban kiemeli, a leghűségesebb barátja vagyok. És jönnek „leggonoszabb ellenségeim", a polemizálók, Szőcs István és Jordáky Lajos. Ezzel szemben baráti kapcsolatokat ápolok D. R. Popescuval és Buzurával, jóban vagyok Adrian Marinóval, a neves kolozsvári irodalomtudóssal. Feleségemmel együtt sokat fordítok románból. Jellemzésem vége felé megismétli, hogy K. L. nagyon tehetséges, nagyon jó szervező, nagyon önző. A karrierépítés kapcsán kitér egyrészt arra, hogy miután nem sikerült Balogh Edgár helyére kerülnöm a *Korunk* vezetőségében, az egyetem felé orientálódom. (Nos, ez az, amit nem tudom, honnan vett Marosi. Ilyen ambícióm ugyanis nem volt.)

Nagyobb figyelmet érdemelnek (utólagosan mindenképpen) a Szekuritáté helyi illetékeseinek a következtetései, pontosan a besúgói információk nyomán kialakított akciótervek. 1971. szeptember 9-én először is megállapítják a begyűjtött anyag alapján, hogy Kántor Ludovic, a *Korunk* rovatvezetője ellenséges, nacionalista-soviniszta felfogást képvisel, ilyen jellegű írásokat igyekszik közölni, közöltetni. A szerkesztőségi informátorok („Kulcsar" és „Adam" – utóbbi Herédi Gusztávot fedi) feladatul kapják megfigyelni, kik járnak be hozzám, milyen kéziratokat hoznak, az *Utunk*nál dolgozó „Szabó Tibi" révén meg fogják akadályozni, hogy a protezsáltjaim nem megfelelő szövegei ott megjelenjenek. „Ovidiu" (Veress Zoltán kollégám, barátom) közeli kapcsolataink révén általános magatartásomról és politikai nézeteimről jelentsen. „Kulcsár" által kell megtudni, milyen írásokat készülök külföldre küldeni – és sürgősen elrendelik belföldi és külföldi levelezésem titkos ellenőrzését. Elrendelik telefonom lehallgatását is. Minderről tájékoztatják a pártszerveket.

Közvetlenül ide kapcsolódik az 1973. április 17-i „kiegészítés" (Completare la planul de măsuri). Ugyanis – olvasom a már elfelejtett részleteket, dátumokat – áprilisban 31 napra szóló útlevelet kértem, a Nemzetközi P.E.N.-től érkezett angliai

meghívásra válaszolva, hogy népszerűsítsem Angliában a romániai román és magyar irodalmat. Ez ugye már komolyabb dolog, hiszen Londonban él az emigráns (Magyarországról – szerintük – 1956 őszén menekült!) Cs. Szabó László, a BBC munkatársa; Cs. Szabó a szocialista országokkal szemben ellenséges magatartásáról ismert, és kapcsolatot tart romániai magyar írókkal. Nyilván kapcsolatba fog lépni velem is. Következésképpen fokozni kell a megfigyelésemet, utazási előkészületeimet, ugyanakkor hatást gyakorolni rám, hogy kint helyes álláspontot képviseljek. Ez utóbbi feladatot „Szabó Tibire" bízzák, bent, a *Korunk* szerkesztőségében pedig „Ovidiu" és „Adam" kap eligazítást, hogy ebben az időszakban különösen figyeljék, Angliába indulás előtt kikkel érintkezem. Külön pontban jelenik meg a cselekvési tervben a „speciális eszközök" sürgős beszerelése a célszemély lakásában. 1973. május 22-i dátummal – olvasom a kiegészítés kiegészítésében – „Szabó Tibi" tájékoztatja a tartótisztet, hogy másnap, 23-án reggel indulok Angliába. Egyébként minden intézkedéshez, napra pontosan, feltüntetik a végrehajtás idejét, június 15-ig instruálják az ügynököket, Ovidiut, Adamot és Szabó Tibit, hogy hazaérkezésem után minél több adatot szerezzenek meg arról, milyen kapcsolatokat építettem, államunkkal szemben milyen magatartást tanúsítottam külföldön.

1973-as varázslatos heteim szekus krónikájához tartozik még néhány dokumentum. Akkurátus román fordításban megvan a P.E.N. meghívó levelének szövege, a teljes Nemzetközi P.E.N. vezérkar névsora, az elnök Heinrich Böllttől és (aláhúzva) az alelnökök egyikének, Illyés Gyulának a kiemelésétől a „szerkesztő bizottság" (?) tagjainak felsorolásáig (Ladislau Szabo és Paul Tabori neve ugyancsak aláhúzva). Március 5-i dátummal a Romániai Írók Szövetségének levele, a meghívás igazolása és a Szövetség egyetértése utazásommal kapcsolatban. A következő oldalon számba veszik külföldi útjaimat, az 1959-es csehszlovákiai társasutazástól 1972-es jugoszláviai (hivatalos) látogatásomig.

Még két idevágó papírmásolatot találok az 1973-as dossziéban. A május 28-ra keltezett, a Hivatalhoz (a postai ellenőrzés révén) 30-án vagy 31-én (?) „beérkezett", legalábbis akkor regisztrált levél, de valószínűbb, hogy képeslap könyvelése: Kántor Lajos, aki „Begoniában" – azaz Magyarországon – tartózkodik, írja haza, Kántor Erzsébetnek: „…Innen megyek Bécsbe. Jól éreztem magam Budapesten. Sokat gondolok rátok…" A másik nyomósabb dokumentum: egy bizonyos forrás (?) értesíti a Szeku illetékeseit a bukaresti angol követség kulturális attaséja által nekem írt (június 20-i) levélről, amelyben a diplomata közvetíti a British Council tisztviselőjének tájékoztatását a követség felé, hogy én kitűnően éreztem magam Angliában. Egyúttal a Bukarestbe akkreditált Wilson úr értesít arról, hogy követségükön megnyílt egy kis angol nyelvű könyvtár, ahol irodalomkritikai könyvek is találhatók; ha Bukarestben járok, mindig szívesen látnak ott.

Nem tartozik szorosan a nyugati úthoz, de ha már rátaláltam, bemásolok ide két további jelentést. 1973. október 27-én Bukarestbe, a Belügyminisztérium I. Igazgatóságának jelenti Ioana Constantin megyei szekufőnök: ellenőrzött forrásból jutott tudomásukra, hogy a *Korunk* 1973. októberi, demográfiáról szóló számába be akartam csempészni (és erre a szerkesztőség vezetősége nem figyelt fel, amiért aztán a pártszervek felelősségre vonták a *Korunk* főnökeit) a lengyel költő, Sta-

nislaw Varanczak *Olvashatóan kérik kitölteni* című, bujtogató hangú versét. Igazolásul mellékelik a Gömöri György által lengyelből fordított vers román nyelvű változatát. „Szabó Károly" besúgó juttatta el a Hivatalhoz a nyomdai levonatot. (Annyit az ügyhöz: rosszul tudják az elvtársak, hogy Gömöri magyarországi szerző, hiszen ő volt egyik angliai vendéglátóm, kalauzom Cambridge-ben, maga is a Szepsi Csombor londoni irodalmi kör tagja. Az októberi *Korunk*-számban egy nagyobb lengyel versösszeállítást közöltünk Gömöritől, csak a Varanczak-fordítás maradt ki belőle.)

És hogy el ne feledkezzem róla: két évvel később, 1975. október 13-án négy gépelt oldalnyi feljegyzés készült (aláírója a már tábornoki rangig jutott Constantin Ioana) a Kolozsvári Írók Társasága október 8-i gyűléséről, ahol a nacionalista-ellenséges megnyilvánulásairól ismert Kántor Lajos *Korunk*-szerkesztő kifejezte egyet nem értését a romániai magyar irodalom fogalom használatának megtiltása, magyar nyelvű román irodalommal történő helyettesítése miatt. Kifejtette, hogy a többi magyar nemzetiségű íróval együtt úgy véli, hogy ez az intézkedés súlyosan fogja érinteni a román–magyar együttélést. A Kántor által megszólított Létay Lajos, az *Utunk* főszerkesztője is hasonló álláspontra helyezkedett. A hallgatólagosan Kántorral egyetértő írók megkérték D. R. Popescut, hogy egyet nem értésüket az Emil Bobu Politbüró-tag közvetítette pártutasítással majd közölje a helyi pártszervekkel. A jelentés (Nota) kitér Gáll Ernő *Korunk*-főszerkesztő és Szilágyi Júlia (valahol lehallgatott) beszélgetésére; Gáll szerint ha nem időszerű a romániai magyar irodalom kifejezés használata, akkor el kell fogadni az egységes magyar irodalom felfogását. Kanyadi Alexandru költő, *Napsugár*-szerkesztő pedig, többek közt a bécsi Bornemisza Péter Társaság titkárával beszélve, hivatkozott Kántor Lajos, Létay Lajos és az ő bátor magatartására. A tábornoki jelentés Lászlóffy Aladár véleményével zárul, miszerint noha Kántornak igaza van, nem volt taktikus ez a fellépése, mert „úttörő" játékával veszélyeztette a magyarok problémáját; direktbe kellett volna a pártfórumokhoz fordulnia.

Arra az 1975-ös jelentés nem tér ki, hogy két évvel korábban Nyugaton magyar emigránsok, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Borbándi Gyula, Szépfalusi István és más hírhedett nacionalisták (Budapesten: Illyés Gyula és társai) közt fertőződtem.

Egy hónap habzsolás

Leírom a címet – és gyanút fogok. Megnézem *A Magyar Nyelv Értelmező Szótárá*t. A „habzsol" igéhez azt írja: „táj, rég". Vagyis nem illik az első nyugat-európai út felidézéséhez. Vagy mégis? Az én helyzetemből, az 1973-asból?

Talán inkább a kisfiaim által föltett kérdéssel kellene kezdenem. A május 25-én egyenesen Londonba, többedik állomásomra, Siklós Istvánék lakáscímére küldött első otthoni levélből értesülök, Erzsike tolmácsolásában, hogy Laci meg István (kilenc-, illetve hétévesen) azt kérdezik édesanyjuktól, melyik ország Bécs, milyen város Anglia. (Ma el sem hiszik – az unokák meg még úgy sem; járják Nyugat-Európát, Amerikát vagy éppen Ausztráliát.) Akkor még nem volt internet.

Minthogy az én kintről küldött képeslapjaimat egyik fiókban, táskában sem találom (csak azt az egyet, amelyet a Szeku „kapott el"), az itthonról a St. James

Mansionsbe címzett családiak közt keresgélek a korabeli hangulat felidézése végett. A két fiú a *Kőkorszak* hőseit rajzolja le nekem, Barnit és Fredet, hogy „valami angollal" kedveskedjenek, Erzsike pedig június 1-jén arról számol be, hogy pesti, bécsi, müncheni, kölni lapjaim megérkeztek. A többit már későbbről rekonstruálom, a *Szárny és gyökér* városképeiből: a Westbahnhoftól a Stephansdomig megtett első sétámat és rövid, ám drága, egy megállónyi naiv villamosozásomat, a müncheni múzeumlátogatásokat, a kölni dóm tornyából nyíló kilátást, Zürichből Zwingli templomát, a bázeli, határmenti kalandot, a párizsi kis és szinte megfizethetetlen szállodaszobát, London sok élményét. Amszterdamból megőrződött a kirakatban ülő kurvák utcájának látványa meg az Ajax ünneplése (a kolozsvári Kovács István csapatának sikerével). Egy hónap alatt mindenféle élmény gyűlt, nem csupán magas kulturális vagy alpári, „osztályharcosan" magyarázható negatív is; a világban helyét nem találó osztrák fiúgyermek lázadása az őt befogadó polgári család ellen, kevéssel később a médiahír: robbantás és öngyilkosság a kifejlet; vonaton történő kiraboltatásom a német-svájci határon; a londoni Soho társadalmi, a szó szoros értelmében színes környezete. És ha csak közvetetten is (Borbándi Gyula által), találkozás az otthon készülékre tapasztott füllel hallgatott Szabad Európa Rádióval (az épület közelében), amiről hazatérve nyilván hallgatni fogok. A BBC-t, Cs. Szabó László és Siklós Pista révén, élőben ismerem meg, interjút is adok, egyből sugározzák – meglepő, de nem lesz botrány belőle itthon, legalábbis (még) nem tudok róla.

Napokra, sőt órákra lebontva, napló híján, legfeljebb az 1973-as zsebnaptár bejegyzései jöhetnének segítségemre az emlékeztetésben, de mint mondom, csak a hat évvel későbbi *Szárny és gyökér* városképeiből következtethetek vissza a felgyorsított szárnyalásra. (Ide, a városos összefoglalásba nem szivároghattak át a majd nyolcvanas évek eleji és az 1990-től sokasodó nyugati utak élményei.) A zürichi vasútállomáson kapott prospektus eligazításával lehetővé vált gyorsfénykép, a hegynek futó kis utcák műkereskedései, ékszer- és virágüzletek gazdag kirakatai és az a három „beáldozott" óra a modern művészeteknek, a Kunsthausban, Chagallal, Kleevel, a szobrász Giacomettivel. Párizsban a túltervezett Louvre-beli nap, amiből semmi nem lett, merthogy az éjszakai vonatozás után nem voltam még kész a Kolozsvárt megtervezett látvány befogadására, így hát kénytelen voltam érkezésemkor, többedik próbálkozásra, megalkudni a kis szálloda fényűző ajánlatával. (A Bukarestben, Gálfalvi Zsolt nemzetiségi hivatalában és jóakaratából juttatott, írd és mondd 5 dolláros nyugati „kiszállási díj" és a 41 frank arányosításától természetesen eltekintek.) Párizsban, estére tudom meg, épp kedden tartanak zárva a múzeumok. Így aztán próbálom magam vigasztalni, az eredeti útitervhez ugyanis ragaszkodnom kell; a kinti, műemléki látványokra szorítkozom – hat év múltán sikeredik amolyan kisesszét összehoznom, a magyar Párizs-szakértőt, Bajomi Lázár Endrét ezzel a mondattal lepem meg: Párizst egy fürdőkádért…

A korabeli romániai szerencsések egyikének, mármint nekem, a Nyugatra öt dollárokkal (?) kiengedettek száguldozásához, de a korai bevásárló turizmust gyakorlókhoz nem igazodó, úgymond kultúrembernek a teljes hónapját nem részletezem. A londoni két hét viszont megér egy misét – nem úgy, mint az 1973-as Párizs egy fürdőkádat; amelyben oly sikeresen ellazultam.

Ez volt az én történelmi lovaglásom.

Természetesen angolul szólít meg, a Victoria Stationre érkezem a doveri kikötőből, hogy aztán a taxi elvigyen a West End Lane-re, Siklós Istvánékhoz. Onnan viszont bejön a képbe, sőt döntő szerepet játszik találkozásaimban a magyar („csak a magyar", ahogy ezt grafikus barátom, Deák Feri az angol vámosnak mondta). Jól gondolták a kolozsvári Szekun, hogy az emigrációval kerülök kapcsolatba. A Szepsi Csombor kör (és nem mellesleg a Nemzetközi P.E.N.) révén, általuk. A felvidéki Szepsiből Londonba is elkerült Csombor Mártonnal ugyan nem találkozom, mert ő európai utazásaiból hamar hazatért, még 1618-ban; annál inkább a névválasztó, Angliába jutott ötvenhatos fiatal menekültek 1964-ben alapított irodalmi társaságával, elsősorban a két hétre házigazdámmá váló, Kör-alapító Siklós Pistával és családjával meg a szélesebb baráti körrel, köztük az idősebbekkel, a negyvenes évek végén Nyugaton maradt Cs. Szabó Lászlóval és Szabó Zoltánnal. No és Paul Taborival, a sok műfajú, angol íróvá lett Tábori Pállal, akinek az aláírásával érkezett a P.E.N. meghívó; egy rövid, protokolláris, köszönő látogatásra Siklós Pista visz el hozzá, keskeny lépcsőkön megyünk fel a tipikus londoni ház sokadik emeletére, ott fogad dolgozószobájában. (A lexikonból nézem ki: Tábori Pál 1974-ben már halott.) A világháború évében született Határ Győző – őt Wimbledonban kerestem, találtam meg – külön fejezet, hozzá még visszatérek.

Cs. Szabónak és Siklósnak viszont itt a helye, velük kezdődött a tartós Londonélmény. Meg a színházakkal, amelyek egymást érték. Számomra is. (Ebben a tekintetben nekem London és Kolozsvár testvérvárossá lett.) Újat nem tudok hozzátenni ahhoz, amit azon frissiben megírtam a British Counciltól kapott ingyen jegyeknek köszönhető élményekről, a West End hagyományos teátrumaiban, illetve az újdonságként ható pinceszínházakban, akár vendéglői környezetben eljátszott előadásokon, nem utolsósorban pedig a Young Vicban látottakról (Beckett-némajátékok!) – okulásul a Londonban nem járt kolozsvári színházkedvelőknek, színházcsinálóknak. Amin viszont én nem okultam, máig sem emésztettem meg: Neuburg Pali meghívottjaként az Aldwichban megnézhettem egy japán, no-színházi vendégszereplést; hiába próbáltam ráhangolódni a tökéletes koreográfiára (ma úgy mondanám, a „keleti szél" emlegetésének heteiben-hónapjaiban, hogy tökéletes szélcsendnek lehettem tanúja), semmit nem fogtam fel abból, ami az előkelő színpadon történik. Szívem szerint kijöttem volna a teremből, de Palival szemben nem tehettem meg. Egyébként tőle kaptam a színpompás védőborítójú, angol nyelvű könyvet (a vastag kötetet és a borítót külön-külön csomagolva csempésztem haza); Paul Neuburg (ejtsd: nyúbörg!) munkája (*The Hero's Children*) nem lett volna szívesen fogadott a kelet-közép-európai vámosoknál, akár a magyar, akár a román vagy a lengyel, a cseh, a bolgár vonatkozásokra gondolok, a Kelet-Európa háború utáni nemzedékének sorsát 1972-ből megvilágító politikatörténetben. Egy dolog biztos: no-színházi együttlétünk messzemenően ártatlanabbnak bizonyult.

A bennfentesek által egyszerűen „Cs."-ként emlegetett (Csekefalvi) Szabó László csak később vitt magával (könyveivel, mindenekelőtt a Shakespeare-drámákról szólóval) angol színházba; első találkozásunk a BBC alagsori étkezőjében, kávézójában – egy pohár forró tea mellett – inkább a kikérdezésemé volt. Nem úgy tör-

tént ez, ahogy otthon a Szeku elképzelte, bemutatkozásom után az erdélyi magyar irodalomról faggatott, és persze mindenről, az ő kedves Kolozsvárjáról és Erdélyéről, gyermekkora boldog éveiből meg hazalátogatásairól őrzött emlékek nosztalgiájával. Utoljára a negyvenes évek első felében járt itthon, édesanyjánál, azután maradt a vágyakozás a növekvő távolból.

A vágy nem vált valósággá, Cs. Szabó meg sem próbálta a hazalátogatást, noha a lehetőség épp az én londoni utazásom táján, kevéssel utána valóságosnak mutatkozott. Az újratalálkozás azonban a megváltozott világgal alighanem traumatikus lett volna. Maradt a szövegek visszatérésének kísérlete, amiben mint *Korunk* az elsők közt lehettünk, megelőzve a *Nagyvilág*ot, a budapesti megjelenést a Dickens-naplóval. Nekünk a *Bálványkép vagy portré?* című esszét adta – „semlegességét" az alcímmel jelezve: *A Shakespeare-kori angol festészet.* (Nagyon nem szeretnék elkalandozni Cs.-től, ezért épp csak lejegyzem mai meglepődésemet, ugyanis már nem emlékeztem rá, hogy ebben a lapszámban, az 1976. augusztusiban közöltünk egy rövid könyvszemlét Szemlér Ferenctől, *Illyés gyökerei* címmel; Constantin Olariu Bukarestben kiadott kis román versválogatását recenzálta Szemlér, cikke végén utalva Illyés Gyula néhány fontos fordítására a román költészetből, népköltészetből.)

1973 júniusát 1976-tal köti össze a Gloucester Mews, 48-ból Kolozsvárra küldött Cs.-levél, szeptember 14-i dátummal, amely így kezdődött: „megkaptam a *Korunk* idei augusztusi számát. Az örömnél csak a hála nagyobb. Milyen szép ajándék.

Rendes feltámadás ez, ahogy illik. Kegyelmes volt hozzám a Sors és erős bennetek az akarat. Ott elevenedett meg poraiból a külföldön élő magyar-erdélyi író, ahol írni és olvasni tanult, még I. Ferencz József császár és király alatt, az iskolát megelőzve már az édesanyjától. S ahol hét vagy nyolc éves korában megköltötte első (szabad) versét a »lantom sírjáról«. Azt is eltökélvén, hogy műve éppen száz kötetre fog rúgni, mert a könyvszekrény tanúsága szerint annyi Jókai Móriczé is. No hála Istennek, lemaradtam ebben a túlteljesítésben.

Tudom, hogy számos ismerős és ismeretlen jóbarátnak tarozom igazán meghatott köszönettel. Kérlek, osszátok el egymás közt.

Külön forró kézszorítást küldök a szövegápoló jótét léleknek; egy vesszőhiba sincs a szövegben. Nem lehetett volna gondosabb és mutatósabb a prezentálás. Szeretet van abban is. Mikor egyik régi s igen jó költő barátom pár hete itt járt Pestről a nemzetközi P.E.N. kongresszuson (nem Gyula, ő bölcsen lemondta), megemlítettem az esetleges közlést s neki fültől fülig húzódott a szája. »Egy:null az erdélyiek javára ebben a mérkőzésben«, mondta nem minden kajánság nélkül." És a levél vége felé: „Megindult köszönet még egyszer mindnyájatoknak, hogy nem felejtettétek el azt, aki végeredményben közétek s hozzátok tartozik s amit onnan hozott, sohase tagadta meg vagy árulta el. Legalábbis remélem."

A szerkesztőségnek címzett levelet magamhoz vettem, a többi Cs.-levéllel együtt őrzöm, a nekem legértékesebbek közt. Nem állom meg, hogy röviden ne idézzek egy későbbiből (1980. május 4.), mert a *Szárny és gyökér* olvasója itt lényegében az 1973-as utazás élményeinek leírásával szembesül. A boríték gépelt címzése kedvesen kötözködő – nyilván a BBC portájára vagy a magyar szerkesztőségben tette le, a következő címzéssel: „KÁNTOR Lajos írástudó úrnak Siklós István költő

úr címén (azért ő is írástudó!)". Ugyanis második, ezúttal Erzsikével együtt vállalt és sikerült nyugati utunk londoni állomásán ismét Siklós Pistáék voltak a házigazdák. Előzőleg találkoztunk Cs-vel, több könyvet vittem neki (Lászlóffy Aladár novelláit, Csaba egy verseskötetet küldött), köztük volt a *Szárny és gyökér*. Kitartó, gyors olvasóként ezt reagálta le, a szerzői májat hízlaló szavakkal: „Útikönyvedhez gratulálok, nem ámuldozol, nem is fanyalogsz, élesen szembenézel a világgal, sok mindent a kellő helyére teszel. Majdnem otthonosan forogsz a világban, mintha évente más-más országban laknál, hol Keleten, hol Nyugaton, hogy ámulások és ideológiák nélkül kiismerd a maguk valóságában. Okos és vonzó könyv."

És ezt éppen Cs. Szabó írja, a nagy utazó, a páratlan esszéíró…

Arra már nem emlékszem, hogy Siklós Pistának el mertem-e dicsekedni Cs. mondataival – azt hiszem, hogy nem. Pedig sokat beszélgettünk, egy-két pohár whisky mellett, ő békésen, csendes figyelemmel követte általában, amit meséltem, szívta szivarját, ritkán szólalt meg, halkan és meggondoltan. Ahogy a verseit írta. Rejtélyes ember volt, hallgatása mögött a mélységet lehetetlen volt nem megérezni. Addig egyetlen kötete, az 1968-as kiadású *ember5húrral* újraolvasása a kérdéseket fogalmaztatja újra, amelyeket ott, a Szent Jakab tanyán is próbáltam megválaszolni. Ehhez azonban az ő filozófiájához kellene közelebb jutni. Legalább most, több találkozás után – amelyek már nem ismételhetők. Egyet választok a Siklós-versek közül, abból is csak az első szakaszt, a rejtélyek példázására:

uram termékenyíts temérdek türlemeddel,
mint tenger esztendőt szakálladdá eresztesz
növessz minket összeférhetőknek,
ha már gyökerünk hegyeknek aljába vetetted
éSéltető nedveink égetőek –
ha láthatárunk nyelveden forgatod:

Végiggondolva verseinek sajátos helyesírását, az egybeírásokat, az így szóközivé váltó nagy S-eket (és magamban javítva a vélt sajtóhibát az első sorban, „türelmeddel"-re), egy őszülő szakállú Buddha áll mellettem…

fórum

KAPPANYOS ANDRÁS

A kizökkentség története: egy verssor utazása a kultúrában

Amikor a konferenciánk témáját adó „kizökkent világ” szintagmán gondolkodni kezdtem, igen hamar megfogalmazódott bennem két felismerés. Az egyik, hogy a világ kizökkenésének képletére ennek a konferenciasorozatnak a történetében már két előadást is felépítettem, egyet Konrád Györgyről, egyet pedig Krasznahorkai Lászlóról (Kappanyos 1998; 2000) – vagyis az alkalmas puskaporomat réges-rég ellőttem. A második felismerés az, hogy bár ez a szintagma nyilvánvalóan a *Hamlet*re vezethető vissza, a visszavezetéshez két párhuzamos utat kell követni, hiszen Arany János fordításában „Kizökkent az idő” szerepel ahol Nádasdy Ádámében „A világ szétesett”. A mi címünk, amely egy beszélgetés során spontán módon bukkant fel közös kulturális készletünkből, voltaképpen a két fordítás összefűzése, kölcsönös kontaminációja. Ilyenformán akár lapszusnak is tekinthető, amely azonban – mint a lapszusok általában – korántsem véletlen, s főként nem motiválatlan, hanem kulturális repertoárunkban nagyon is determinált. Ez a felismerés mindenképp megér egy önálló gondolatmenetet.

Egy fordításban olvasott narratív vagy dramatikus szövegben rendszerint négyféle időkód jelenlétére számíthatunk: az elbeszélt vagy ábrázolt történés, a megírás, a fordítás és végül a befogadás idejére. A *Hamlet* esetében a történet a középkor legendás idejében játszódik, talán a 11–12. században, társadalmi és materiális viszonyai ezt az időt tükrözik, vagy legalábbis azt, ahogyan Shakespeare ezt elképzelte. Felvethető persze, hogy Shakespeare vajmi keveset törődött a középkorral, és a külsődleges kulturális hivatkozások (például Horatio és Hamlet tanulmányai a csupán 1502-ben alapított wittenbergi egyetemen) valóban erre vallanak. Tény, hogy Shakespeare fikarcnyit sem törődött a korhűséggel, minthogy ez a fogalom még jó ideig nem is létezett. Ugyanakkor a *Hamlet* egy középkori történet, első ismert lejegyzése Saxo Grammaticustól, a 13. század elejéről való, s gyaníthatóan Shakespeare-t is épp ez érdekelte benne. A brit középiskolákban gyakori dolgozattéma, hogy Hamlet, a reneszánsz ember miként küzd meg a világát átszövő középkori elemekkel, mint a bosszú letehetetlen kényszere, a királyi nász mágikus ereje vagy a kísértet fizikai valóságossága. (A kérdéses mondat épp a kísértettel való találkozás után, az első felvonás végén hangzik el.)

Az Újvidéki Egyetem Hungarológiai Tanszéke és az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete rendezésében Újvidéken 2015. január 15–16-án, *Az irodalom és a kizökkent világ* címmel tartott konferencia szerkesztett szövegei.

Maga a szöveg a 16–17. század fordulóján íródott, akkori nyelven, az akkori közönségnek, az akkori színházi konvenciók szellemében, s a legerőteljesebb nyomot nyilvánvalóan ez az időkód hagyta a szövegen. A magyar fordítások 1790-től az ezredfordulóig szóródnak, nyilvánvalóan mindegyik a saját korának és utókorának közönségét célozza. Mi pedig a harmadik évezred elejéről tekintünk vissza minderre.

Vegyük szemügyre az eredeti mondatot. Hamlet, aki nem született politikusnak, pláne nem bosszúállónak, a szellemmel való találkozás után így jellemzi saját helyzetét (I. v. 188–189):

The time is out of joint: – O curséd spite,
That ever I was born to put it right! –
(Shakespeare 1958/VI, 418.)

A világ rendjének felbolydulását (és a normál működés visszaállításának módját) egy allegória érzékelteti: „out of joint – put it right": valami elromlott, és meg kell javítani. Az *out of joint* bevett idióma, nem Shakespeare találmánya, figuratív használatának első ismert adata csaknem kétszáz évvel előzi meg a *Hamlet* megírását. A fordítás szempontjából azonban alapvető fontosságú, hogy megvizsgáljuk a trópus szemléleti alapját. A korabeli olvasó vagy néző a maga tapasztalati világában (amennyire ilyen időtávlatból megítélhető) két lehetséges referenciához köthette ezt az allegóriát. Az egyik a kificamodó ízület, amelyet helyre kell rakni. Ficamokkal akár emberen, akár állaton gyakran találkozhatott a kortárs megfigyelő, az előbbieknél enyhébb hadi sérülésként, az utóbbiakon azért, mert a haszonállatok – más eszköz híján – saját lábukon érkeztek a városba. A ficam azon kevés elváltozás közé tartozott, amelyeket a kor orvostudománya viszonylagos biztonsággal és szövődmények nélkül volt képes gyógyítani. Ha tehát az idő csupán kificamodott, ez a baj orvosolható, az eredeti „normális" állapot visszaállítható.

A másik lehetséges megfejtés az asztalosok és ácsok szakmájához vezet, amely a Globe színészei, munkásai és vendégei számára egyaránt ismerős lehetett, hiszen maga a színházépület is, színpadával és nézőterével együtt, tölgygerendákból volt összeróva, szögek vagy fémkapcsok segítsége nélkül. Ebben az értelemben a *joint* a csapolás vagy ereszték, amely két fa alkatrész között a stabil és tartós kapcsolatot biztosítja. Ha a csapolás szétesik, az kellemetlen, de megoldható probléma: a világ rendje ez esetben is maradéktalanul helyreállítható, voltaképpen csak egy ügyes taszítás kérdése.

Arany egy másik kor szülötte: ezt a kort kulturális szempontból premodernnek, de technológiai szempontból legalábbis kora modernnek nevezhetjük. Az *idő* nem a világ állapota, hanem folyamatos változás, haladás, a történések racionális egymásra következése. Aranynál ez a haladás akad meg, ez fut tévútra:

Kizökkent az idő; – oh, kárhozat!
Hogy én születtem helyre tolni azt.
(Shakespeare 1955, III 362.)

Itt ismét valamiféle ajtóról vagy más mechanikai szerkezetről van szó. Kazinczy korábbi és Arany későbbi megoldásához képest döntő különbség, hogy a normatív állapot felbomlása itt egyértelműen külső, szándékos beavatkozáshoz kötődik (hiszen *valaki* kifeszítette a tengelyéből), s másfelől hogy a helyzet orvoslása helyett (amely Aranynál és Kazinczynál egyaránt egy egyszerű gesztushoz: a helyretoláshoz, illetve helyrehozáshoz köthető) Hamlet itt félszeg és kényszeredett vitatkozásra készül. Kétségtelen, hogy a további cselekmény során jórészt valóban ezt teszi, mégis kevéssé szerencsés, hogy a történet kezdetén nem a tettel néz szembe (amelynek kényszerével azután mindvégig küszködik), hanem magával a küszködéssel.

Az Aranyt követő három fordítási kísérlet lényegében semmiféle hatástörténetet nem generált, színpadra egyik sem került. Zigány Árpád 1899-es verziója a kérdéses helyen Aranyt követi (Shakespeare 1899, 29.), ily módon további érdeklődésünkre nemigen tarthat számot. Telekes Béla 1903-as megoldása annál érdekesebb:

Korunk meghibbant: – Óh balvégzet átka,
Hogy helyrelökni jöttem e világra.
(Shakespeare 1903, 261.)

A kérdéses mondat alanya – itt először – nem az idő, hanem „korunk". Ennek a változtatásnak az indokát egy évszázaddal később találhatjuk meg egy interjúban, amelyet Nádasdy Ádám a saját fordítása kapcsán adott: „Fontos, hogy »the time« van itt, s aki tanult angolul, az tudja, hogy az idő angolul csak »time«, zérus névelővel; míg a »the time« azt jelenti, hogy »az alkalom, a pillanat, a periódus, az időszak«." (Elek 2013, 47.) A „korunk" megoldás tehát elfogadható, s nemcsak Nádasdy, hanem például François-Victor Hugo klasszikus francia fordításának fényében is, amely így szól: „Notre époque est détraquée". (Shakespeare 1880, 132.)

Telekes Béla mondatának állítmánya – *meghibbant* – kétségkívül merésznek tűnik, de az ige 19. századi értelme pontosan megfelel az *out of joint*-nak: Ballagi Mór szótárában a *hibban* első értelme „félre csúszik, egyensúlyát vesztve félre billen", a második „a test vmely része megrándul" (Ballagi 1868, 564.) De a kifejezés a mai, „megbolondul" értelemben is védhető, hiszen az eredeti, angol kifejezésnek, amennyiben valakinek az elméjére mondják, kétségkívül van ilyen értelme, a stilisztikai mező körülbelül megfelel a *nincs ki a négy kereke* kifejezésnek, és ez jól illik a cselekményhez, amelyben központi téma a színlelt vagy valóságos őrület. A *meghibbant* és a *helyrelökni* párosítása ugyanakkor egyik értelemben sem igazán harmonikus. Staud Géza pontosan jellemzi Telekes szövegét, amikor azt írja, fő törekvése az Aranytól való különbözés volt (Staud 1943, 7.). Esetünkben e törekvés végső soron képzavarhoz vezetett.

A következő próbálkozás Szabó T. Attiláé, aki saját bevallása szerint is csupán „időfelejtőnek" választotta ezt a feladatot. Prózafordítása viszonylag pontosnak mondható; a fordítók közül ő az első, aki az eredeti kifejezésben nem a műszaki, hanem a biológiai allegóriát tekinti elsődlegesnek: „Ó kificamult kor; ó átkos gonoszság, hogy én születtem helyreütni azt!" (Shakespeare 1929, 31.) Láthatjuk, hogy az *idő* absztrakt, filozófiai fogalma helyett itt is pontosabb, az eredetinek

Arany magát az időt robogó vonatnak látja, amely elhagyta kijelölt pályáját. Ezt kisiklásként is elképzelhetjük, de szemléletesebb és a darab cselekményének megfelelőbb allegória, ha egy téves váltóállításra gondolunk: a folyamat eltért a helyes iránytól, és most rossz úton halad, ami további veszedelmes következményekkel fenyeget. Egy új váltóállításra van szükség, ezzel tudjuk „helyre tolni" az idő kizökkent szerelvényét. Ez rendkívül logikus megfejtés, ha Hamlet voltaképpeni problémáját tekintjük: apja után (különösen, ha apja sokkal később, természetes úton hal meg) neki kellett volna királynak lennie, ez lett volna az események egymásra következésének természetes módja. Az idő azonban – Claudius gyilkossága, házassága és trónra lépése révén – elhagyta ezt a természetes pályát, most mintegy az időn kívül vagyunk (mint egy téves vágányra tért vonat), s a feladat a természetes viszonyok helyreállítása: a történelem vonatának *helyre tolása:* a bitorló eltüntetése és a trónra lépéssel a folyamatosság biztosítása.

Arany megoldási javaslata igencsak kézenfekvő, olyannyira, hogy az őt követő fordítók közül hárman is szó szerint átvették: 1899-ben Zigány Árpád, 1998-ban Mészöly Dezső, és 2002-ben Jánosházy György. Ennek fényében még tanulságosabb áttekinteni, hogy mihez folyamodtak itt a többiek.

Az Arany előtti időkből két teljes Hamlet-fordítás maradt ránk, Arany után (Nádasdyén kívül) további hat, azaz összesen tíz fordítóval számolhatunk. A sort 1790-ben Kazinczy verziója nyitja meg „Shakespeare és Schröder nyomán". Ezt a szöveget a mai normák szerint nemigen ismernénk el Shakespeare-fordításnak, de nem azért, mert Kazinczy közvetítő nyelvből dolgozott, hanem mert már a forrása sem valódi fordítás volt, hanem az osztrák színpadokon alkalmazott átdolgozás, amely jelentősen eltért az eredetitől: a végén Hamlet életben marad és kibékül Laertésszel, miközben a haldokló királynő bevallja vétkét. Ezzel a Hamlet-rejtély egyik legfontosabb összetevőjétől, az anya bűnösségének kérdésétől sikerült megóvni a kor színházlátogatóit. Az általunk vizsgált Hamlet-mondat azonban intakt marad, noha az első helyett a második felvonás végére kerül (e verzióban a darab hat felvonást tartalmaz). Kazinczy prózai fordításában így szól: „Az idő ki-fordúlt sarkából. Szerentsétlen eset, hogy nékem kelle' helyre-hozására születtetnem!" (Shakespeare 1790, 38.) Ez a megoldás (Schröder közvetítésével) pontosan követi Wieland klasszikus fordítását: „Die Zeit ist aus ihren Fugen gekommen" (Shakespeare 1766). Itt alighanem egy kapuról lehet szó, amely kifordult a sarkából, s most vissza kell illeszteni a helyére.

A második, immár verses fordítás Vajda Péteré. Kéziratban maradt ránk, de Arany munkájának megjelenéséig ez uralta a színpadokat, és néhány megoldása mélyen beépült a nyelvbe, mint például a „Valami bűzlik Dániában" sor. Vajda munkája kifejezetten színházi felhasználásra készült, levetve a filológiai igényesség béklyóit, így egy darabig a színészek is vissza-visszatértek hozzá, az általam forgatott példány például Egressy Gábor módosításait és jegyzeteit is tartalmazta. Az általunk vizsgált sor Vajdánál így hangzik:

Idő ki van feszítve tengelyéből – Oh gonosz
Sors, melly véle engemet vitába hoz. –
(Shakespeare 1839, 42.)

nyelvileg jobban megfelelő kifejezés áll. Az összképet itt is rontja, hogy a ficamot rendszerint nem helyreütni, hanem helyrerakni, helyrerántani szokás.

E három, lényegében magánérdekűnek tekinthető próbálkozás után akkor került megint szóba a *Hamlet* újrafordítása, amikor a színházakban – legalábbis a praktikum, azaz az érthetőség és mondhatóság szempontjából – érezhetővé vált az Arany-szöveg elavulása. Arany fordításainak rendkívül magas presztízse megnehezítette ezt a folyamatot, a patinás szövegek feljavítására, modernizálására tett kísérletek részben erős ellenállásba ütköztek (Vargha–Koltai 2008.), részben megbontották a színpadi szöveg stilisztikai egységét. Eörsi István egy ilyen modernizációs kísérlet viszonylagos kudarca után vállalkozott a *Hamlet* újrafordítására, de az első felvonás végén található sorpárral ő is keményen megküzdött: akárcsak később Nádasdy munkájából, az övéből is két különböző verzió került nyilvánosságra. Az első így szól:

Kibicsaklott az idő. Jaj nekem,
Mert megszülettem, hogy helyre tegyem.
(Shakespeare 1993, 42.)

A második, javított változat:

Kibicsaklott az idő. Átka rajtam:
Azért születtem meg, hogy helyre rakjam.
(Shakespeare 1999, 53.)

Az utóbbi verzió javítása főként abban áll, hogy rendezi a Hamlet állításai közötti logikai viszonyokat. Hamlet nem magát a születését tartja átkosnak, hanem azt a tényt, hogy születése erre az átkos és számára idegen feladatra predesztinálta őt. Egyéb tekintetben Eörsi mindkét változatban Shakespeare eredeti allegóriájának (azon belül a biológiai verziónak) a visszaadására törekszik, és ehhez (szemben például Szabó T. Attilával) értelmileg megfelelő igét választ: egy kibicsaklott bokát valóban a *helyretenni* vagy *helyrerakni* kifejezéssel állíthatunk vissza a normatív állapotába.

A további két ezredfordulós fordítás – Mészöly Dezsőé és Jánosházy Györgyé (Shakespeare 1998, 513.; Shakespeare 2002, 31.) – egyaránt megtartja Arany megoldását. A két munkát az is összeköti, hogy mindkét szerző több évtizedes Shakespeare-fordítói pálya végén fordul a *Hamlet*hez, mint végső, tovább már nem halogatható próbatételhez. Ezt a késlekedést alighanem az Arany-fordítás megfellebbezhetetlen tekintélye okozhatja elsősorban, és látványos, ahogy ezek a pompásan felvértezett mesteremberek – például az általunk vizsgált sorpárnál, de máshol is – meghajtják zászlójukat Arany tekintélye előtt.

Nádasdyra azonban mindez korántsem jellemző: minden elfogódottság nélkül, gyakorlatias módon teszi bírálat tárgyává Arany megoldásait. Korábban már idéztük, hogy mivel indokolja az idő absztrakt fogalmának kiiktatását, és abban tökéletesen egyetérthetünk vele, hogy Hamlet itt nem filozófiai traktátusba kezd, hanem gyakorlatiasan jellemzi saját helyzetét. Kétségtelen, hogy Arany másutt is hajlamos az absztrakt elmélkedés felé emelni a szöveget, például a „To be or not to be" helyre is az az elsődleges javaslata, hogy „Lét vagy nemlét kérdése ez." Ná-

dasdy a továbbiakban Arany megoldásának második felét is megbírálja: „»o cursed spite«, ezt lehet »ó, kárhozat«-nak fordítani, de a »cursed spite« akkoriban csak annyit jelentett, hogy »a kurva életbe«, egyszerűen egy erős káromkodás." (Elek 2013, 47.) Ennek szellemében Nádasdy első változata így hangzik:

A világ szétesett, és hihetetlen,
hogy összerakni éppen én születtem.
(Elek 2013, 47.)

A „hihetetlen" itt az erős bosszankodás, méltatlankodás kifejezése, ami a szó mai hétköznapi használatára épül: nyilvánvaló, hogy Arany korában ezt a megoldást nem tartották volna érvényesnek. Később azonban Nádasdy is megváltoztatta a véleményét, és az újabb verzióban visszanyúlt Eörsi megoldásához:

A világ szétesett; átok ül rajtam,
Most én kellek hozzá, hogy összerakjam.
(Shakespeare 2001, 386.)

Bár a mondat lefutása és a rímszavak azonosak, a döntő szemléleti különbség fennmarad: a kibicsaklott idő egy egyszeri mozdulattal helyrerakható, a szétesett világot azonban hosszadalmas munkával kell újra összerakni, ha ez egyáltalán lehetséges. Nádasdy fordítása ebben a tekintetben minden korábbi fordítástól eltér. Térjünk vissza még egyszer az indokláshoz és Arany megoldásának bírálatához: „nem az idő zökkent ki – mondja Nádasdy az interjúban –, az idő megy rendesen a maga útján, az »out of joint« kétségtelenül azt jelenti, hogy kificamodott, azaz »ez a mostani periódus ki van ficamodva«, mondja Hamlet. Akkor én miért írjam azt, hogy »kizökkent az idő«, ha szerintem nem az van az eredetiben? Ezt tiltja a fordítói becsületem." (Elek 2013, 47.) Ha ez így van, akkor ebből a megnyilatkozás referenciális horizontjának szűkítése következnék: kisebbet kéne mondani Aranynál. Nádasdy azonban nem csökkenti, hanem növeli a megnyilatkozás tétjét.

Már korábban is megállapítottuk, hogy az idő képzetének megjelenítése korántsem ennyire indokolatlan, hiszen tárgyában döntő tényező az egymásra következés, a szekvencialitás elve. Az uralkodói öröklődés normatív sorrendjének megbomlása, az öröklési harc, a bitorló eltávolítása Shakespeare talán legkedvesebb témája. Az *idő* szó pedig magyarul sem feltétlenül az absztrakt, filozófiai idő képzetét hívja elő, hanem éppígy jelentheti a jelen korszakot, a mostani időt, mint például Petőfi utolsó versében: „Szörnyű idő, szörnyű idő!" Különösen tanulságos ebből a szempontból a Shakespeare-sor szerb fordítása: „Iz vremena se isčašila zgloba vremena ova." (Šekspir 1978, 44. – hálás köszönet Gerold Lászlónak, amiért felhívta erre a figyelmemet.) Ez a megoldás voltaképpen – mintegy szójátékszerűen – szembeállítja egymással az *idő* absztrakt és konkrét jelentését: ez az idő (a mi időnk) kificamodott az időből. Ez magyarul is teljesen érthető, vagyis az *idő* szerepeltetése a fordításokban nem mondható eleve téves vagy hibás megoldásnak.

Nádasdy érvelése tehát nem igazán alkalmas arra, hogy Arany megoldását elutasítsuk, de arra még kevésbé, hogy a saját megoldását elfogadtassuk. Ha Shakespeare (illetve Hamlet) nem mondja azt, hogy „kizökkent az idő", olyasmit még kevésbé mond, hogy „a világ szétesett". Mi több, nem is mondhatna ilyet: Shakespeare idejében – legalábbis Európában – nem létezett olyan eleven kulturális tapasztalat, hogy a fennálló világ széteshet, bár természetesen lehetett tudomásuk egy korábbi világ, az antikvitás széteséséről. Ha Shakespeare megérte volna az akkoriban igen szokatlan 85 éves életkort, akkor megtapasztalhatta volna a világ szétesését, a társadalom szövetének felbomlását, a közös értékrend összeomlását, a jelentkező új, radikális értékrendek és világmagyarázatok burjánzását: e tapasztalat birtokában leírhatta volna, hogy a világ szétesett. Shakespeare azonban nem érte meg a polgárháborút és I. Károly lefejezését, a *Hamlet* évtizedekkel korábban, a király trónra lépésének tájékán íródott. Az a világ, amelyben Shakespeare (és Hamletje) élt, még a középkor örök hierarchiájában gyökerezett, és nem történhetett volna benne olyasmi, amitől valóban széteshetett volna. Ha bekövetkezett volna a Shakespeare Angliáját fenyegető legnagyobb katasztrófa, és a spanyolok 1588-ban partra szállnak, még attól sem esett volna szét a világ, hanem csupán radikálisan más irányt vett volna a meglévő kereteken belül. Ha pedig fókuszunkat a darab világára szűkítjük, nem látunk olyasmit, ami Hamlet világának teljes széthullását jelenthetné. Történt egy gyilkosság, amely kizökkentette a világ menetét a normalitásból, és ezt egy másik gyilkossággal semmissé lehet tenni. A világ nincs darabokban, az aprólékos és hosszadalmas összerakásnak nincs tárgya, és Hamletnek nincs is olyan ambíciója, hogy merőben új világot kezdjen építeni. Nádasdy megoldása tehát anakronisztikus, ha Shakespeare korára vagy a szerző feltételezhető szándékaira vetítjük, és referenciálisan homályos, ha a darab világa felől tekintünk rá.

De ez nem feltétlenül baj. Nádasdy az ezredforduló tájékán fordítja a szöveget, jóval az érett modernség (sőt a posztmodern) lefutása után. Számára az idő nem valahonnan valahová haladást jelent, hanem a létezés egy dimenzióját, amelynek irányát, kiterjedését belülről lehetetlen felmérni, amelynek uralása vagy „normalitásának" megítélése – abszolút viszonyítási pontok nélkül, a véges szubjektum számára – eleve képtelenség. Nádasdynak már megszelídült közhely, a nyelv készen kapott eleme a híres Ady-sor, mely szerint „Minden egész eltörött". Fordításában ezért lesz a mondat alanya a megragadhatatlan *idő* helyett az egyén számára érzékelhető valóság teljessége, a *világ*.

Az allegória szerint a világ itt bonyolult gépezet, amely azonban nem halad előre: leginkább talán egy mechanikus órára gondolhatunk, amelynek rugója kiugrott, fogaskerekei elgurultak. Semmiféle garancia nincs rá, hogy az összerakás művelete sikeres lesz, s főként hogy az eredmény visszatérést jelent majd a szétesés előtti, normatív állapothoz. Ez a Hamlet sötétebben és reménytelenebbül látja helyzetét, mint Aranyé, vagy akár Shakespeare-é.

És mivel az ezredforduló Hamletjeként semmivel sem butább, mint korábbi inkarnációi, helyzetértékelése épp olyan pontos, mint azoké. Ez a Hamlet akár saját emberöltőjén belül is megtapasztalta már a világ szétesését, csakúgy, mint közönsége. Rendelkezik azzal a tapasztalattal, hogy a kizökkenések után nincs többé

visszatérés. Shakespeare szövegének nagyszerűségét éppen abban csodálhatjuk meg, hogy négy évszázad elteltével képes olyasmit mondani, ami számunkra megrázóan revelatív, s amire szerzője lidérces álmaiban sem gondolhatott volna.

Appendix: sanda fordítások

Az alábbi néhány ötlet a fenti gondolatmenet mellékterméke. Az eredeti ívet eltérítették volna, közvetlen relevanciájuk sincs sok, mégis rámutatnak a nyelvi megértés szinte végtelen rugalmasságára, s ugyanakkor esendőségére.

François Guizot prózai fordításának átdolgozott, 1864-es változatában a kérdéses sor így szól: „Notre siècle est en désarroi" (Shakespeare 1864): 'Századunk rendje felbomlott' (szó szerint 'rendetlenségben van'). Ha ezt a sort magyarra akarjuk fordítani, a mérlegre tett lehetőségek között szinte óhatatlanul felbukkan egy kész verssor: „a század bűzös, vad csomókban áll". Egy pillanatig talán megfelelőnek is találjuk, és még azután is el kell gondolkodnunk, mi okozza a disszonanciát. Természetesen a *század* szó poliszémiája: nekünk itt az 'évszázad' jelentésre volna szükségünk, miközben a Radnóti-sor a 'katonai alakulat' jelentést kínálja, legalábbis első megközelítésben, noha háttérjelentésként, konnotációként az évszázadra is utalhat. A Radnóti-vers fordítói többnyire (helyesen, a kisebb veszteséget választva) a 'katonai alakulat' lehetőséget választották (*squadron, regiment* stb.), de volt olyan, aki az 'évszázad' (*century*) mellett döntött (Grosz–Boggs 1963, 228.). Minősíthetjük ezt félrefordításnak, de kissé megengedőbb szemlélettel azt is nyugtázhatjuk, hogy lehetséges olyan nézőpont, amelyből Radnóti verssora a Shakespeare-mondat fordításaként olvasható.

A probléma létrejöttét a poliszémia teszi lehetővé, de ez ellen a fordító nem sokat tehet: ez a nyelv alapfunkcióihoz tartozik, voltaképpen az analógiák nyelvi kivetülése, nélküle szörnyű nehézségekbe ütközne új, ismeretlen tárgyakat megnevezni ([gép]kocsi, [villany]körte stb.). Amit a fordító megtehet: az anakronizmus elkerülése. Esetünkben a francia fordító anakronizmusa okozta a zavart, hiszen az *évszázad* mint történeti-kulturális egység fogalma nemigen létezhetett a felvilágosodás kora előtt: ha Hamlet vagy Shakespeare a maga évszázadáról értekezett volna, a kortársak nemigen tudták volna értelmezni a puszta számszaki kereten túlmutató referenciát. (Shakespeare-nél háromszor fordul elő a *century* szó, a *Lear király*ban és a *Coriolanus*ban katonai egységet, a *Cymbeline*-ben száz elmondott imát jelent.) Az ilyen fordítói anakronizmusok komoly veszélyt hordozhatnak: gondoljuk el, milyen bonyodalmakra vezetne, ha a Shakespeare korában 'színes, tarka, vidám' értelemben használatos *gay* jelzőt valaki a mai elsődleges értelmében fordítaná le: 'meleg' [a homoszexuális férfiak elfogadott, stílussemleges megnevezése].

Persze épp ez a kulturális kockázat teszi az anakronizmust vonzó játékká, amely a mi *Hamlet*-sorunkkal is eljátszható. A *joint* manapság közismerten marihuánás cigarettát is jelent, és számos kontextusban ez a jelentés valószínűbb is, mint az 'ízület' vagy a 'csapolás'. Ennek a jelentésnek az egyik szemléleti alapja az lehet, hogy a kannabiszt rendszerint dohánnyal keverik, így egyesítve a két funkciót, a másik pedig a közösségi fogyasztásra vonatkozhat: egy *joint* elköltése álta-

lában „közös vállalkozás", *joint venture.* Az *out of* kombináció is termékeny: *to be out of something* azt jelenti, 'kifogyni valamiből'. Így a megfelelő kontextusban elhangzó „We are out of joint" mondat helyes fordítása ez lenne: „Elfogyott a spangli." Ennek alapján lefordíthatjuk a sorpárt Arany nyomán:

A spanglink elfogyott, oh kárhozat,
hogy én sodorhatok most újakat.

Vagy akár Nádasdy modorában:

A gandzsa elfogyott, és hihetetlen,
hogy újat venni nekem kell lemennem.

Persze, filológiai fordításnak ez nyilvánvalóan komolytalan. De miért zárnánk ki, hogy bármilyen adaptáció (film, színház, képregény, videojáték) éppen ebben a látszólag téves irányban elindulva jutna el új, gazdag és érvényes revelációkhoz?

IRODALOM

Ballagi 1868 – Ballagi Mór, *A magyar nyelv teljes szótára,* Bp., Heckenast, 1868.

Elek 2013 – Elek Tibor, *„kimegyek a rétre Shakespeare-rel": Interjú Nádasdy Ádámmal,* Bárka, 2013/5, 43–50.

Grosz–Boggs 1963 – Joseph Grosz–Arthur W. Boggs eds., *Hungarian Anthology,* München, Griff, 1963.

Kappanyos 1998 – Kappanyos András, *A kizökkentség mint létállapot,* Hungarológiai Közlemények (Újvidék) 1998/4, 39–46.

Kappanyos 2000 – Kappanyos András, *A kizökkent idő helyretolása: A Látogató időszerkezetéről,* Literatura, 2000/1, 29–35.

Šekspir 1978 – Viljem Šekspir, *Celokupna dela knjiga IV,* BIGZ–Narodna knjiga–Nolit–Rad, Beograd, 1978, Prevod: Velimir Živojinović.

Shakespeare 1766 – William Shakespeare, *Hamlet, Prinz von Dännemark.* Übersetzt von Christoph Martin Wieland. Ein Tauerspiel. http://gutenberg.spiegel.de/buch/hamlet-prinz-von-dannemark-uebersetzer-wieland-5597/2 (2015. 02. 21.).

Shakespeare 1790 – William Shakespeare, *Kazinczy Ferentz kül-földi játszó színje' első kötetjének első darabja. Hamlet Shakespeare és Schröder után,* Kassa, Ellinger János, 1790.

Shakespeare 1839 – William Shakespeare, *Hamlet. Szomorújáték 5 felvonásban.* Shakaespeare után az eredetiből. Vajda Péter fordítása Egressy Gábor kiegészítéseivel. Kézirat (műsorra tűzték 1839-ben, Budapesten).

Shakespeare 1864 – William Shakespeare, *Oeuvres complètes de Shakspeare, Volume 1,* Paris, A la Librairie Académique Didier et Ce, 1864, Trad. de M. Guizot, http://www.gutenberg.org/files/15032/15032-h/15032-h.htm (2015. 02. 21.).

Shakespeare 1880 – William Shakespeare, *Macbeth, Hamlet,* Traduction de François-Victor Hugo, Texte integral, Paris, Librarie Gründ, 1880.

Shakespeare 1899 – William Shakespeare, *Hamlet, dán királyfi,* Ford. Zigány Árpád, Bp.,Vass József, 1899.

Shakespeare 1903 – Radó Antal szerk., *Shakespeare remekei II.* (*Velenczei kalmár, Antonius* és *Cleopatra, Hamlet* [ford. Telekes Béla]) Remekírók Képes Könyvtára 16. Bp., Lampel Róbert, 1903.

Shakespeare 1929 – *Shakespeare Hamletje és Byron, Milton, Rabindranath Tagore, Whitman, Wilde és Wordsworth versek Szabó T. Attila fordításában.* Torda, Füssy, 1929.

Shakespeare 1955 – *William Shakespeare összes drámái I–VI,* Bp., Új Magyar Könyvkiadó, 1955, ford. Arany János.

Shakespeare 1959 – *The London Shakespeare I–VI,* John Munro ed., London, Eyre & Spotiswoode, 1959.
Shakespeare 1993 – William Shakespeare, *Hamlet dán királyfi tragédiája,* Ford. Eörsi István, Bp., Cserépfalvi, 1993.
Shakespeare 1998 – *Shakespeare válogatott drámái Mészöly Dezső fordításában,* Bp., Európa Kiadó, 1998.
Shakespeare 1999 – *5 Shakespeare dráma Eörsi István fordításában,* Bp., Palatinus, 1999.
Shakespeare 2001 – *Shakespeare drámák: Nádasdy Ádám fordításai,* Bp., Magvető, 2001.
Shakespeare 2002 – *Hamlet, Lear és a többiek. W. Shakespeare drámái Jánosházy György fordításában,* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2002.
Staud 1943 – Staud Géza, *A Hamlet Magyarországon,* Bp., Bibliográfiai Füzetek 7, 1943.
Vargha–Koltai 2008 – Vargha Balázs–Koltai Tamás, *Vita Arany János* Szentiványéji álom*-fordításának átdolgozásáról* = Józan Ildikó (szerk.) *A műfordítás elveiről: Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény,* Bp., Balassi Kiadó, 2008, 413–429.

HOVÁNYI MÁRTON

Mámoros kizökken(t)ések

Az irodalom és a kizökkent világ kapcsolatának értelmezése a fikció és a referencialitás sokat tárgyalt kérdései mellett felveti a tapasztalat és a nyelv (mesterségesen) szétválasztható világainak a vizsgálatát is. Másként fogalmazva a kizökken(t)és eseményének nyelvi és (látszólag) nem nyelvi érzékelése önálló kérdéseket is képes feltenni. Ehhez társulhat egyúttal annak a megelőző döntésnek a tisztázása is, hogy a kizökkenés eseménye *cél*ként vagy *elszenvedett állapot*ként értendő. Az alábbiakban elsősorban a kizökkenést célként meghatározó tapasztalatokról fogunk szólni, tehát az ember olyan szándékos határátlépéseiről, amelyek pillanatnyi vagy tartós állapotváltást eredményezve, a kizökkenőnek valamilyen vágyát teljesítik be vagy érdekét szolgálják.

Elsőként a tapasztalás elvont és általános leírását adjuk meg, ezt követően pedig a tanulmány ki fog térni a konkrét, kizökkenéshez vezető utak számbavételére egy lehetséges felosztás mentén. A felosztásban szerepeltetettek közül az alkohollal kapcsolatos kizökkenési metódust kiemelve térünk rá a par excellence nyelvi esemény megragadására, ami egyúttal át is vezet a szépirodalomról való gondolkodáshoz. A szépirodalmi vizsgálatok gyújtópontja a 20. századi magyar irodalom, ezen belül pedig Hajnóczy Péter életműve lesz, minden más példát ezen életmű körül fogunk elrendezni.

A kizökken(t)és mint tapasztalat

A kizökkenés eseménye vagy váratlanul megesik az emberrel, megszakítva a tér- és/vagy időérzékelés mindennapos rutinját, vagy belső indíttatásától kísérve önmaga tesz a kizökkenésért. Ugyan az eksztázis görög terminusát ritkán fordítják magyarra a kizökkenés/kizökkentség szóval, a két eseményt kifejező szavak jelentéstartományai nagyrészt metszetet alkotnak. A görögben a határozott, szilárd oda-

vagy megállás (στάσις) állapotából egy másik, hasonlóan szilárd odaállás állapotába való átlépést mondták ekstázisnak, a hangsúly tehát az *állapotok* változásán nyugodott. Ehhez képest a magyar *kizökken* mozzanatos ige a két állapot közötti *váltás* dinamikáját emeli ki. Ezért az ekstázist átélő személy állapot(váltás)át lehet ugyan kizökkenésként érteni, de ezzel azon nyomban megváltoztatjuk az érzékelés befogadásának vagy tapasztalatának értelmezési horizontját.[1] Az ekstázis és kizökkenés azonosítása tehát kudarcra ítélt vállalkozás, cserébe alkalmas kiegészítői lehetnek egymásnak, ha időbeli folyamatként tekintünk a kizökkenésre. Ekkor Arnold van Gennep határátlépést vizsgáló, klasszikus felosztásának két egymást követő stádiumát alkalmasint behelyettesíthetjük a kizökkenés (liminális) és az ekstázis (posztliminális) fogalmaival.[2] Ezeket előzi meg az eksztatikus élményre való vágyakozás (preliminális) szakasza, amely a késztetést olyan tágan értett rítussal egyesíti, amely képes előidézni a kizökkenés mozzanatát.

Eszerint tehát a kizökken(t)és mint esemény a vágyakozás (1), a kizökkenés mint pillanatszerű történés (2) és az ekstázis (3) fázisaiból épül fel. Mindez kiegészítendő két további jellemzővel, mindkettő a harmadik, eksztatikus fázisnál jelentkezik. Ennek a fázisnak velejárója a gyönyörűség- vagy a fájdalomérzet, nem egyszer e kettő elegye. Azt, hogy a kizökken(t)és mint esemény során a gyönyör, a fájdalom vagy a kettő keveréke találja meg a folyamat részesét, két tényező határozza meg: az első, vágyakozó fázisában megjelenő rítus milyensége, valamint a harmadik, eksztatikus fázis irányultsága. Előbbire, leegyszerűsítve, a kizökkenéshez vezető eszköz milyenségét hozhatjuk példaként, utóbbira nehezebb egyetlen, érzékletes példát hozni. Az eksztatikus fázis irányulhat a Másikkal való (misztikus egyesülésre), a tapasztalhatatlan megtapasztalására, az inspirációra, a művészi ihletre, egy elvesztett harmónia megtalálására vagy éppen egy nyomasztó kötöttség vagy korlát felbontására, az elfojtott indulatok megélésére. Olvasva Heidegger korai előadásait – az *autentikus lét*et előkészítő gondolatai kapcsán – az eksztatikus irányultság szintén eszünkbe juthat, amely éppen a halál tudatosítása mellett is, sőt éppen ez által képes saját inautentikus létét meghaladni.[3] Ezek az irányultságok és a vágyakozó fázis rítusai kölcsönhatásban állnak egymással. Semmiképpen sem esetleges, ahogy a kizökkenés eszközét választja az eksztatikus cél, és fordítva, célját alakítja az eszköz. Ezek együttesen hangolják az ekstázisban átélt gyönyört, fájdalmat vagy ezek ötvözetét.

Ugyanennek a kizökken(t)ésnek mint eseménynek az elemei torzulhatnak, ha maga a folyamat az ismétlés révén addikcióvá válik. A vágyakozó fázis késztetése szükségletté, a rítus kényszeres szokássá válhat. Az eredeti eksztatikus fázisban jelentkező irányultság helyét egyre többször a korábbi fázisok elemei foglalják el. Ezért eleinte a második fázis kizökkenési mozzanatára, később már az első fázisbeli rítus elvégzésére redukálódhat a torzult folyamat irányultsága, amely ebből fakadóan egyre jobban elvéti eredeti, eksztatikus irányultságát. Ez a céltévesztés fokozza a circulus vitiosust, az egyre hiábavalóbb ismétlésben a hiány növekedését tapasztalja, ezért gyakorítja a rítus elvégzését.

Mindezt *A halál kilovagolt Perzsiából* című Hajnóczy-regény példáján keresztül szemléltethetjük. A narrátor már a regény első bekezdéseiben világossá teszi, hogy az idősebb, férfiként aposztrofált hős írói válságban szenved.[4] Hamar világossá vá-

lik, hogy az alkoholfüggőség legalább annyira motiválja a férfit, mint az inspiráció reménye. Az írói ihlet felelhet meg az eksztatikus fázis eredeti irányultságának, a kizökkenési mozzanat a részegség állapota, amely azonban a függőség miatt már az első pohártól megindul.[5] A késztetés emlékét őrzi a már korábban elkészült, majdnem háromszáz oldalnyi gépirat, a munka folytatásához azonban legalább a rítusok megkezdésére van szüksége a férfinak, ami a késztetések kényszerességgé torzult változataként olvasható. A delíriumos állapotban érkező látomások a részegség mámorát és a halálfélelem gyötrelmét ötvözve elérik ugyan a képalkotás ihletett állapotát, hiszen ezek a képek szövegként jelennek meg az olvasó szeme előtt, azonban csak azon az áron, ha a férfi kiteszi magát a halál és a pusztulás biztos lehetőségének.[6] Írói identitása, amely az alkoholizmus mellett egyedül maradhatott talpon, az évek alatt csak így születhet meg és csak így szólíthatja magát ki az inautentikus létből: önpusztítása által.

A kizökken(t)és lehetséges modellje

Milyen utakon juthatunk el a kizökken(t)és eseményszerű megtapasztalásához? Vagy másként megfogalmazva, milyen rítusok és késztetések bírnak modellértékkel, ha célként az eksztatikus irányultságok valamelyike lebeg az ember szeme előtt? Mielőtt a választ egy lehetséges kategorizáció mentén megkezdenénk, érdemes rögzíteni azt, ami közös tapasztalata ezeknek az egymástól eltérő kizökkenési utaknak: ez pedig az idő és a tér megváltozott tapasztalása. Az a kizökkenés, amely a köznapi valóság és az inautentikus lét *tereit* a kizökken(t)és után képes szimbolikusnak, a mindennapiságtól elválasztottnak vagy az autentikus létre mutatónak érzékelni, hiteles tanúsítója annak, hogy a valamiként értett térbeli valóság – beleértve az ember saját térbeli kiterjedését, azaz tulajdon testét is – bármilyen modell jellemezze is, képes megmaradni minden kizökken(t)ési esemény közös pontjának. Ehhez hasonlóan az *idő* megváltozott érzékelése is közös pont. A kizökken(t)és eseményét mindig jellemzi az idő egyediként, kitüntetettként való érzékelése, sőt a megszokott időfogalom legtöbb esetben rendkívüli felgyorsulás vagy éppen lelassulás által teljesen fel is függesztődik ezekben a helyzetekben. Így a megszokott, mindennapos időt (amit a görög κρόνοςnak mond) felváltja az eseményszerű, a pillanat igézetébe vonó, alkalmas idő (amit a görög καιρόςként ismer). A térre utaló „ki" igekötő és a „zökken" ige időiséget is meghatározó szófaja egyértelműsíti, hogy a kizökkenés megtapasztalásakor tér és idő megváltozott érzékelése azáltal is válik intenzívvé, hogy az esemény átélője a kettőt együtt, mintegy egymásba fonódva éli át. Ez az egyszer átélt intenzitás a véletlenül megtalált utat is vonzóvá teheti, hiszen a világ és benne önmagam (képességeinek) új típusú jelen*lét*et élhetem át.

A kizökkenési modellek közül elsőként a vallási rítus eksztázistechnikáját említhetjük meg. Az eksztatikus irányultság ebben az esetben a transzcendenssel való találkozás, valamilyen többleterő, -képesség vagy -tudás birtoklása. A hozzá vezető út a különböző szertartások dramatikus átélése, a papság részéről például szerepazonosulással írható le. A kizökkent állapotot szentnek tekinti, akár individuális, akár közösségi eseményről legyen szó. Ehhez képest a második modell szinte

kizárólag individuális formában működhet, ez az álom vagy álomszerű, például hipnotikus állapotban megélt kizökkenési út. A köznapiságtól a módosult tudatállapot felé tett lépés szinte kizárólag külső (gyógyszeres vagy emberi) beavatkozás által mehet végbe. Irányultsága pedig a tudatalatti tartalmak, a valóságtöbblet birtoklása vagy a feszültségek hátrahagyása lehet. Harmadikként említhetjük az értelem olyan típusú felfüggesztését, amely az ébrenlét pillanataira is ki tudja terjeszteni az álom olykor szürreális valóságát. Ez a szélsőséges esetben az őrületbe torkolló metódus a tudatosan szabályozhatóbb szinten önmaga érzelmi felhergelésével juttatja el a kizökkenőt egy másik valóságérzékelésbe, ahol bizonyos érzelmi és ösztönszerű késztetései korlátok nélkül tombolhatnak. Jellegzetes rítusa a valóság beszűkült érzékelésének az ismétlés általi totálissá tágítása. A szexualitásban megélt kizökkenés adja a negyedik modellt. Az egyesülés testi és szellemi átélése eksztatikus irányultságában az önmeghaladást (például az utódnemzés által) és a magány felszámolását tűzi ki céljául még autoerotikus formájában is. A kizökkenés pillanatai fokozatokban jelennek meg, kitüntetett határpontként az orgazmusban egyesítve a kizökkenés és az eksztázis fázisait. Az ötödik modell a bódítószerek, a drog, az alkohol és dohánytermékek által előidézett mesterséges kizökkenéseket fogja egybe. Ezek a tudatmódosításra alkalmas szerek elsősorban azért érdekesek, mert közülük több is egyes kultúrákban megbecsült, akár gyógyításra vagy szakrális cselekmények végzésére is fenntartott szer, azonban egytől egyig képesek függőség kialakítására, és mint ilyenek, sokszor éppen a legitim/hasznos és illegitim/káros határmezsgye kitapinthatatlansága miatt nyelik el használójukat, aki általuk szeretne kitörni a ráció uralma alól.[7] Hatodikként a művészeti alkotás és ezek befogadása említhető, amely korszakonként változó intenzitással válhatott társadalmi és egyéni szinten a kizökkenés tapasztalati terévé. Az önkifejezés, az önértelmezés, a széppel való találkozás eksztatikus irányultságai a műalkotás esztétikai befogadásának vagy poétikai megalkotásában válhat rituális útjává a kizökkenésnek. A művészetével nagymértékben rokon a *játék* eksztatikus irányultsága és ezért az általa megélt kizökkenési lehetőség is, amely a keretek alóli felszabadulás és a kreativitás megélésének lehet a helye.[8] Ugyanakkor a győzelemtől megrészegülő játékos éppen az eredmény lázában égve válhat fokozatosan rabjává az ártalmatlannak hitt játéknak. A rabság tapasztalata pedig arra int, hogy a játék felsorolható önálló, nyolcadik modellként is. A felosztás kilencedik, záró tagjaként utalhatunk a fájdalom vagy szenvedés olyan tapasztalatára, amely az egészséges önszeretet normájához mérve részben a harmadik modellel mutat rokon vonásokat, szélsőséges esetben az öngyilkossági kísérletekig élezi a kizökkenés utáni vágyat. A határok feszegetésével a testi épség kockáztatása, hasonlóan a negyedik és nyolcadik modellhez, egyfajta önfelülmúlást, az én kiterjesztését, a valóság szorító kereteinek relativizálását célozza meg. Addiktív esetben az önpusztítás pszichés vagy fizikai lehetősége közvetlen veszélyt jelenthet a jellemzően egyéni, egyes szubkultúrákban csoportosan is gyakorolt kizökkenés alanyaira.

A felsorolt kilenc modell izolált elválasztása valószerűtlen. Ha tendenciáját tekintve bele is illik egy-egy kizökken(t)ési út valamelyik kategóriába, többnyire már kezdetben is van átfedés közöttük. Erre szolgálhat példaként az ókori kultikus prostitúció esete, amely már eleve a szexuális gyönyör által rugaszkodik el a vallá-

si tapasztalat felé, így párosítva az első és a negyedik modell kínálta lehetőségeket. Egy addiktív torzulás következtében pedig szinte kivétel nélkül metszi egymást legalább két, de inkább több modell is. Ez utóbbira a már megidézett regény is felhozható példaként. Hiszen az alkoholfogyasztás és az elvonás egyaránt olyan fájdalmakat okoz, amelyek pokollá teszik a férfi életét, a választása szükségszerűen két, szubjektíve ugyanúgy beláthatatlan rossz közötti választásként jelenik meg.[9] Az öngyilkosság és a művészi teremtés pólusai között feszülő férfi nem véletlenül gondolkodik el a delíriumon kívül is azon, hogy megőrült-e.[10] Az eszelősség jeleinek mérlegelése a harmadik modellt kapcsolja össze az eddig említett ötödik és kilencedik modellel.

A mámoros kizökken(t)és nyelvi eseménye

A kizökken(t)és eseményének általános leírása és konkrét kategorizációja után végre teret kell engedni a nyelv felől érkező kérdéseknek is. Michel Foucault *A szexualitás története* és *A bolondság története* című nagyszabású munkáiban jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a napnyugati civilizáció szembenézzen akár a szexualitás, akár az őrület évszázados karanténba zártságával, ami legérzékletesebben abban nyilvánul meg, hogy mindkét esetben hiányzik az az adekvát nyelv, amely lehetővé tenné a szexualitásról és az őrületről szóló gondolkodást. Megelőlegezve a most következő kifejtést, ezt az állítást kiterjeszthetőnek gondoljuk az említett kizökken(t)ési modellekre is. Ezt mi sem mutatja jobban, mint a fentebb olvasható sorok nyelvisége. A kilenc modellt felsoroló szövegegység az értekező nyelv eszközeivel a leírás és az absztrakció rideg távolságtartásával éppen addig beszélt egy-egy modellről, amíg azt felismerhetővé tettnek gondolta. Amint a felismerés lehetősége kontúrt adott egy-egy modellnek, elhagyta tárgyát a szöveg, és tovább lépett egy másik modellre. Ezt aligha kizárólag a tanulmány terjedelmi ökonómiája kényszerítette ki. Már önmagában a „modell" szó alkalmazása vagy a „szex" helyett „szexualitás" alakban elegánsan kiírt, (orvos)tudományos karakter is fel tudja mindezt mutatni. A szenvedélybetegségek körülírásai, az életeket megfordító és kitöltő mámoros tapasztalatok érzelemmentessé desztillált lefestései kihívják a gyanút önmaguk ellen.

A terjedelmi és kompetenciabeli korlátok elismerése mellett elsősorban azért folytatjuk a nyelvi vizsgálódást az ötödik modell mámoros kizökkenéseire szűkítve az értelmezést, mert a továbbiakban ez szavatolhatja a már megkezdett, Hajnóczy Péter felé mutató értelmezések kifejtését. A leszűkített kérdés ennek alapján így tehető fel: milyen nyelv áll a rendelkezésünkre a szépirodalomban ahhoz, hogy az alkoholhoz vagy más bódítószerekhez kapcsolódó kizökkentségről beszéljünk? Máshova helyezve a hangsúlyt, a nyelv mit fed fel számunkra a mámoros kizökken(t)ések világából az irodalmat vizsgálva?

Ha az „alkohol" szót vagy származékait olvassuk, az arab eredetű szó idegenségét, importált jellegét kiegészíti az orvosi nyelv viszonymentes, steril nyelvi regiszterének a hatása. A szépirodalmi előfordulásakor emellett metonimikus gyűjtőnévként olvashatjuk. A két lehetőség egyszerre cseng ki József Attila *Alkohol* című versében. A vers teste nélkül a cím inkább az orvosi nyelv elemének tűnhet, ide-

genséget sugall. Azonban az első és ötödik szakaszokban már metonímiaként utal az alkoholos italok sokféle variációjára.[11] Ebben a versben is megjelenik az alkohol csábító-fenyegető alakként történő megszemélyesítése: *„Meglehet, hogy nem iszok többet, / hiába köszönget / sima, udvarias arccal az alkohol."*[12] Az önálló személyiségé, negatív hőssé növekedett alkohol metaforikusan a részegség kizökkent állapotának az elhatalmasodását vagy még többször ennek idült, az alkoholéhség révén szenvedélybetegséget teremtő formáját jelképezi. Ahogy az *Óda* esetében a szerelem a szeretett testet biológiai térképként teszi olvashatóvá, úgy az *Alkohol*-ban is a vers végére a testábrázolás új testolvasatot szül. A test fokozatosan az alkoholra éhes szervvé redukálódik, amit rendkívüli sűrítéssel a vers utolsó szakasza egybe olvashatóvá tesz az akaratgyengeséggel, a józanságot felváltó őrület és öngyilkosság lehetőségével: *„De akarásom leölt hízóként haldokol / és agyam szúvas, megrecsegő fáján, / vén öngyilkos a padlás gerendáján, / kinyúló nyelvvel lóg az értelem."*[13]

Hajnóczy esetében *A halál kilovagolt Perzsiából* lapjain az „üres" jelző hasonló módon emelkedik szimbolikus erőre. Ihlet híján először az írói terméketlenség jeleként olvashatunk az ürességről: *„Íme, a rettenetes üres, fehér papír, amire írnom kell, gondolta."*[14] Néhány bekezdéssel később újra feltűnik az „üres" jelző, ekkor már az ivás rituális kellékeihez társítva: *„Valóban érdekes, töltöttem az üres poharakba, hogy az iszákosság felőli vélekedéseket többnyire áthatja valami sajátos színezet, ami elnéző humorral telített leginkább, mintha a lerészegedés holmi csínytevés vagy kedélyes férfiszórakozás lenne, nem pedig kín, gyötrelem és rettegés, s ami talán a legfurcsább: ezt a kedélyeskedő hangvételt maguk az alkoholisták szítják és ápolják, akikből valami különös kielégülést vált ki a szenvedéseikre való aprólékos visszaemlékezés, miután szerencsésen elmúltak."*[15] Az üres poharak megtöltésének a rítusa szinte észrevétlenül ékelődik a mondatindító szavak és az alkoholizmusról szóló hosszas gondolatmenet közé. A cselekmény szintjén ez a rutinszerű mozdulat, a szöveg szintjén pedig ez a röviden beékelt mellékmondat teszi láthatóvá egyetlen mondat során az alkoholizmus egyik legfontosabb regénybeli paradoxonát: a férfi csak mellesleg iszik, igaz kényszeresen, hogy elgondolkodhasson az ivás természetéről. A fehér papír üressége „rettenetesnek" mutatkozik az alkotni vágyó férfi előtt, ahogy a lerészegedés egyik jelzője az azonos szótövű „rettegés" lesz a most idézett részben. Az alkotás hiányjeléhez és a poharak rituális cselekvést kihívó ürességéhez így annak a remegő mozgásnak a képe társul, amely a két hangulatfestő szó etimológiai hátterét alkotja. A remegő mozgás a férfi testére, a kezében tartott poharában a folyadék remegésére, illetve a későbbi látomásokban a *delirium tremens*re (azaz „remegő eszelősségre") egyaránt utal. Ez teljesedik ki a regény szövegének a folytatásában: *„Megittam a bort, és éreztem, ahogy rohamos gyorsasággal ürül ki a sejtjeimből az életet fenntartó szesz, és percről percre rosszabbul lettem."*[16] A József Attilától idézett *Alkohol* című vers testképéhez hasonlóan, Hajnóczy hősénél is új testérzékelést kölcsönöz a részegség kizökkent állapota. A pohár kiürülését a test sejtjeinek a kiürülése követi. A test itt, szemben Hajnóczy *Véradó* című szövegének hősével, az éltető folyadék elnyelőjeként, mintegy lyukas pohárként kezd el funkcionálni. Így az üres papír és az üres poharak után a test és általa a halál felé tartó egész ember kiüresedésének lehetünk a szemtanúi. A mámoros kizökken(t)és ára ebben az esetben az élet elvesztésével fenyeget.

JEGYZETEK

1. Jól látható, hogy bár ideiglenesen el akartuk halasztani a kizökkenés nyelvi eseményszerűségének vizsgálatát, az már a meghatározás és a hasonlítás folyamatában a kifejtés rései között utat talált magának.

2. A rituális határátlépés elméletéhez, benne a preliminális, liminális és posztliminális szakaszok megkülönböztetésével, ld.: Arnold van Gennep, *Átmeneti rítusok,* ford. Vargyas Zoltán, Budapest, L'Harmattan; MTA Néprajzi Kutatóintézete; PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, 2007.

3. A korai (1920/21) freiburgi előadások anyaga, amely a *Lét és idő*höz vagy más, későbbi művekhez képest is elővételezi az autentikus lét heideggeri fogalmát, eminensen a keresztény parúziavárás állandó, saját halálhoz való előrefutásként megélt, készenléti állapotában látja megvalósítottnak az autentikus létet. Heidegger ezt a Thesszaloniki és Galata levél olvasásakor mutatja ki, amikor az akár módosult tudatként vagy még inkább létállapotként felmutatott virrasztó létet elemzi. Ezt a jelenséget „kizökkentett *Dasein*ként" is értelmezhetjük, ami egybecseng az általunk tárgyalt eksztatikus fázis irányultságával. Vö.: Martin Heidegger, *Einleitung in die Phänomenologie der Religion,* in Uő., *Phänomenologie des religiösen Lebens,* hrsg. Matthias Jung–Thomas Regehly–Claudius Strube, Franfurt am Main, Vittorio Klostermann Verlag, 1995 (Gesamtausgabe 60), 93–105.

4. A következő kiadás lapszámaira fogok hivatkozni: Hajnóczy Péter, *A halál kilovagolt Perzsiából,* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 7.

5. *I.m.,* 8.

6. *I.m.,* 117–121.

7. Az egyszerre gyógyító és mérgező szerek kérdését kimerítő alapossággal tárgyalja Jacques Derrida következő szövege: Jacques Derrida, *Platón patikája,* in *Disszemináció,* ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998. 61–171.

8. A játékelméletek első, nagyhatású összefoglalását Huizinga adta meg. Johan Huizinga, *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játékelemeinek meghatározására,* ford. Máthé Klára, Univerzum Kiadó, Szeged, 1990.

9. Hajnóczy Péter, *i.m.,* 8; 10; 12; 24.

10. *I.m.,* 7; 11.

11. József Attila, *Alkohol,* in *„A magyar pimodán",* szerk. Könczöl Csaba, Alkoholizmus Elleni Országos Bizottság, Budapest, 1983 (Fantasztikus világ 2), 9.

12. Uo.

13. Uo.

14. Hajnóczy Péter, *i.m.,* 7.

15. *I.m.,* 8.

16. *I.m.,* 9.

FÖLDES GYÖRGYI

Aktivizmus és egyéni megváltás

KÁDÁR ERZSÉBET VERSEI A *MA*BAN

Jelen előadásom egy nagyobb projekt része, terveim között szerepel ugyanis, hogy feldolgozzam a magyar avantgárd nőíróinak életművét – s most egy olyan szerzőnőről, Kádár Erzsébetről (Elisabeth Karr, Kádár-Karr Erzsébet) lesz szó, akinek a munkássága jórészt ismeretlen, különösen Magyarországon, ahol mindösszesen egy könyve jelent meg, az is már az ötvenes években. Holott a *Ma* szerzői köréhez – már amennyire ez egy nő számára adott lehetett – voltaképpen hozzátartozott: a tízes évek végén (1918–1919) négy megjelenéssel, hét verssel bekerül Újvári Erzsi és Réti Irén mellett *A Tett* és a *Ma* női listájának első három befutója közé. Ez persze

meglehetősen kevés, de látnunk kell, hogy Magyarországon nagyjából érvényesnek látszik Susan Rubin Suleiman véleménye az avantgárd és a női pozíció rokonságát illetően,[1] vagyis, hogy mindkettő marginális státuszban van, a kultúra margóján kapnak helyet – a nők oda szorulnak, az avantgárd inkább szándékosan oda helyezi magát –, ami pedig az avantgárd mozgalomban felbukkanó nők helyzetét illeti, az a kettős marginalitás esete. A magyar helyzet azért is szomorú, mert a néha említést kapó, bár kissé alulértékelt Újvári Erzsin kívül más nő nem jelenik meg az úgynevezett „avantgárd kánonban", s kezdetben nő alig publikál a lapokban, míg Franciaországban viszont a dadaista és főként a szürrealista mozgalomban elég sok nő vett részt, csak tevékenységük maradt szinte teljesen láthatatlan,[2] s a német expresszionizmuson belül is ismerünk neveket – Else Lasker-Schüler, Sophie Van Leer stb. –; éppen csak a nők megítélése nem volt náluk egyértelműen pozitív, egy dichotóm oppozíció valódi értéket nem képviselő oldalán – szellemi kontra biológiai lény – foglaltak helyet.

Pedig ez mint helyzet egyáltalán nem evidens, ebben az alapvetően baloldali közegben elvben nagyobb térnek kellett volna nyílnia egy nő számára. Ebben a körben sokat forgatott könyv volt August Bebel *A nő és a szocializmus* című, 1907-es könyve, például Simon Jolán is ezt elolvasva jutott arra az elhatározásra, hogy elhagyja férjét s a családanya-munkásnő szerepet feladva a szabad művészi egzisztenciát és az önfejlesztést választja. Ez a traktátus bevezetőjében kimondja, hogy „a nőnek, éppen úgy, mint a férfinak, joga van kultúrájának összes vívmányaiban részesedni, ezeket a vívmányokat helyzete könnyítése és javítása céljából hasznára fordítani, összes szellemi és testi képességeit fejleszteni és a maga javára felhasználni"; amihez még hozzájárul a gazdasági és testi-nemi függetlenedés is[3] (vagyis, mint Bebel megállapítja, a munkásság bérrabszolgaságának eltörlése mellett cél a munkásnő nemi rabszolgaságának megszüntetése is, amit ő a szociáldemokrata párt keretein belül tud elképzelni).

Kádár(-Karr) Erzsébet azonban mindezek ellenére rögtön szellemi közegben indult, viszont 15 éves korától tagja volt a Kommunista Pártnak. S minthogy személye mindeddig jórészt ismeretlen volt, szokásaimtól eltérő módon most fontosnak tartom bemutatni élete legfontosabb mozzanatait, bár ezeket PIM-ben található személyi irataiból, hivatalos önéletrajzaiból, illetve a két vele készült interjúból[4] egyelőre nem kimerítően tudtam rekonstruálni (ráadásul az ötvenes években itt-ott leadott önéletrajzok nyilván nem mindig teljesen megbízhatók, vagy legalábbis a baloldali mozgalmi élet sajátosságait jobban kidomboríthatják, mint amilyen súlyuk a valós életben lehetett). 1898-ban született Budapesten, zsidó családba, apja Kádár Mór (később valószínűleg azért használta a Kádár-Karr nevet, hogy megkülönböztesse magát a nála három évvel fiatalabb, de ismertebb Kádár Erzsébet novellaírótól). Mint írta, előbb festő szeretett volna lenni, iparirajz iskolába is járt, sőt, egy indexe szerint egy évet elvégzett az orvosi egyetemen is, ám váltott, író és újságíró lett végül. Gyakorlatilag már a kamaszlánynál jelen van az erős baloldali elkötelezettség: mint arról egy későbbi tagsági igazolványa tanúskodik, már 1914-től tagja a Magyar Kommunista Pártnak. 15 esztendősen alakítja meg a Marx-kört, ahol saját verseit olvassa fel (ez a kör amolyan a középiskolásokat összefogó bal-

oldali szellemiségű politikai társulás, egyesület lehetett, amint az legfontosabb regényéből, a *Gyönyörű őszből* kiderül). A Tanácsköztársaság alatt Ifjúmunkás Szervező a Közoktatási Népbiztosságon. Többször azt nyilatkozta, hogy első versei a *Népszavá*ban és a *Má*ban jelentek meg, de én csak az utóbbinak találtam nyomát (a lap 1918–19-ben közli költeményeit). A *Népszavá*ban – egy sokkal későbbi interjún kívül – csak Göndör Ferenc fulmináns, a maistákat, köztük éppen Kádár Erzsébetet támadó kritikája olvasható, ámde az ottani idézést, egy teljes versének citálását „megjelenésnek" tekinteni igencsak túlzásnak tűnhetne, inkább arra példa a pártköltészet horizontjáról értékelő kritikustól, hogy a folyóirat költői (Kahána Mózes, Szélpál Árpád és Kádár Erzsébet) értelmetlen zagyvaságokat írnak költészet címén.[5]

Első férjével, az író és filmrendező Székely Jánossal 1922-ben Németországba emigrálnak. Székely Jánosról – akinek később írói álneve John Pen lesz – annyit érdemes tudni, hogy ő is költőként indult, első versei 1919-ben (*Üzenetek a csöndben*,[6] *Asszony*[7]) ugyancsak a *Má*ban jelentek meg, s ez esetben később, mint Kádár Erzsébet első szövegei (azt nem tudni, előbb is ismerték-e egymást vagy a lap berkeiben mozogva ismerkedtek meg). Berlini tartózkodásuk alatt mindketten forgatókönyveket írnak. Székelyé az egyik első hangosfilm Európában (*Melodie des Herzens, Vasárnap délután,* 1929), és olyan filmcsillagokkal dolgozik együtt, mint Marlene Dietrich vagy Emil Jannings. Mivel Ernst Lubitsch állást kínált neki Hollywoodban, 1938-ban Székely – már felesége nélkül – kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol 1940-ben az *Arise, my Love* (*Ébredj, szerelmem!*) című film forgatókönyvéért Oscar-díjat kapott. A Mccarthy-korszakban elhagyta az USÁ-t, előbb Mexikóba, majd Kelet-Berlinbe költözött.

Kádár Erzsébet – akkor már Elisabeth Karr – is filmes közegben kezdi: a *Népszava* párizsi interjúja szerint az Ufának (Universum Film) írt forgatókönyvek egy részét közösen írták Székely Jánossal, az ötvenes évek Magyarországán készült hivatalos munkaönéletrajzában inkább azt hangsúlyozza, hogy a német kommunista párt részére írt antimilitarista forgatókönyveket, illetve rendezett is, a párt lapjánál, a *Rote Fahné*nál, illetve a *Welt am Abend*nél volt munkatárs. Ezzel párhuzamosan az antifasiszta egység kultúrpolitikai revüje, az *Illustrierte Neue Welt* szerkesztőjeként is dolgozik. 1933-ban, Hitler uralomra jutásakor Franciaországba költözik, Párizsban lesz újságíró, a Saar vidéki és más szélsőbaloldali lapokba ír (*Inprekkor, Rundschau*), de Henri Barbusse *Monde* című lapjában is szerepel. Ezen kívül Aragon és Romain Rolland *Commune* című lapja – amely a francia kommunista párthoz közelálló AEAR (Association des Écrivains et Artistes Révolutionnaires – Forradalmár Írók és Művészek Egyesülete) orgánuma, részleteket közöl *Alles ist umgekehrt* című regényéből – ezeket a hivatalos önéletrajz által megadott adatokat még további kutatásaim során ellenőriznem kell, mert a Gallicába feltöltött *Commune*-ben én sem a nevet, sem a regényrészleteket nem találtam, elképzelhető, hogy a szerző rosszul emlékezett, és máshol jelent meg a szöveg. Az viszont biztos, hogy Kádár Erzsébet (akkor már Elisabeth Karr) megkapja az emigráns német (!) íróknak járó Heine-díjat 1937-ben, amiért többek között Döblin és Brecht is személyesen, a lakásán gratulál neki. (A regény minden bizonnyal önéletrajzi vonatkozásokat is hordoz: egy tizenéves iskolás lánynak és családjának, barátainak mindenna-

pi életét, illetve a lány politikai eszmélődését meséli el, jellemző módon a regény tetőpontja az októberi forradalom.) Az írónő Franciaországban 1934-ben részt vesz az Írók nemzetközi kongresszusán (Congrès international des écrivains); majd 1940-ben férjhez megy a nála 12 évvel fiatalabb, pozsonyi születésű Pál/Pável Bondyhoz, akitől két gyermeke születik. Ugyanebben az évben áttelepül Angliába. Hogy ott volt-e állása, jelenleg nem tudom, az biztos, hogy érdeklődése, politikai irányultsága nem változott: ott volt például Holbornban a Marx Memorial Libraryben tartott konferencián, amelynek a címe *New Democratic Hungary* volt, és amelyen Károlyi Mihály elnökölt. Egy 1958-ban kelt oklevél szerint partizánként vett részt a felszabadító harcokban. 1948-ban hazatér a kommunista Magyarországra, ahol úgy tűnik, megtalálja a helyét, tudható például, hogy párttag, s a Magyar Külügyminisztérium sajtóosztályán áll alkalmazásban. 1958-ban húszéves késéssel, magyarul is megjelenik Heine-díjas regénye *Gyönyörű ősz* címmel – ez az egyetlen Magyarországon kiadott könyve. 1960-ban hal meg Budapesten.

Több érdekes dolgot észrevételezhetünk a Kádár Erzsébet-korpusszal kapcsolatban. Egyrészt – s nem tudni, hogy ez korfüggő vagy nyelvfüggő volt-e nála – Magyarországon még nagyrészt lírát írt, s emigrációja után – azaz németül, merthogy Párizsban is ezen a nyelven alkotott, s a német emigráns írók legjobbikának járó Heine-díjat kapja meg – főként prózát (novellát, regényt), illetve párbeszédes formájú műveket (drámát és filmforgatókönyvet). Persze nem ennyire azonnali és egyértelmű a váltás, 1922-ben emigrál, de 1923-ban még magyarul s költeményeket ír. Verseinek nagyobb hányada avantgárd (aktivista) jellegűnek tekinthető, bár a 20-as évek elejére datált szerelmes versei inkább talán a klasszikus modernség vonalába sorolhatók. S ami esetünkben a legfontosabb: a *Ma*ban publikált versek általában éppen vitalitást tükröznek, az életenergia kitöréséről, az ebből másoknak is adni tudás képességéről szólnak, arról, hogy miként lehet kizökkenni és kizökkenteni a hétköznapok monotóniájából. A hagyatékban talált versanyagnak (a vonatkozó dossziét valószínűleg a költőnő maga állította össze egy aztán soha el nem készült lírakötet számára) azonban még az avantgardista – azaz egy látszólag aktivista versnyelvet beszélő – része is gyakran (noha azért nem mindig) a tehetetlenség, a körülményeknek való meghódolás, az életbe való belesüppedés tragikumáról szól, különösen az 1919-ben vagy 1920-ban keletkezett darabok, mint például a *Társasjáték-figurák* vagy a *Tehetetlenségben* (1920). Sejthetően tehát az 1919-es forradalmak bukása gyötörte meg és tette pesszimistábbá a költőt, mely csalódás egyébként konkrét módon is tematizálódik *Ocsúdok* című, 1923-as versében.

De most térjünk vissza a *Ma*ba publikált versekhez, melyek 1918-ban, illetve 1919-ben jelennek meg, de közülük van olyan szöveg is, melyet később a költőnő 1916-ra (azaz tizenhét éves korára) datált. Az itteni szövegek alapszituációja többnyire a jobbá tevés gesztusa, akár világjobbító szándékból (s ekkor haszonélvezője az egész emberiség), akár – noha az előbbivel összekapcsolódva – a „te"-hez intézett beszéd kontextusában az ennél személyesebb segítség okán. Mintha valakinek, egy egyes szám első személyben megszólított, de ennél konkrétabban meg nem határozott személynek – például szerelmesnek (?) – szólna (noha természete-

sen a „te" bírhat éppen általános érvénnyel is, vagy legalábbis a rá vonatkoztatott konklúzió vagy a rá irányuló cselekvések következményei általánosíthatóak is egyúttal). Mindenestre annyit megállapíthatunk: a lírai én neme a *Ma*ban publikált versekben meghatározhatatlan, az oly gyakran ezzel nyelvtanilag egybeeső cselekvő neme úgyszintén, a szövegekben foglalt érzelmek, tettek sem tűnnek többnyire nemspecifikusnak, csak a szerzői név tereli a befogadást olyan irányba, hogy mindezeket női alakhoz vagy szubjektumhoz kösse – akkor viszont például az R. Gy.-nek ajánlott *Levegőre!* című vers értelmezhető éppen egy sajátos szemléletű szerelmes költeménynek is… Az mindenesetre szemmel látható, hogy az Újvári Erzsi *Próza*iban vagy Réti Irén novelláiban megfigyelhető kifejezetten női tematika (amely ráadásul egyfajta erős szexuális túlfűtöttséggel is társul) itt nem jellemző, az intenzíven korporális megközelítés ellenére sem (a hagyatékban található szerelmes versek ebből a szempontból is másik csoportba tartoznak). Továbbá: amúgy, bár mint láttuk, a magánéletben Kádár Erzsébet kifejezetten politikus alkat, nagyon határozott baloldali meggyőződéssel, egyetlenegy antimilitarista verset ír – igaz, csak 1918-ban kezd publikálni –, s szövegei általában is nagyon távol állnak mindenféle aktualitástól: ebben is különbözik a *Ma* fenti két – voltaképpen másik két – női szerzőjétől (ha az egyetlenegyszer megjelenő F. Murányi Jolánt nem számítjuk, aki végképp teljesen külsős volt, kalauznő vidéken).

Ez a politikamentesség az aktivizmuson belül egyébként elvileg elképzelhető: ugyan az aktivisták – mint Kádár Erzsébet is – „szocialistának tartották magukat, a dogmatikus marxizmuson innen, [s] bevallott céljuk a konkrét utópia volt",[8] de persze a cselekvés hatókörének többféle felfogása is kapcsolódhat Hiller és Pinthus aktivizmus-felfogásához, mint ahogy Kassák új – s kultúrájában forradalmasított – emberéhez is (mint tudjuk, Kurt Hiller 1914 végén nevezte el az expresszionista szerzők körében keletkezett radikális szellemi mozgalmat aktivizmusnak, melynek céljául a megváltozott társadalom hirdetését és felszabadított ember eszméjének felmutatását tűzi ki). Pinthus ezen szövegéből a kifejezetten forradalmi versek mellett például nyugodtan következhetnek olyan absztrakt erődinamikai verstanulmányok is, mint Kádár Erzsébet *Mi volt ez?* című darabja, ez esetben csak a tett kiindulási pontját, az akaratnak, energiakezelésnek a másmilyen voltát ragadja meg a szöveg. Tehát Pinthus: „Eljött az idő, amikor a művészetet már nem lehet többé elkülöníteni és erőszakosan távol tartani az emberi szellem megnyilatkozásának egyéb formáitól, hiszen céljuk közös: az ember felszabadítása, az emberiesség szellemében született eszmék valóra váltása: éppen ezért ne a minőségét firtassuk ennek a művészetnek, hanem az intenzitását (erejét) tekintsük mérvadónak. Értéke erejében rejlik. Nem a mesterség titkait kutatja, hanem az akarat érdekli, az emberiségre irányuló akarat. Ez a művészet tehát mindenütt szét fogja vetni az esztétikum kereteit – ahol az adott valóság tetszetős megformálását tekintik esztétikumnak. De az ember tulajdonképpeni tette és munkája csak ott veszi kezdetét, ahol az adottból az érzés és eszme ereje lelkeset (mozgót) képes alkotni, mely eredetéből a jövő felé mutat. Itt torkollik tehát a művészet az etikába, a politikába – kérdés, hogy a művészet javára-e, de bizonyosan az emberiség javára."[9] S ehhez az elvont dinamikai szemlélethez kapcsolódik a mozgáskultusz is, amely egyfelől már Marinetti első futurista kiáltványában is megjelent, aki az intuíciót és a mozgást

állította szembe a lassúság és racionalizmus kettősével, de megvan az aktivizmusban is, amely többnyire az expresszionizmusnak a bergsoni intuíción alapuló, a tudatba leszállást dinamikával megjeleníteni akaró mozgásfogalmát veszi át, ám többnyire teleologikus, cselekvésbe, javításba fordítódik át, a társadalom és a művészet átalakítására irányul. Ilyenkor gyakran hivatkoznak Ostwald tanaira is, aki a mozgási energia tettbe váltódásáról beszél.[10] Olykor viszont – akárcsak esetünkben Kádár-Karr Erzsébetnél – a mozgás nem kötődik konkrét tetthez, nincs jól látható célja, hanem a tematikusságtól elszakadó műben a tartalom helyét veszi át (mondjuk ekkor talán inkább absztrakt expresszionistaként kategorizálható, mint Hatvani Pál *Kísérlet az expresszionizmushoz* című, a *Ma* történetében viszonylag egyedüllállónak tekinthető alapvetése esetében). Az avantgárd lírában is jelentkezik ez a mozgás, tehát Kádár Erzsébet ezzel egyáltalán nem áll egyedül, az ő esetében tematikusan, kicsit didaktikus formában (de Komját Aladárnál is ugyanez a helyzet), vagy áttételesebb megjelenési formában a táncmotívumban (Kassák: *Májusi tánc*, Lengyel József *Jégpályától*), ahol a zene, a forgás, a ritmus adja a természettel való egybeolvadás egyik lehetőségét. (Ilyenkor nagyon gyakori, hogy a szövegek maguk is körkörös szerkezetűek – például Lengyel Józsefnél is – s ez bizonyos értelemben Kádár Erzsébet verseinek is jellemzője: ő bizonyos sorok – olykor versszakok – szintjén szeret anaforikus struktúrát használni. Amúgy – mint ahogyan egyébként a *Ma* ezen időszakában a szerzők többsége – nem jut el a Deréky Pál által ténylegesen avantgárdnak nevezett, digitális szerkezetű – a mondatot és a szót apró elemeire robbantó, és új szemlélettel visszaépítő – költeményekig, a deszemiotizáló poétikáig.)

Általában is megfigyelhető *A Tett* és a *Ma* lírai szövegeiben, hogy az aktivista szemlélet általában ráadásul egy sajátos térkezelési technikával társul: adott egy tágas, nyitott tér, ahol a lírai beszélő mozog, s valamilyen módon mintegy benövi, magába kebelezi, magába olvasztja a tereptárgyakat, vagy legalábbis érzékileg úgy kerül velük kapcsolatba, hogy nem érezhető a köztük szokásosan feltételezett aránykülönbség. Valahogy mintha a szubjektum és az általa érzékelt külvilág lépne nagyon szűk, közeli korporális kölcsönviszonyba. Ha rátérünk konkrétan a Kádár Erzsébet-versekre, láthatjuk, hogy a *Nézd* című versben is hasonló a helyzet, egyfajta panteisztikus egybeolvadás történik benne, de ez esetben a lírai én dominanciájával, az ő cselekvéseiből, mozgásából következik a táj alakítottsága:

Nézd:
jelentőséggé harsant két karom póznáz fölöttem:
kövek alá horgonyzott lábam már utakat mér.
Nézd a póznákat:
nyújtózkodom! [11]
Házak hasán ezer színes napot
– csiklandva –
röhögtet a plakát
(– a holnapokból –)

És a kezeimből is
– (már nem mázolják
rád a velemmozgást
vállighasadt ujjak) –
holnapok csurognak az útra.

A *Nézd*ben elsősorban a példamutatás szándéka fogalmazódik meg, azaz, hogy a föntebb bemutatott én-világ, szubjektum-objektív viszony nézése, megértése – akár leutánzása – egy mélyebb, esszenciálisabb világértést eredményezhet. Olyasféleképpen összegezhetjük a némileg didaktikusan ki is mondott tanulságot, hogy mindehhez az embernek az érzékelésén keresztül intenzív, fenomenológiai értelemben kiasztikus kapcsolatba kell kerülnie a világgal:

Nézd: (ne csak a kigurult szemeiddel)
A tíz ujjaddal, a pórusaiddal,
A szád felfeszült mélyével,
A nemtudodmirejó karoddal,
A nekilökött férfiségeddel:
nézd!
Amire vak voltál máig,
(és mennyien vakok voltak!)
tapogató ujjak ernyedt visszafogásán túl
mi van még!
És még az okos szavakon is túl
A máid körbekerített lapulásán,
– a körutakon és a kilátókon túl
– – – – – –
Nézd: az utat,
S lihegd egyhelyben
Az előremozgásom ritmusát.

(Itt jegyezhetjük meg, hogy a későbbi versgyűjteményben – lásd PIM-hagyaték – is van egy olyan vers, amely ugyanerre a szinesztézikus, komplex nézésre szólít fel, a *Tehetetlenség*, csak éppen ott a megváltozhatatlan zavart konstatálják ekként a „te"-vel együtt.)

A *Versek* 1. számú darabjában ennél szűkebb, noha külső környezetben – vagyis az utcán[12] – a házak, sarkok, szögletek belekönyökölnek, beletépnek a testbe, szétfeszítik a koponyát, nem engedik a szabad mozgást, de aztán a lírai én „a pupilláján keresztülfűzi" ezen objektumokat, s tekintetének máshová fókuszálásával túlnéz rajtuk, a szem „néhány milliméteres ideghártyáján" keresztül, „felmér ezermétereS mezőket", „beleszédül nagy perspektívákba": ekként változtatva a helyzeten, azaz a végtelenséghez alkalmazkodva képes lesz végigmenni a tér lehatárolt darabján, az utcán. (Más kérdés, hogy e szöveg párdarabjában – *Versek,* 2. rész, a hagyatékban úgyszintén *Ucca* a címe – a tekintet megváltozása, a félig lecsukott szempillákon át nézés éppen monokróm (pl. „egyszínű", „lilásan fakó") foltokká

és mozgássá egyszerűsítik a látványt, s a külvilág minden objektuma ezáltal „nagy helyzeti energiáit" s „lényegét vesztve" a „hallucináció mozgóképszínházává" válik. De azért – bár a versretorika kritikus nézőpontot sejtet – a látvány, sőt a világ uralhatóságának tételezése önmagában vitathatatlan: a lírai én kísérletező kedve, játéka teszi ilyenné a világot, s az bármikor visszaalakítható.)

A *Levegőre!* című szöveg, amely a *Ma* 1919. februári számában volt olvasható, szintén ahhoz szól (ezúttal egyes szám harmadik személyben), aki a kitáruló, eddig zárt, mélyen fekvő helyen tartózkodott, s most is csak valamiféle „felfeszülésre kínlódó zsúfolt rekkenésig" jut: de a lírai én saját ritmusú mozgásának (ismét mint követendő példának) és a kinti levegőnek arra kéne bírnia, hogy innen, vagyis a hétköznapi realitásból egy magasabb szintű – s itt kifejezetten testiesként reprezentált – létezésig jusson:

Moz-gás!
Le-ve-gő!
És valaki, akinek ez a fülébe süvöltsön,
akinek a testére tetováljam;
akinek a tüdejébe szuszogjam:
hogy kiszakadjon velem a csámcsogó mindennapiságból

ebből,
hogy a testéről lekarmolja a pállott szöveteket,
meztelenül – – –
szemeit tűzze ki a homlokára
és tízkörömmel a legmagasabbra vájjon

Ugyanennek a témának elvontabban megragadott, mintegy mozgástanulmányként működő kidolgozása a *Mi volt ez?* (*Ma,* 1918. máj. 1.). Előbb olyan fokú a vizuális absztrakció, mintha egy, az idő dimenziójával is kibővített absztrakt kép *ekphraszisát* olvasnánk: a végtelenbe nyúló mozgás itt egyre egyenesedő, keményebbé váló vonalként (vagy ha matematikailag nézzük, erőt jelző vektorként) jelenik meg, aztán ez válik egyre konkrétabbá, egyre testiesebbé: előbb csak egy hullámvonal válik egyre feszesebbé, aztán kiderül róla, „bütykössé duzzadt" indulat, „egy öklösre görcsült kar" kilendülése –, s bár nem tudható pontosan, csak a tehetetlen, ájult düh készül mozgásba átváltódni, vagy hatalmas erők kirobbanása megy végbe, a lényeg, hogy ez egy intenzívebbé váló, realizálódni képes energia.

A folyóirat 1918. október 15-i számában három vers is megjelenik Kádár Erzsébettől, s ezek témáját ugyancsak összefoglalhatnánk azzal, hogy valamiképpen a kizökkenés/kizökkentés lehetőségeit latolgatják. Noha a középső (*Úgy nem kell…*) az előbb bemutatott darabokkal szemben áll annyiban, amennyiben az „ő" végül mégis lerontja a lírai én felfokozott érzékeinek és rohanásának köszönhetően megvalósulni készülő megváltódást, merthogy a másik személy, az „ő" szájából viszont „kiferdül a hang", s mozgása sem autentikusnak tűnő: a tavasz piszkos őszbe fordul.

A másik két szöveg viszont ennél optimistább: az *Eső után* – amely bár kivételesen pozitívan ítéli meg a hétköznapokat is, mint a normalizálódás beálltának idejét az ünnep, a béke megvalósulásának pillanata után – alapvetően az ünnep leírása, amely a természet panteisztikus egységének megvalósulását, a természeti erők (pl. szél) és az öröm kiszabadulását, végül is diadalát énekli meg. Ezzel az ünnepfelfogással kapcsolatban egyébként – amely megfigyelhető számos más avantgárd versben is, elég például Kassák *Májusi tánc*ára gondolni – talán nem alaptalanul juthat eszünkbe Gadamer ünnep fogalma.[13] Legalábbis annyiban, hogy amint a német filozófus kimondja, az egyrészt mindig az emberek közösségének tapasztalata, nem tűri az emberi izolációt („az ünnep közösség, s magát a közösséget ábrázolja, mutatja meg annak tökéletes formájában"); másfelől mindig művészet saját, meghatározott bemutatásmódokkal; harmadrészt saját ideje van, a hétköznapi – pillanatról pillanatra telő – időt leállítja, elidőzésre késztet (és akkor persze az aktivista költeménnyel mint költői alkotással is rokon).

A harmadik darab – értelmezhető egyfajta triptichonnak, vagy véletlenül kerültek így össze? –, a *Merésre perdülőben* egy „mégis" vers, amikor is a felmerülő akadályok (szomorúság, kín) ellenére is vállalkozó kedvű, kurázsival rendelkező én váltja meg ismét az emberiséget:

És mégis nyikkant a vállam
a kezem felhőket telimarokkal hozott
és nevetést fújtam ámuló szemekbe.
(…)
És mégis: merem kiáltani, hogy itt vagyok:
marokra-fogtam magamból a mindent,
kondenzáltját a perdülő merésnek.

Kádár Erzsébet munkásságának két pillérét valószínűleg ez a pár magyar nyelvű avantgárd vers képviseli, illetve az ennél lényegesen nagyobb, jobbára német nyelvű prózakorpusz, amelynek feldolgozása nyilván érdekes, de hatalmas feladat lenne.

JEGYZETEK

1. Eredeti: Susan Rubin Suleiman: *A Double Margin: Women writers and the Avant-Garde in France*. In: Susan Rubin Suleiman: *Subversive Intent. Gender, Politics, and the Avant-Garde,* Harvard University Press, Cambridge, Massachussets, and London, England, 1990, 11–32. A második fele magyarul: *Két esszé. Kettős margón. A nőírók és az avantgárd Franciaországban* (részlet). Ford. Kálmán C. György, Orpheus, 1993/2-3, 78–100.

2. Munkásságukat a 70-es években kezdték feltárni, pl. az *Obliques* című lap egyik különszámában olvashatunk egy tanulmányt és egy katalógusszerű listát a francia avantgárd nőíróiról és képzőművészeiről, életrajzzal, kisebb szövegválogatással. *La femme surréaliste,* Obliques, No. 14-15., 1 janvier, 1977.

3. August Bebel: *A nő és a szocializmus,* ford. Somogyi Béla, Bp., Népszava Könyvkereskedés Kiadása, 1907, 5.

4. *Látogatás Kádár-Karr Erzsébetnél, a Heine-díjas magyar származású német írónál,* Párizs, 1938. dec., *A Népszava tudósítójától,* Népszava, 1938. dec. 8., 66. évf., 274-278. sz. 6.

5. Kádár Erzsébet egyik interjújában (lásd fentebb) azt állítja, hogy a *Népszavá*ban *Nincs kenyerünk* címmel is jelent meg verse, de ez nem állja meg a helyét.

6. *Ma,* 1919. ápr. 10. IV. évf. 4. sz. 63–64.

7. *Ma,* 1919. júl. 1. IV. évf. 8. sz. 204.

8. Deréky Pál: *A vasbetontorony költői. Magyar avantgárd költészet a 20. század második és harmadik évtizedében,* Bp., Argumentum, 1992, 63.

9. Kurt Pinthus, (Rothe, 132), Deréky: *A vasbetontorony költői*, 67–68.

10. Magyar vonatkozásban lásd például Kassák *Szintetikus irodalom,* Halasi Andor *Új irodalmi lehetőségek* vagy Vajda Imre *Világnézet* című cikkeit. Kassák Lajos: *Szintetikus irodalom,* Ma, 1916. dec. 3. I. évf. 2. sz. 18–21.; Vajda Imre: *Világnézet,* A Tett, 1916. jan. 5. I. évf. 5. sz. 69–70.; Halasi Andor: *Új irodalmi lehetőségek,* A Tett, 1915. nov. 15. I. évf. 2. sz. 21–22. Kassák a *Szintetikus irodalom* című tanulmányban hasonló célokat jelöl ki a mozgás számára. Ebben a cikkében a szintetikus művészetnek (az aktivizmus magyar változatának) módszertanát dolgozza ki, túllépve a megfigyelés és az analizálás metódusán: az alkotó az analízissel felbontott, dekonstruált valóságot egy új, egyéni módon felépített entitással cseréli le; a befogadónak pedig gyakorlatilag – fordított irányú – aktív tevékenységet kell végeznie, hogy adekvát módon értelmezhesse a művet. A szintetikus művészet a különböző izmusok összehangolásából jönne létre, s igazából egyfajta életformát is jelent. Célja: elszakadás az esztétikától és a folytonos harcra, akcióra ingerlés, eszköze: a mozgás, mely szemben az olasz futuristákkal, *„akik számára a mozgás öncélú volt, rombolásra törekedett és a permanens forradalom alatt permanens rombolást értett”,* határozott irányú, a művészeti és társadalmi forradalom irányába hat. *„Mi már tudjuk szintetikus életünket, mi érezzük szoros mindenhez tartozásunkat a világban, és éppen azért a legszebb életformának tartjuk azt a harcot, amit a társadalomban és a művészetben akarunk végigharcolni. Mozgást akarunk, ami mindent mozgat! Mozgást akarunk, ami egy biztos centrum felé mozog!”*

11. http://www.geni.com/people/Erzs%C3%A9bet-Elisabeth-K%C3%A1d%C3%A1r/6000000019682048194.

12. Ennek található meg egy változata a PIM-es dossziéban is *Ucca* címmel.

13. Gadamer: *A szép aktualitása. A művészet mint játék, szimbólum és ünnep* (1974). Ford. Bonyhai Gábor. In: *A szép aktualitása,* T-Twins, 1994, 11–85

ANGYALOSI GERGELY

Tovább a damaszkuszi úton

MÉSZÖLY MIKLÓS: *SAULUS*

Ha van kézenfekvő illusztrációja annak, amikor egy szubjektum számára „kizökken az idő”, akkor az a pálfordulás története. Szándékosan nem nevezem példázatnak vagy parabolának, ugyanis érzésem szerint ez nem lenne helyes interpretáció. Ugyan ki tudná megmondani, hogy mit „példáz” ez az esemény? Talán azt, hogy egy mélyen hívő ember az egyik pillanatról a másikra hinni kezdhet mindannak az ellentétében, amiben eddig hitt? Ennek az orbitális közhelynek a közlésére ugyan kár lenne parabolát alkotni. (Thomka Beáta szerint „a küldetéstudattal szembeforduló, a kirekesztettséget, továbbá az el- és kiválást vállaló magatartás metaforája” látható a regényben. Ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy „a *Saulus* a metafora és történet összeszövéséből keletkező parabola igen sok retorikai, poétikai eljárását átveszi, *ám maga nem példázat.* A két műfaj- és beszédforma kapcsolata alapvetően műfajpoétikai, narratív retorikai és interpretációs problémaként merül fel.”[1])

Annyi azonban bizonyos, hogy a tarzuszi Saulus szempontjából tekintve egy egész, megdönthetetlenül bizonyos pilléreken nyugvó világrend fordul a visszájára. A „miért?” kérdésére persze kapunk egyfajta választ *Az apostolok cselekedetei-*

ben, amikor is Pál elmondja csodás élményét a damaszkuszi úton. A látomás epikai hitelét az a tény hivatott biztosítani, hogy a nagy fényességet, amelytől a földre zuhan és megvakul, a kísérői is látják, miközben a názáreti hangját egyedül ő hallja (*Apcsel,* 22,6.). Az a tény, hogy Jézus hangja szól hozzá (nem csak az úton, hanem később Jeruzsálemben is), felszólítván, hogy kövesse őt, a jelek szerint elegendő arra, hogy magyarázza a nagy és minden értelmezhető előzmény nélküli fordulatot. (Ettől a kivételtől eltekintve, mint arra Badiou figyelmeztet Szent Pálról szóló könyvében, az apostol gyakorlatilag nem ejt szót csodás eseményekről, még a Krisztus által véghezvitt gyógyításokról és ördögűzésekről sem.[2]) A későbbi korok számára ez a „magyarázat" azonban elliptikusnak bizonyul; még akkor is, ha a történet kommentálói vagy feldolgozói történetesen hittek a jelenés valóságában. „Az elliptikus vagy utalásos módon felidézett szituációk, látványok, érzetek, észleletek a hasonlat modelljének megfelelően áttételes megnyilvánulások, melyeket a beszélő személy virtuális portréjának rajzolataként tudunk érzelemmel telíteni."[3] Ám éppen ez az elliptikusság biztosít gazdag lehetőségeket a különféle interpretációk számára. Hiszen Pál egyik pillanatról a másikra történő megtérését éppoly magától értetődőként kellene elfogadnunk, mint magának a csodás jelenésnek a tényét – márpedig ez következik a páli gondolkodásmódból, mint azt látni fogjuk. A történet kései befogadója azonban óhatatlanul azon töprenkedik, hogy vajon milyen változások indulhattak meg a bősz keresztényüldözőben még a damaszkuszi út látomása *előtt,* hogy minden fenntartás és ellenkezés nélkül, azonnal engedelmeskedett a Feltámadott szólításának?

Akárhogyan is, Mészöly művének egyik elemzője szerint a „kizökkent az idő" élménye a *Saulus* teljes időszerkezetét meghatározza.[4] Mint azt az elmúlt évtizedekben többen is nyomatékosították, a Mészöly-féle „pálfordulás" különössége éppen abban áll, hogy csak a megvakulás pillanatáig viszi el a történetet. „Az apoteózis elmarad" – írta Radnóti Sándor,[5] és ez nagyjából igaz is, noha arra nézvést, ami a bibliai Pállal történik, véleményem szerint nem túl szerencsés az „apoteózis" kifejezést alkalmazni. Jegyezzük meg, hogy a nagy és elvakító fényességen túl nem tudunk meg semmit az „eseményről" Mészöly művében; nála nem szólal meg a názáreti hangja, és arról sem sejthetünk semmit, hogy mi várja őt Damaszkuszban. Kísérői még abban sem teljesen bizonyosak, hogy valóban megvakult-e. „Csak nem meri mutatni?" – kérdezi egyikük.[6] Az író maga is érezhette, hogy erre a furcsaságra valamilyen magyarázatot kell adnia, hiszen nagyon is kérdéses, mi marad Pál alakjából, ha történetét megállítjuk a megtérés előtti pillanatban. Egy sokszor idézett naplójegyzetében ezt írja: „A regényt kétrészesnek tervezem. Az első rész az üldöző, a perzekútor Saul, egészen István püspök megkövezéséig; ami számára közvetett módon elkövetett gyilkosság. Illetve, az ő érzékenységével, a tettes közvetlenül ő. A második rész a damaszkuszi küldetés. Magát a »megvilágosodást« már nem ábrázolom; irodalmon túli megoldhatatlan feladat. (Még az olyan stiliszta is dadog az élményhatáron, mint Avilai Teréz.) Amit tenni tudok-szeretnék: az új sors rejtett előkészületeit bemutatni. Gyakorlatilag úgy, hogy az első rész motívumai – amelyek ott egy bizonyos magatartás és sorsvállalás igazságát igazolták – a második részben megmutatják a másik arcukat, a leleplezőt és cáfolót. Olyan összecsendítésekre gondolok, melyeket nem az olvasói értelemnek kell

észrevennie, hanem az érzelmi nyitottságnak, az atmoszféra sugallatára. Mindenesetre messze a »mann-ni (sic!) úttól« szeretném végigjárni a magamét."[7]

Nehéz az íróval saját művének megítélése kapcsán vitába szállni; nem is tudok olyan bírálatról, amely ezt a passzust kritikailag elemezte volna. Az az állítás például, hogy a „megvilágosodás" ábrázolása irodalmon túli és megoldhatatlan feladat, korántsem magától értetődően igaz. Ugyan miért ne lehetne erre kísérletet tenni? Érzésem szerint a magyarázat inkább az lehet, hogy Mészölyt valójában a kizökkent időt megtestesítő Saulus foglalkoztatja, míg az új világrendbe illeszkedő, sőt azt jelentős mértékben megvalósító Paulus nem érdekli. A tudatos, az okoskodó, az ideológus Pál sem foglalkoztatja. Ahogy írja, azt szeretné megmutatni, ahogy az új sors átveszi a régi helyét, nem előkészítetlenül, de az érintett szubjektum számára jóformán láthatatlanul. Hozzátenném még, továbbra is tiszteletlenül vitatkozva a szerzővel, hogy a *Saulus* első részében felvonultatott „motívumok" vajmi keveset árulnak el a hős belső bizonytalanságának feltételezhető okairól, vagyis kevéssé előlegezik a megtérést mint végkimenetelt. Veres András egy Mészöly-novella értékszerkezetét elemezve már évtizedekkel ezelőtt felfigyelt arra, ahogy az író a motívumokat a „rájátszás-technika" alkalmazásával hozza mozgásba. „Az irodalmi rájátszások általában kiragadják az olvasót a szöveg közvetlen teréből, a megjelenített világot viszonyítják valami rajta kívül eső kulturális értékrendhez. (…) „Talán még fontosabb a rájátszások funkciójának értelmezése Mészöly novellájában, mivel a motívumok (és ezek értékösszefüggései) kevésbé nyilvánvalóak."[8]

Ezek a „motívumok", maradván ennél a kifejezésnél, nem racionalizálhatók, vagyis az olvasó szempontjából is értelmezhetetlenek maradnak, legalábbis a lélektani valószínűség szintjén. Erre célozhat Mészöly, amikor azt mondja, hogy az olvasótól nem értelmi reakciót, hanem érzelmi nyitottságot vár, az „összecsendítések" érzékelését.

Motivikus párhuzamok és ismétlődések természetesen jócskán akadnak a szövegben (ilyen például a piros szín visszatérése, vagy mindenekelőtt a vakság és a vakító fény funkciójának alakzatai, párhuzamosan az üldözés cselekményszervező gesztusaival). Kérdés azonban, hogy mindez alkalmassá válik-e arra, amire egy „mann-ni úton" haladó író minden bizonnyal talált volna megoldást: hogy közelebb kerüljünk a „pálfordulás" folyamatához. Félreértés ne essék, ezt nem poétikai vagy esztétikai hiányosságként említem, hanem csupán annak illusztrálására, hogy a naplójegyzet célkitűzése jóval racionálisabb és teleologikusabb, mint amit a mű végül is megvalósít. (Persze, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a véglegesnek tekintett szöveg mintegy öt éven át, 1962 és 1967 között alakult ki, alighanem még Mészöly esetében is ritka vajúdás eredményeképpen. A naplójegyzetekről pedig csak annyit tudunk meg, hogy 1966 és 1973 között keletkeztek, vagyis nem tudjuk, hogy a *Saulus*ra vonatkozó részlet melyik munkafázisban született.) Ezen a ponton ki kell térnünk Camus prózájának szerepére a regényben. A fényvakság motivika, amelyet már sokan elemeztek a részletekig menően, egyértelműen *A közönyben* kialakított mintát követi, mintegy kifordított szerepet szánva neki. Meursault fény általi megvakulása megelőzi és előidézi a gyilkosságot, anélkül, hogy indokolná. Mészöly Saulusa először gyilkos lesz, még látó korában, és csak a

belső megvilágosodást megelőző pillanatokban vakítja el a fény. (Vele kapcsolatban ezért hivatkoznak többen az oidipuszi modellre mint a fizikai vakság és a belső látás komplementaritásának klasszikus példájára.) A gyilkosság – amely nem véletlenül éppen az utolsó előtti oldalon kerül szóba – a szöveg szerint nem több, mint az Istefanos megkövezésében való passzív részvétel. (Emlékszünk az író jegyzetére: ez Saul „érzékenységével" szemlélve nem más, mint magának a tettnek az elkövetése. A jelző azért is érdekes, mert Mészöly itt *értelmezi* a főhős jellemét. A műben egyébként Saul nem követ el gyilkosságot – ami legalábbis meglepő, tekintetbe véve a funkcióját –, sőt, az „áruló rabbi" ügyében sincs szerepe.)

A második számú mottó, amely Camus-től származik, *A közöny* vizsgálóbírójának kérdése: „Miért, mondja, miért lőtt egy földön elterülő testre?". Nem egyszerű kérdés, hogy miért ezt a mondatot választotta ki Mészöly; ugyanis így, a kontextusból kiemelve jócskán félreérthető. A regényben megelőzi ugyanis egy másik kérdés, amely arra vonatkozik, hogy Mersault egyvégtében adta-e le az öt lövést. „Gondolkodtam, s megállapítottam, hogy először lőttem, aztán pár másodperc múlva megint négyszer." A kihallgató ezt a pár másodpercnyi szünetet nem érti, ennek a megmagyarázatlansága (hiszen Meursault maga sem tudja megmagyarázni, bár nem is akarja, mert lényegtelennek véli) az, ami meggyőzi a vádlott mélységes erkölcsi romlottságáról. A gyilkosság jelenetében Meursault belső beszédéből megtudjuk ugyan, hogy megértette: valami helyrehozhatatlant követett el, s a további négy lövéssel (Beethoven *V. szimfónia*jának első négy hangját idézve) saját balsorsának ajtaján kopog. Mindez azonban lélektanilag nem magyarázza cselekedetét. A vizsgálóbíró ebben a rövid kivárásban látja az immoralitás vagy inkább az amoralitás végső fokát, míg Meursault számára a négy további lövés csak befejezése annak a tettnek, amelyet végső soron sem megmagyarázni, sem visszavonni nem képes. Két külön világot képviselnek tehát. Mészöly Saulusa természetesen sokkal intellektuálisabb figura, mint Camus főhőse; ennek ellenére, vagy éppen ezért gyakran éppoly kevéssé tudja megmagyarázni saját döntéseit és reakcióit, mint emez. Mindkettejüket egy bizonyos típusú identitáshiány jellemzi; ám míg Meursault-nak ez nem okoz problémát, Saulus folyamatosan szenved tőle. Mondhatni saját önazonosságát üldözi, vagy arra akar rálelni a keresztények üldözésében.

Miben is áll ez az azonossághiány? Híres passzusokat fogok idézni. „Föntről a tetőn feküdtem, a sátram előtt, a csillagokat néztem. Hiába próbáltam eljutni valamilyen számvetésig, nem sikerült. Mintha két vasnyárs között feküdtem volna, kifeszítve. Még soha nem volt olyan látomásom, amilyenről a próféták beszélnek; de annál gyakrabban láttam magamat egy iszonyú nagy tér közepén, a saját üres jelenlétem legalján. Úgy buktam bele ilyenkor az éber álomba, mint aki ott is tovább folytatja a nyomozást…"[9] Saulust az kínozza, hogy létezésének külső meghatározottságait (főleg a közösség által rárótt feladatokat) tekintve azonosnak kellene lennie önmagával, ő azonban üresnek érzi saját jelenlétét. Vagyis szorong, amúgy egzisztencialista módra, ami alátámasztani látszik azokat az értelmezéseket, amelyek a *Saulus*t az egzisztencialista regény és a Nouveau Roman határmezsgyéjén próbálták elhelyezni. Mégsem ezt a vonatkozást tartom döntőnek, hanem a re-

gény ama prózapoétikai sajátosságára hívnám fel inkább a figyelmet, amely helyenként annyira sűrűvé és rejtélyessé teszi. Arról van szó, hogy Saulus hiányérzetét a szöveg semmilyen szinten nem igyekszik megmagyarázni. Ez bizonyos szempontból rokonítja Camus írásmódjával, bár szürreális látomásossága gyakran el is távolítja attól. Vegyük például a következő szöveghelyet. Saulus templomszolgák érkezését vizionálja. „Valaki azt suttogja mellettem, hogy nem igazoltatni – azonosítani jönnek. »És az jobb?« – kérdezem az idegen férfitól. »Sokkal jobb« – mondja csodálkozva. »Aki igazolva van, még nem biztos, hogy azonos is; de akit azonosnak találnak, az megérdemli, hogy részt vegyen a halászaton, és egyen a halból.« Ez a válasz annyira megzavar, hogy reszketni kezdek. Szeretnék odabújni Abela ölébe, mint gyermekkoromban. Abela tudja, hogy azonos vagyok!”[10] Ha példázatnak tekintjük ezt a néhány mondatot, nincs nehéz dolgunk. Saulusnak azt üzeni saját látomása, hogy önazonosságához csak úgy tud eljutni, ha csatlakozik a kereszténységhez, vagy megfordítva: ha elér saját önazonosságához, akkor csatlakozhat a kereszténységhez, amelyet a halászat jelképez. Az azonosság iránti sóvárgás azonban nem csupán jelképi szinten, hanem egzisztenciális vágyként is jelentkezik: az azonosságérzés garanciája csak Abela lehet, a nővér, aki itt kvázi anyaként jelenik meg. Ezért merül fel benne, hogy vissza kellene térnie gyermekkora helyszínére. „Homályos vágyat éreztem, hogy Tarzuszba látogassak, s ez a gondolat majdnem föllelkesített. Talán ez lesz a megoldás – a szederfák, a Cydnus-part, az apám meséi… Talán a gyermekkor, igen. Valami igazolás, hogy azért ember maradtam, a feladat ellenére.” Később azonban (nem tudjuk, miért) megváltoztatja döntését, és a damaszkuszi út mellett dönt, ami annál is inkább egzisztenciális döntés, mert a mészölyi történetben semmiféle hivatalos megbízást nem kap rá, noha nem is tiltják meg neki. „Olyan döntés volt ez, mint a megnyilatkozás. Nem Tarzusz, nem a visszafordulás – ez fontosabb feladat most: nekem kell színvallásra kényszerítenem Istefanos barátait. Nem úgy, hogy a szokásos módszerekkel faggatóra fogom a két gyanútlan idegent; ezt akkor már túl olcsónak éreztem. Tudatlanként akartam Damaszkuszba menni, hogy így tegyem próbára küldetésemet.”[11] A „megnyilatkozás” szó talán még egy helyen fordul elő a mű elején, az első hiábavaló nyomozás közben, amikor Saulus „egy teknőforma szurdikba” kerül, ahonnan nincs tovább út, ahonnan azonban látni lehet a tengert. „Az ilyen váratlan megnyilatkozások mindig nagyon erősen hatnak rám.”[12] Ha megvizsgáljuk a két „megnyilatkozást”, jól láthatjuk a különbözőségüket és azonosságukat. Az egyik egy térélmény adta különös, a boldogság érzését nyújtó jelenlétérzés, a másik egy félig tudattalanul, félálomban formálódó döntés. Közösségüket az adja, hogy egyik sem az alany elhatározásától függ, és mintegy véletlenül következik be (a későbbi epizódban szerepe van a kamasz fiúnak, aki Saulus mellett alszik, és azt szeretné, ha mesélne neki Damaszkuszról). „A *Saulus* elemi átalakítása, gyökeres deformálása a pálfordulás eseményének” – írja Thomka Beáta.[13] Ez az állítás azonban vitatható, éppen azért, mivel a főhős nem is jut el a valódi fordulatig. Saulus nem tud semmit önnön indítékairól, és végső soron a tudatlanságot választja. Tudatlanként, vagyis elfogulatlanul akar Damaszkuszba érni, mondhatnánk: tiszta lappal. Mi sem kétségesebb, mint ennek a vállalkozásnak a sikere; íróilag már csak ezért sem vághatott bele Mészöly a megigazulás eseményének ábrázolásába. Mészöly egy később-

bi jegyzetében értelmezni is kívánja ezt az eljárását. „Jézus nem hirdetett idegen igazságot; csak módosítást. Nem a várakozás, hanem a megérkezés erejében és időszerűségében bízott. Saul bizalmatlan volt minden módosítással szemben. És a várakozás egyre gazdagodó feszültségéért nem tudta kárpótolni a váratlan megérkezés boldog ernyedtsége és izgalma, amelyre ugyanakkor vágyott. A Törvény nevében volt kegyetlen és hajlíthatatlan; és őszintén hitte, hogy egy igazi Küldött nem engedné meg, hogy éppen az üldözze, aki a legjobban hisz benne. Ilyen meggondolásokkal indult el egy nap Damaszkuszba is, hogy Jézus-hívőket vessen börtönbe. Nem messze Damaszkusztól azonban, kint a pusztában, más belátásra jutott."[14] A regényben azonban más történik. Saulus nem „más belátásra jut", hanem megvakul. Az olvasó számára „csak" az újszövetségi történet ismerete szab korlátokat a történet továbbgondolásának. Talán ezért mondja Thomka Beáta, hogy „a regénybeli *Saulus* megalkotott énje, az elbeszélésére korlátozódó én és csupán abból megképződő narratív azonossága az olvasó újjáalakított énjével együtt jön létre."[15] Ez azonban nem több lehetőségnél; a befogadást a Saulus-figura megformálása gyakorlatilag egyáltalán nem orientálja, a kor magyar prózájában példátlan mértékű nyitottságot tanúsítva.

Ami ugyanakkor lehet a poétikai bizonytalanság jele is. Sokat mondó az a feljegyzés, amely a mű esetleges színpadra állításának ötletére vonatkozik. „Drámát a Saulus-ból? Két Saul: a játszó és az önmagát szemlélő-elemző. Utóbbi csak árnyékként, élő „díszletként" – mint jelenlét. Többnyire jelen is van a színen; többnyire, de nem mindig. (Főképp háttal.) Mikrofonhang. Pantomim. A játszó Saul: gyanakvásaival stb. a nézőt, nézőteret célozza meg. A nézőtér a kiismerhetetlen dimenzió, ahonnét a kérdések, rögeszmék, törvénysértések stb. szüntelenül táplálódnak. A nézőtér: néma vita-vallatási-faggatási partner is. Úgyszólván díszlet nélkül. Semmiképp sem korahű öltözet."[16] Csak sajnálhatjuk, hogy ez a terv nem valósult meg; nem kétséges azonban, hogy a nézőtérrel való interakció megvalósítása iszonyúan nehéz drámaírói feladat lett volna – egy prózaíró számára.

Olasz Sándor jól fogalmazta meg a mű határhelyzetét. „»Történelem- és morálfilozófiai példázatot« a *Saulus*ban (1968) már csak azért sem láthatunk, mert a személyiség transzformációt középpontba állító történet aligha tekinthető például a fény és/vagy sötétség elvű történelem példázatának, s végképp hiányzik belőle az a moralizálás, amely szinte életrecepteket sugall az olvasónak és ilyeneket ütköztet. Mészöly parbolaregényében az az ontológiai domináns erősödik meg, amely végső egzisztenciális kérdésekkel jár együtt. A Saulus úgy példáz valamit, hogy azt nehezen lehet egyetlen korszakra szűkíteni. Ám az eseménysor rejtvénnyé sem válik; az általános stilizáció mindvégig konkrét is egyúttal."[17] Szintén ő fogalmaz meg a regény szerkezetére és „cselekményére" vonatkozó megfigyeléseket, amelyeket mások (például Radnóti Sándor) is osztanak a szakirodalomban.[18] „Úgy tűnik, az énelbeszélő Saulus visszaemlékezésében a történet halad valami felé, mégsem beszélhetünk hagyományos célképzetességről, teleologikus irányultságról. Szukcesszív folyamat helyett időtlenség, egymás mellettiség, egymásra rendeltség jellemző. Van ugyan cselekmény és akciósorozat, a mű azonban statikus helyzetek sorából épül föl."[19] Ám amennyiben elfogadjuk a célképzetesség hiányát a szöveg poétikai építkezésének egyik jellegzetességeként, nehezen tarthatjuk fenn a szak-

irodalomban oly gyakran visszatérő másik állítást, amely a mű parabolisztikusságára vagy példabeszéd-szerűségére vonatkozik. Didaxisnak nincs nyoma a *Saulus*ban, ahogy többen is megjegyzik elismerően. A szöveg úgy van tele a példabeszédszerűség diszkurzív alakzataival, hogy közben a mű egésze mégsem példázata semminek. Ez a poétikai-kompozicionális feszültség teszi indokolttá Radnóti megjegyzését: „Kínos könyv a Saulus."[20] Kínos, mert (és ezt már én teszem hozzá) a poétikai ambivalencia valószínűleg nem tudatos írói szándék eredménye, hanem az anyaggal és a témával való elkeseredett birkózásé. Ezért találunk a nagyon szép, összetett szerkezetű, alig kimeríthető mélységeket megnyitó szövegrészek mellett esetleges, kissé laposan utalásos, motívumokat felületesen „összecsendítő" részeket.

Végül pedig megpendíteném egy párhuzam lehetőségét. Alain Badiou francia filozófus három évtizeddel a *Saulus* keletkezése után írta meg Szent Pálról szóló könyvét, aki szerinte az „egyetemesség apostola". Ez a jóval későbbi szöveg különös járatokat nyithat meg a magyar regény értelmezésében, ugyanis pontosan az identitáshiány és az egyetemesség között lát egyfajta paradox összefüggést, amelyet maga Szent Pál vezetett be. Ez az összefüggés „egy identitás nélküli alany és egy alátámasztás nélküli törvény között történetileg egy egyetemes igehirdetés lehetőségét alapozza meg."[21] Koncepciója szerint Pál antifilozófus: ezért nevetik ki a görögök Athénban, amikor Krisztus feltámadását nevezi meg alapvető eseményként. De ugyanígy ki akarja kerülni a zsidó gondolkodás sajátosságát, a végtelenbe vesző törvénymagyarázatot. A Pál által hirdetett igazságnak nem lehet törvénye, semmiféle identitással nem hitelesíti magát, semmiféle identitást nem létesít. „Az igazság folyamat és nem megvilágosodás."[22] És Badiou hozzáteszi: „Az eseményből mint olyanból kell kiindulni, amely a kozmikus és törvénytelen, nem illeszkedik bele egyetlen totalitásba sem, és nem jele semminek. De az eseményből való kiindulás nem szolgál semmiféle törvénnyel, az uralom semmiféle formájával, se a bölcsével, se a prófétáéval."[23] A feltámadás ugyanis nem érv, nem beteljesítés, nincs bizonyítéka, és maga sem bizonyíték; a Pál által hirdetett kegyelem a törvény ellentéte, mert „eljön anélkül, hogy *járna*".[24] Nos, Mészöly Saulus-alakjától sokkal inkább ez az identitását nem a filozófiai igazságban, sem pedig az elvont törvényben, hanem csupán a föltámadás eseményszerűségében megalapozó, önmagához és másokhoz egyaránt személyesen viszonyuló apostolig vélhetünk eljutni, mintsem a kanonizált és önmagával rendíthetetlenül azonos egyházatyához. Ezt az állítást igen sok argumentummal lehetne alátámasztani. Mészöly Saulusa azonban rendíthetetlenül halad tovább a damaszkuszi úton, a város felé, ahová sohasem fog megérkezni.

JEGYZETEK

1. Thomka Beáta: *A kívülvaló ember.* In: *A magyar irodalom történetei,* III. kötet (1920-tól napjainkig). Szerkesztette Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat, 2007. 579.

2. Alain Badiou: *Szent Pál. Az egyetemesség apostola.* Typotex, 2012. 97–98.

3. Thomka Beáta, i.m., 574.

4. Ábrahám Piroska: *Kísérlet Mészöly Miklós Saulus című regényének szövegtani megközelítésére.* Kalligram, 1997. január, VI. évf., 1. szám.

5. Radnóti Sándor: *Az elmaradt apoteózis. Mészöly Miklós Saulusáról*. In: *Recrudescunt vulnera*. Cserépfalvi, 1991.
6. Mészöly Miklós: *Az atléta halála – Saulus – Film*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 323.
7. Mészöly Miklós: *Munka közben*. In: *A tágasság iskolája*. Szépirodalmi, 1977. 200.
8. Veres András: *Szociológia és irodalomtudomány*. In: *Mű, érték, műérték. Kísérletek az irodalmi alkotás megközelítésére*. Magvető Könyvkiadó, 1979. 366.
9. Mészöly Miklós: *Az atléta halála – Saulus – Film*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 256.
10. I.m., 259.
11. I.m., 308.
12. I.m., 200.
13. I.m., 577.
14. Mészöly Miklós: *Két előszó a Saulushoz*. In: *Érintések*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980. 127.
15. Thomka Beáta, i.m., 581.
16. Mészöly Miklós: *Érintések,* i.m., 198.
17. http://www.argus.hu/2001_01/kr_olasz.html. Olasz Sándor: *Messze a „manni úttól". Mészöly Miklós: Saulus*. Árgus, 2000 január–február.
18. Radnóti Sándor: *Az elmaradt apoteózis. Mészöly Miklós Saulusáról*. Recrudescunt vulnera. Cserépfalvi, 1991. 129–135.
19. Olasz Sándor, i.m.
20. Radnóti, i.m., 133.
21. Alain Badiou: *Szent Pál. Az egyetemesség apostola*. Typotex, 2012. 13.
22. I.m., 30.
23. I.m., 81.
24. I.m., 146.

DECZKI SAROLTA

A zökkenés természetrajza

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL TAR SÁNDOR NOVELLÁIRA

„[E]rrefelé minden lehetséges…", konstatálja *A mi utcánk*[1] narrátora, amikor azon tűnődik, mi történhetett az utca elején álló egykori fogadó épületével. A „minden lehetséges" azt jelenti, hogy a szóba jöhető narratív magyarázó modellek számát nem korlátozza semmilyen rend, ami általában kijelöli, hogy egy adott helyzetben mely variációk valószerűek s melyek nem. Az univerzális kvantor, vagyis a mondat alanyául szolgáló „minden" arra utal, hogy ebben az esetben nincs semmiféle megszorítás, mely a lehetőségek megvalósulásának valószínűsége között szelektálna. A „minden", még akkor is, ha feltehetően költői túlzásként kell értenünk, arra utal, hogy sérült vagy éppen meg is szűnt az adott világ azon rendje, mely eladdig kordában tartotta azt, hogy egy adott helyen, adott emberek között mi lehetséges és mi nem. Az „errefelé" kitétel pedig földrajzilag determinálja azt a területet, ahol immár bármi megtörténhet. Bármi, mert felbomlottak a közösség életét szabályozó normák: kizökkent a világ.

Ha azt próbáljuk meg körbejárni, hogy a dolgok milyen meglétére, meg nem létére, változására vagy állapotára referál a közkeletű kifejezés: „kizökkent a világ", akkor a szintagma mindkét tagját érdemes szemügyre vennünk; mi az a világ,

és milyen változásokat érzékelünk kizökkenésként. A világ egyaránt lehet a végtelen univerzum és az egyes ember saját kis világa. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy mindig, amikor „a világról" beszélünk, akkor egy többé-kevésbé jól körülhatárolható helyet vagy miliőt értünk rajta, továbbá akár csak hallgatólagosan is, birtokviszonyt feltételezünk. Vagyis a világ mindig valakinek vagy valaminek a világa; nem pusztán az egy adott területen fellelhető fizikai entitások összességét, a szokásokat, törvényeket, mentális állapotokat jelöli, hanem hallgatólagosan hozzágondolunk egy olyan viszonyítási pontot, ami specifikálja ezeket a maga sajátosságai szerint.

Husserl az *Ideen*ben írja, hogy „ez a világ számomra nem úgy van jelen, mint puszta dologi világ, hanem ugyanezen közvetlenségben mint értékek világa, javak világa és praktikus világ".[2] A világhoz tehát személyes viszonyunk van, benne élünk, méghozzá másokkal, társszubjektumokkal egyetemben, a világ mindig közös világ is. A világ a maga mindenkoriságában veszi körül a megtestesült szubjektivitást, s mint ilyen, végtelen horizontot alkot, vagyis egy nyitott struktúráról van szó, mely bizonyos mértékben folyamatos módosulásoknak kitett. A világot a mindenkori mostban tapasztalom, de ezt a mostot körülveszi a múlt és a jövő horizontja, melyek újabb és újabb perspektívákat nyitnak fel, vagyis a világ elvileg nyitott horizont. Ami azonban nem jelenti azt, hogy ne érvényesülnének benne szabályszerűségek. Ellenkezőleg: az életvilágnak mindig van egy bizonyos tipikája, mely meghatározza s egyszersmind elő is írja, hogy az adott világban mi számít normálisnak és mi nem. A világ mindig normatív horizont is, melyben a múltban leülepedett tapasztalataink alapján tekintünk bizonyos elvárásokkal a jövő felé. A világ tipikája jelenti azt a normatív keretet, mely kijelöli, hogy mi számít valószínűnek, normálisnak és az erre épülő gyakorlatok szerint normatívnak egy bizonyos életvilágban. A kontinentális éghajlat szerint télen például hideg van, ez a normális, a tipikus, amire bizonyos gyakorlatok épültek; a fűtés különböző megoldásai, ami normatívvá akkor válik, amikor valaki távfűtéses lakásba költözik.

S rátérhetünk a szintagma másik részének az értelmezésére, vagyis mit jelent a kizökkenés maga. Az eddigiek alapján annyit máris leszögezhetünk, hogy valamilyen normatív rend felbomlásáról van szó, a világban lefutó és a világot mintegy összetartó szabályszerűségek megbicsaklásáról. Arról, amikor az életvilág tipikája alapján kialakult elvárásaink látványosan kudarcot vallanak; amikor a dolgok nem úgy alakulnak, ahogyan minden előzetes tervezés szerint alakulniuk kellett volna; amikor egyszerűen irrelevánssá válik mindaz a tudás és tapasztalat, amit világunkra és a benne uralkodó rendre vonatkozóan a kizökkenés eseményéig felhalmoztunk. A kizökkenés ugyanakkor mindazon stratégiák csődje is, melyekkel eladdig a világot érteni és terveink szerint befolyásolni akartuk. S mivel ezek a stratégiák nem egyszer a személyiség integráns részeivé váltak, ezért a világnak ez a kizökkenése egyszersmind az identitás sérülését is jelenti. A világ kizökkenése tehát mindig a személyes, megélt világ kizökkenése is; a személyes tapasztalatok és tudások érvénytelenségével való sokkoló szembesülés; s az ezekből kialakuló identitás válsága. Mindezek a következmények egyaránt érvényesek arra a megrázkódtatásra, amit az első világháború jelentett a világnak, s mindazon élethelyzetekre, melyek oly sűrűn előfordulnak Tar Sándor novelláiban.

Ha így vesszük, akkor kis túlzással akár azt is mondhatjuk, hogy minden műve erről szól: hogyan zökkent ki az a világ, amely az élet többé-kevésbé normális kereteit szolgáltatta, s ennek a kizökkenésnek a következményeként hogyan mentek tönkre, siklottak ki életek. Ahogyan egy vallomásszerű szövegében olvashatjuk: „zavart, ideges kis vidéki ország vagyunk, máshol száz év alatt nincs annyi változás, mint nálunk például az elmúlt öt évben."[3] A gyors változások pedig szétzilálják azokat a kereteket, melyek között a társadalom többé vagy kevésbé normálisan működött. A világ kizökkenésével beköszöntő anómia széles rétegek életét teszi tönkre. Mára már elég sok szociológiai, politikai, gazdasági elemzés állítja, hogy a rendszerváltás egy ilyen sokkot jelentett a társadalom számára, és tömegek veszítették el a munkájukat, szorultak a perifériára. Ahogyan Tar egy másik feljegyzésében írja: „most a munkanélküliség és az ezzel való fenyegetettség sokkja alatt egy kiábrándult, becsületéből és méltóságából is kiforgatott tömeg szédeleg a társadalom alján, az elvonás minden tünetével. Családok esnek szét, testi és lelki nyavalyák rontanak, és nem találja helyét a népség ifjúsága. Rosszat jósolni olcsó megoldás, de hogy mi jöhet még ezután, azt nincs ember, aki megmondja".[4] Egy másik írásában pedig arra reflektál, milyen illúzióvesztést jelentett a rendszer és a támaszául szolgáló ideológia bukása mindazoknak, akik elvileg a rendszer kedvezményezettjei lettek volna. „Hőseimre, bizony, velem együtt, velünk együtt szomorú jövő vár, ezt teljes meggyőződéssel mondom. Nem a ránk jövő szegénység, nélkülözés és mindaz, ami majd ezzel együtt jár a nyomasztó, hanem a tudat, a lélek kilátástalansága, a totális kiábrándultság. A munkásnak a marxizmus megrokkanásával tudomásul kell venni, hogy mégsincs igazságos társadalom, nem volt, és most már nem is lesz. Ezt a letargiát nagyon nehéz megfogni, mert szinte már nincsenek külső jegyei sem. Csak nézünk a levegőbe".[5] Azért is különösen érdekes ez a diagnózis, mert nem egy írásában mutat rá arra a feszültségre, mely a marxizmus ideáljai és annak magyar megvalósulása között feszül. Csakhogy amíg hivatalosan a munkásosztály volt a történelem élcsapata, addig legalább az ideológia, az igazságosság eszméjének harsogása némi öntudatottal töltötte el az amúgy csóró és rossz körülmények között élő proletárokat. Akik aztán a munkájukkal együtt ezt az illúziót, ezt az ideológiai támogatást is elveszítették, s ez vezetett a lélek kilátástalanságához, a totális kiábrándultsághoz.

Tar pedig mindenesetre megpróbálta „megmondani", elmesélni, leírni, hogy mi jöhet, mi jött még ezután, életművének jelentős hányada pont ezt az „ezutánt" dolgozza fel. Számos novellájában, akár vallomásokat, akár mélyinterjúkat imitálnak, visszatérő toposz az, hogy a főhős egészen máshogyan képzelte az életét. Az *Elejétől a végéig* című, egyes szám első személyű elbeszélés hőse ezzel kezdi élete történetét: „Gyerekkoromban azt hittem, olyan leszek majd, mint a nagyapám, nagy, mindig jókedvű, erős, majd nekem is lesz házam, gyerekem, unokám, ülök a tornácon és pipát szívok."[6] Az önéletrajzi ihletésű novellában aztán majd kiderül, hogy az élet sorra meghiúsítja a szép reményeket, a dolgok vége az, hogy „végtére is semmi sem úgy sikerült, ahogy én akartam... […] Magamra maradtam."[7] Hasonló sorsra jut az *Azon is túl* című novella hőse is. „József azt hitte, mire eléri az ötvenéves kort, majd boldog lesz, nyugodt és elégedett, vagy legalábbis elégedett. Vagy legalábbis nyugodt."[8] Az egykori világ kizökkenését, illetve ennek következ-

ményeit azonban a legkompaktabban az életmű csúcsaként is számon tartott *A mi utcánk* című kötet meséli el.

Angyalosi Gergely értelmezői javaslata szerint[9] a cím a hatvanas évek egyik nagy slágerét idézi fel a Zárai-Vámosi duótól. A korabeli klipben az énekes páros andalog Budapest turisztikailag frekventált, jól karban tartott helyein, és közben negédesen és bárgyún azt énekelik, hogy „a mi utcánk ó be szép...". Angyalosi szerint ez a dal a kádárista konszolidáció zenei emblémája, ez a felvetés pedig jelen vonatkozásban azt jelenti, hogy Tar utcája ennek a szirupos-hazug világnak a zárójelbe tevése, tagadása, vagy ha úgy tetszik, kizökkentése a helyéről – már ha volt helye valahol egyáltalán. Az ellentét legalábbis aligha lehetne nagyobb, mint ami a boldog, az életével szemlátomást elégedett pár és a Görbe utca lakóinak sorsa között feszül, mint ahogyan a képeslapokon megjelenő főváros is messze van a lepukkant falu szélétől.

A mi utcánk helyszíne egy Debrecen környéki falu legutolsó utcája, az a már a bevezető sorokban is említett „errefelé", ahol „minden lehetséges", vagyis csak feltételes jelleggel érvényesek az emberi viselkedés és együttélés konszenzusos normái. Az utca s annak lakói ugyanakkor nem csupán topográfiailag különülnek el a normális vagy legalábbis annak tartott világtól, hanem az időből is kizökkentek. Egyrészt a saját életidejükből, másrészt a huszadik századból is. Az életnek ugyanis általában megvan a maga normálritmusa, amire a fent már idézett két novella hőse is utalt: gyerekkor, iskolák, munkába állás, házasság, gyerekek stb., ahogyan ez nemzedékek óta zajlik. Ezt a rendet azonban felborítja a rendszerváltást követő munkanélküliség és szegénység, mely nem csak az egyéni élet ritmusát zilálja szét, hanem a Görbe utcát is kiveti a huszadik századból, az időtlen nyomorba. Hiszen aki mélyszegénységben él, annak nincs hozzáférése a modern kulturális és civilizációs javakhoz, s szinte középkori állapotokba süllyed vissza.

A mi utcánk egyik szereplője, Hesz Jancsi a debreceni Gördülőcsapágy Művekben dolgozott, mielőtt elbocsátották volna. A gyárban megbecsült, ügyes kezű munkás volt. Amikor elbocsátották, azt mondták neki, hogy ne is keressen másik munkát, mert úgyis visszaveszik. Nem vették. Hesz Jancsi a munkaruháját is magán hordja, hiszen identitása szerves részét alkotja az a presztízs és szerep, amire egykori munkahelyén szert tett; másnak is tartja magát, mint a többiek. A bögrecsárdás Piroska nénit azzal próbálja meg kábítani, hogy még most is neki szólnak, ha valami komolyabb baj van a gyárban, pedig már rég nem szól neki senki. Ahogy a narrátor jellemzi, „mindig siet és mindig marad" (10.), s ebben benne van az a kettősség, ami élethelyzetét jellemzi, s ami feloldhatatlan antagonizmust alkot nála. Mindig siet, hiszen munkásidentitása, mely képtelen megbirkózni a munkanélküliség tényével, abba az illúzióba kapaszkodik, hogy ő még mindig fontos ember, folyton késznek kell rá lennie, hogy „szólnak neki", s mennie kell, mert csak ő tud megoldani bizonyos helyzeteket. S mindig marad, hiszen ténylegesen nincsen munkája, nincs hová rohannia, ráér, ezzel azonban képtelen szembesülni. Még akkor is, ha sorozatosan hülyét csinál saját magából azzal, hogy bemegy Debrecenbe, a gyárba, és a portásnak próbálja beadni, hogy üzentek érte a karbantartók. Az persze nem engedi be, erre Hesz Jancsi fenyegetőzni kezd hogy ebből még baja lesz. Aztán amikor hazaér, ismét csak Piroska néninek meséli el,

hogy öt perc alatt megoldotta a problémát, még pénzt sem volt pofája kérni érte, el volt dugulva az adagoló, csak hát nem értenek hozzá. Szimptomatikus a személyiségnek ez a hasadtsága, hogy nem képes tudomásul venni a tényeket, és egész identitását illúziókra építi, miközben ő is beleragad az egész utcát jellemző reménytelenségbe és alkoholizmusba.

Mérő Lajos sorsa is akkor pecsételődött meg, amikor kirakták a gyárból. Addig ő is karbantartó volt, sőt, megtanult szép mintákat festeni sablon után. Ment is minden rendben az életében, az örökölt rend szerint. Volt munkája, megnősült, s belevágott az építkezésbe. A dolgok pedig itt kezdtek elromlani, mert alig lett kész az alap, kitették a gyárból. A felesége éppen akkor gyesen volt az első gyerekükkel, s nem tudta olyan viccesen felfogni a dolgot, mint élete párja. Aki megpróbálkozott még ezzel-azzal, de már nem lehet javítani a helyzeten. A ház félbemaradt, egy szobát tettek lakhatóvá a feleségnek és a gyereknek, de a férjnek már nem volt többé helye. Aztán jött a válás.

Tanulságos még Végső Márton tiszteletes sorsa is, akit a hivatása mégis csak egy magasabb rendű erkölcsiségre predesztinálna, ám igen hamar megtalálta ő is az utat lefelé. Vissza-visszatérő frázisa a róla szóló szövegben a pap elképedése az utca lakóival kapcsolatban: „ezeket? Isten? A saját képére?" (60.). Végső Márton szerint az utca légkörében is van valami romlottság, és azt mondja, hogy „itt az emberek még annyi istentelenségre is restek, hogy elnyelje őket a föld" (61.). A tiszteletest mérhetetlenül bosszantják az utcabeli fiúk – akikkel mégis csak meglehetősen sokat foglalkozik képzeletben. A narráció azt sejteti, hogy az erkölcstelenségüktől való irtózás mögött valamilyen mély, önmaga előtt is titkolt vonzalom sejthető. Aztán a „mi fiunk" kezd el hozzá járni, és módszeresen kihasználni a papot, aki egyre jobban vívódik magában, és egyre jobban megrendül a hite a teremtésben is. S aztán a tiszteletes is elbukott: viszonya lett Rózsikával, mindenki babájával, aztán az italra is ráfanyalodott. A valóságelv fölébe kerekedett a papi hivatással járó életmodellnek és erkölcsiségnek, így az ő világa is kizökkent a helyéből.

A félbe maradt házak tökéletes szimbólumai a ketté tört életeknek. 30-40 házból áll az utca, ám legnagyobb részüket sohasem fejezték be rendesen. Megérkeztek a fiatalok, telket vásároltak, hitelt vettek fel, és elkezdtek építkezni. A szülők adtak némi pénzt az építkezésre, cserébe, hogy majd ők lakhatnak a nyári konyhában, de végül ott felejtették őket a régi házukban. Közben jött a gyerek, a férjet elbocsátották az állásából, a ház félbemaradt, a házasság tönkrement – körülbelül ez a történetek nyers váza. Az összes személyes történet pedig variáció erre a témára. Ahogyan Károlyi Csaba is írja, az elbeszélésnek nincs határozott íve, nem célelvű, „nincs főhős, csak egymás mellé rendelt, vegetáló lények vannak".[10] Az egymásba fonódó novellák, melyeket tetszés szerint lehet kisregénynek vagy novellaciklusnak tekinteni, csaknem bármikor és bárhol folytathatók. Tudjuk, a helyszín, az „errefelé", Debrecen környékén van, de éppúgy lehetne az ország más szegletében is. Ahogyan Tar is jellemzi az utca lakóit: „egy sovány rendőr, két pár tűzoltó, valamint egy félénk rabőr is lakik a régi soron, aztán az öregek, a többi az a rosszul öltözött félparaszt-félmunkás, akikkel tele az ország" (75.).

S akik nem találják a helyüket az új világban. Nyugdíjból vagy segélyből élnek, s hiába van földjük vagy kertjük, ami a régi világban szolid jólétet tudott biztosíta-

ni, ma már azzal sem mennek semmire, mert nem kell. A disznót olyan olcsón vásárolják fel, hogy nem éri meg hizlalni, a kerti terményekkel is több gond van, mint amennyi hasznot lehet belőlük húzni. Az öreg Vida bácsi, a régi világ rendjének megfelelően sok mindent megtermelt a kertjében, de rá kellett jönnie, hogy nem éri meg. Hesz Jancsi pedig Piroska néninek fakad ki, hogy az új világ menynyire rácáfolt a reményekre. A gépek javát olcsón eladták annak, aki közel volt a tűzhöz, homokbányát csináltak a fél határból, kivágták a fákat, a téesz urai pedig a kárpótlási jegyekkel is manipuláltak. A környékbeli jó földeket vállalkozók vásárolták meg, „képzett, dörzsölt és kíméletlen szakemberek", a helyi lakók pedig legfeljebb napszámosnak szegődhetnek el. De még annak sem biztos, hiszen az új földesurak olcsó román vendégmunkásokat dolgoztatnak, akiknek az is megfelel, ha ócska pajtákban szállásolják el őket, és dolgoznak reggeltől estig. Az új világ betette már a lábait a környékre: benzinkút is épül a közelben, és a narrátor hitetlenkedve teszi fel a kérdést: „de honnan van ennyi pénz négy év alatt?" (78.).

A kötet közepe körül található *Madártávlat* című novella pedig mintegy összefoglalja az utca életét, múltját és jelenét. A férfiak már korán, 14-15 éves korukban elkezdenek dohányozni, pár év múlva inni, valahogy kijárják az iskolát, dolgoznak a városban néhány gyárban, de kevésnek van ereje végleg elköltözni. Akik elmentek, azok sem tudtak boldogulni, élni a lehetőségeikkel, és ugyanolyan szegényen kerültek vissza, ahogy elmentek. Aztán jött a házasság, a gyerek, és kezdődött minden elölről. Az udvarlás rövid, a szerelem pedig gyors és igénytelen. Aztán úgyis mindenki a Misi presszóban és Piroska néni bögrecsárdájában köt ki.

Ha ezeket az állapotokat összevetjük a Zárai-Vámosi páros bugyuta dalocskájával, akkor kirívó a kontraszt. De akkor is, ha a rendszerváltást követő reményekre gondolunk. Ám kérdés, hogy bármelyik világ „a mi utcánk" referencia-tartományául szolgálhat, hiszen a remények éppoly túlzottak voltak, mint az édeskés propaganda. Mindkettő inkább a világ kizökkenésére volt példa, mintsem annak normális, szabályos menetére. Tar Sándor novellái, s köztük a szóban forgó kötet azt a témát variálják, mi történik egy társadalmi réteggel, ha kicsúszik a talaj a lába alól, ha zökken egy nagyot a világa. Tar fentebb idézett jóslatai végső soron valóra váltak, s mi ismét azt kérdezhetjük, hogy mi jöhet még ezután.

JEGYZETEK

1. Tar Sándor: *A mi utcánk.* Budapest, Magvető, 1995. Az oldalszámokat a továbbiakban zárójelben adom meg.

2. Edmund Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie.* Den Haag, Martinus Nijhoff, Walter Biemel (Hrsg.), 1950, 59.

3. Tar Sándor: *Írásról és életről* (hagyatéki anyag) = http://www.tarsandor.hu/.

4. *Magyar Nemzet,* 1994. március 8.

5. Forrás: Tar Sándor hagyatéka, kézirat = http://www.tarsandor.hu/.

6. Tar Sándor: *Elejétől a végéig.* In: *A te országod.* Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 245.

7. *I.m.,* 266.

8. Tar Sándor: *Azon is túl.* In: *A te országod.* 291.

9. Vö. Angyalosi Gergely: *Könnyek és röhögés (Tar Sándor: A mi utcánk)* = *Határ,* 1995. december, IV. évf., 5-6. szám.

10. Károlyi Csaba: *A kilátástalanság utcája (Tar Sándor: A mi utcánk; Minden messze van)* = *Holmi,* 1996/3, 447.

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Kis magyar kolon(ial)izmus

SZÁLINGER BALÁZS *ZALAI PASSIÓ* CÍMŰ MŰVÉRŐL

Ha Szálinger Balázs költészetének két leginkább meghatározó karakterjegyét szeretnénk kiemelni, akkor az egyik alighanem a retorikai, poétikai, műfaji hagyomány újraírása lenne, melynek során – a kortárs magyar líra számos alkotójára jellemzően – a Szálinger-versek beszélője maszkot öltve, s gyakran valamelyik tradicionális költői szerepet felvéve az irodalmi tradíció intertextuális közegében szólal meg. „Erős vonzódást mutatnak a kötöttségek felé – írja az *M1/M7* című kötet versei kapcsán Bányai János –, ezzel együtt a verselés hagyományos képei és eszköztára felé, mert e kötöttségek a megszólalás feltételei lehetnek, ezzel együtt próbatétel is, mert a nyelv lehetőségei felé nyitják meg a költői gondolkodás kapuit."[1] Ez a posztmodern poétika – amellett, hogy esetenként a reaktivált megszólalásmódok érvénytelenségével szembesít – a megszólaló szubjektivitását, a versbeszélőnek az empirikus énre való vonatkoztathatóságát is korlátozza. Ezzel ellentétes, de legalább ennyire meghatározó poétikai tendencia, hogy a Szálinger-szövegeket a műveket megelőző (személyes életrajzi, politikai, közéleti) valóságra való utalások szövik át. Ennek köszönhetően leginkább a befogadói közeg aktuális kondícióján, esetenként pedig az egyes értelmezők interpretációs érdekeltségén múlik, hogy az irodalmi hagyomány újraírása vagy a művek referenciális olvasata kerül-e előtérbe. Erre szolgál példával az *M1/M7* kötet kapcsán Bedecs László és Margócsy István között lezajlott polémia,[2] mely még a politikai költészet nem sokkal későbbi felvirágzása s a róla folyó vita megindulása előtt kérdezett rá a kortárs irodalom közéleti, politikai vonatkozásaira.

A *Zalai passió* című vígeposz elsőként 2000-ben Kolozsváron, majd 2008-ban másik két verses epikai művel, *A sík* című emberiségkölteménnyel és a *Százegyedik év* című „lírai pamflet"-tel együtt a *Magvető Kiadó*nál jelent meg.[3] Az eposz műbeli írója, a „vékonytestű zalai poéta" a szövegben többször megidézett Zrínyihez hasonlóan nagyapjának kíván a művel emléket állítani. A történet kezdete az 1949-es közigazgatási reform, amikor Zala vármegyétől (középkori nevén Kolon, csakúgy, mint a nagyapa, Kolon István) jelentős területeket csatoltak el Veszprém javára. Kolon István, a „kizökkent idő helyreállítója",[4] alapítója az elcsatolt területekért indított mozgalomnak, a „kolonizmus"-nak. A vígeposz első és második kiadása idején a recepció tanúsága szerint a műfaj- és a formaválasztás problematikája s ezen keresztül az irodalmi hagyományhoz való viszony kérdése állt a befogadás középpontjában. Jelen előadás keretében a poétikai szempontokat továbbra is előtérben tartva a vígeposzban működő „revizoionista-nacionalista szótár"[5] parodisztikus használatának értelmezésére kívánok elsősorban kísérletet tenni, mely – véleményem szerint – az irodalom társadalmi, politikai közegének változásával kerül vagy legalábbis kerülhet a műinterpretáció fókuszába. A befogadói kontextusnak s az értelmezés potenciális hangsúlyáthelyezésének erre a viszonylag rövid időn be-

lül bekövetkező változására utal 2010-ben megjelent esszéjében Pogrányi Péter is: „Azt tapasztaljuk, hogy a szövegben explikált referenciaháló az irodalmi hagyomány felől a politikai–közéleti hagyomány felé tolódik el, vagy legalábbis a szövegben van egy erre irányuló szándék."[6]

A *Zalai passió* komikumának egyik forrása az az aránytévesztés, mely Zala megye 1949-ben elszenvedett területi veszteségeit már a vígeposz *Előszavá*ban a 20. századi történelem legnagyobb igazságtalanságaként exponálja. Hogy nem a múlt századi történelmi katasztrófák relativizálásáról, hanem ironikus túlzásról van szó, azt már az *Előszó* nyitó mondta egyértelművé teszi: „Az elmúlt száz esztendőben nagyon sokan meghaltak." A területi veszteség tragikus közösségi élménye és az eposzíró szóhasználata („zalai revizionizmus", „első magyar zalai-revizionaista költő", „Csonka-Kolon" stb.) a műben megjelenített történetet elsődlegesen a trianoni békéhez, illetve annak történelmi következményeihez, s a róla folyó közéleti diskurzushoz kötik. Ez az a „politikai-közéleti hagyomány", melynek paródiája az irodalomtörténeti tradícióval szemben vagy amellett a Szálinger-szöveg megértésének hátterét adja. A nemzetit tehát a regionálisra vetíti rá a költő, a műben megjelenített poétikus tér („Zalaország") – a nemzeti irodalom más alkotásaihoz hasonlóan – mint rész szinechdochikusan az egészet jelöli, de úgy, hogy a vígeposzban idealizált ország/rész egy másikkal kerül konfliktusba, s ez az országegész reprezentációjának a poétikai lehetőségét is megkérdőjelezi. Szintén ironikus költői gesztusként kell értékelnünk, hogy Szálinger a két világháború közötti időszakot, a „győzedelmeskedő és önmegsemmisítő irredentizmus" korszakát (Ernst Gellner) rácsúsztatja a nemzetközi szocializmus évtizedeire, melyben a nacionalizmust a hivatalosan uralkodó ideológia szintjén az internacionalizmus eszméje váltja fel. Az eposz kerettörténete szerint a határrevíziókat diktáló hatalmat az éppen aktuális kommunista vezető, 1949-ben Rákosi Mátyás képviseli, míg a győztes páhoki csata után a kolonizmus létét elismerni kénytelen, s az 1949-es közigazgatási reformot legalább részben korrigáló pártvezető, Kádár János. Ezen a ponton azonban a történelmi párhuzamnak való minden további konkrét megfeleltetés értelmetlen (pl.: Rákosi – antant hatalmak; a határváltoztatással jelentős területeket nyerő Veszprém megye – valamelyik utódállam), a *Zalai passió*ban ugyanis – miként Keresztesi József megjegyzi – „az eposz nyelvi tradíciójával és éthoszával szembesített világ […] nem egyszerűen köznapi, hanem kifejezetten abszurd karakterű".[7]

Az 1949-es döntés a vígeposzban az egész kozmoszt kizökkentő tragédiaként jelenítődik meg:

Tudta a természet: most fémeknek delejét kell
túlélni, s csoda lesz, ha az erdők állva maradnak.
Fűrészek robaja s rút, érdes vasfogak árnya,
aszfaltút viziója, az elgázolt sünök éjjel
Hold fele tartó lelke… ma mind-mind kurta valóság
lett, s most visszakívánta a természet Zala békés
mentalitását, persze hiába. Az új iparállam
nem fogadott a tanácsra meg őzet, sárgarigókat…
Könnyü kakasszó többé nem várt Napra a tónál,

mert gyárkürtök harci zaját harsogta a környék.
S mind, mi Zalát zengette a létének hegedűjén,
kozmoszi csöndbe zuhant most, vagy ha nem, elmenekült hát.

Az eposz műfaji tradíciója eleve megköveteli a totális világkép megjelenítését, melynek vertikális csúcsán (ellentétezve az eposz cselekményének történelmi idején uralkodó hatalom ateista ideológiáját is) a transzcendens hatalmat Isten képviseli, aki a homéroszi eposzok isteneivel szemben közvetlenül nem avatkozik be az események menetébe, de személyesen jelen van, része a mű abszurd világának: „Itt volt ő is, az Isten. Dúdolt ő is a mennyben, / mennybeli óbort bontott, és megölelte a tornyot. / Majd a toronyból szellőt fújt be a nép közibé". Az eposzi deus ex machina, az isteni beavatkozás tehát nem a szintén komikusan ábrázolt Istennek köszönhető, hanem a „birkakötésű", „sánta" Attilának, akivel Kolon István szövetségeseket keresve harmincéves vándorlása során Székelyországban, pontosabban a kézdi ivóban ismerkedett meg. Attila itt mesélt a főhősnek székelyek és kolonok közös eredetéről, de mielőtt még szövetséget kötött volna Kolon Istvánnal, lefordult a székről, s elaludt. A páhoki csatában azonban, mielőtt az egyesült kolon és „vazsi" seregek teljesen megsemmisültek volna, a székely legendáriumból ismert csillagösvényen (itt „égbeli ösvény") a csodakarddal együtt megérkezik seregei élén székely Attila, s a már vesztes csatát az utolsó pillanatban megfordítja.

Különféle vallási (animista, pogány, keresztény) tradíciók keverednek tehát Szálinger művében, mindenesetre a világi hatalommal szemben az elcsatolt területek visszaszerezéséért küzdő kolonézek oldalán ott áll a vallási-transzcendens hatalom, s ez magyarázza a mű címválasztását is. A passió Jézus húsvéti szenvedéstörténetére utal, s így implicite kiolvasható belőle a feltámadásnak, a kolonézek esetében ténylegesen valóra váló reménye is. Viszont éppen ebből fakadóan az adott régió a műben testként metaforizálódik: „Zalának a történelem keresztjére szögelt, fájdalomtól égő testén: az azelőtt hozzá tartozó Balaton-felvidék egésze az ipari Veszprémhez került" – olvashatjuk a vígeposz *Előszavá*ban. Ez a retorika, a nemzet élő szervezetként történő organicista reprezentációja szintén a Keresztesi által említett „revizionista-nacionalista szótár" használati módját idézi.

Ehhez tartozik a mi és a mások eposzbeli reprezentációjának a kérdése is. Karakterisztikus különbség a két népcsoport között, hogy míg a kolonézek kivétel nélkül földművesek, addig a veszprémiek az iparból élnek. A páhoki csatában kiki saját szakmája szerint besorolva és felfegyverkezve vesz részt a harcokban, a rotorokkal, dinamittal, forró üveggel támadó veszprémiekkel szemben viszont semmi esélye a kaszával, villával s legmodernebb eszközként cséplőgéppel felfegyverkező zalaiaknak. A vígeposz ezzel egyértelműen reflektál a Rákosi korszak erőszakos iparosítására, nagyobb összefüggésben viszont a *Zalai passió*ban komikusan megjelenített agrárius-ipari szembenállás annak a nacionalista ideológiának a paródiájaként is olvasható, mely az idillikus falusi élet kultuszát[8] hirdeti: a zalai és vasi kolonézek mélyen istenhívők, szentmisével készülnek a harcba, őrzik a hagyományokat, a nők mind szépek és ápoltak, az ifjak lángeszűek, dolgosak, s persze emellett nagyivók, de a legfontosabb, hogy készek feláldozni életüket a szent cél érdekében.

Az egyik oldalon a (szinte) minden pozitív erkölcsi, szellemi és fizikai értéket hordozó zalaiak s vasiak állnak, utóbbiakban ugyanis szintén él a kolon tudat, s „kolonézül tudnak a léttel bánni". Velük szemben a Veszprém megyeiek erőszakos, buta és buja ösztönlényekként vannak ábrázolva a *Zalai passió*ban. Jellemzésükben a nacionalista diskurzusnak az a stigmatizáló mechanizmusa működik, amit a posztkolonialista kritika a koloniális diskurzus kapcsán a másság reprezentációjának módjáról ír. A gyarmatosító szemszögéből a kolonializált feletti hatalmat a meghódítottnak tulajdonított testi, szellemi degeneráltság indokolja,[9] s habár a *Zalai passió*ban nem kolonializációról, hanem végül is visszahódításról, rekolonializációról van szó, a kolonézek szellemi-erkölcsi fölénye (s a Traianustól Janus Pannoniuson és Zrínyin át Deák Feri bá'-ig levezetett történelmi érvkészlet) igazolja a zalaiak felsőbbrendűségét, s ezzel az elcsatolt területek visszaszerzésére irányuló igényük jogosságát. A veszprémiek kollektív stigmatizációja ugyanezen logika szerint működik, s ezt legszemléletesebben az eposzi jelzők mutatják: az állatiasságot („szőrös, bamba üvegfúvók"), a testi fogyatékosságot („négyujjú gépkezelők") vagy a kulturálatlanságot („taknyanyelő vájárok"). A határmódosítás azonban nemcsak a természet rendjét borítja fel, a következményeként fellépő degeneráció a Veszprémhez csatolt területeken élő egykori zalaiakra is kihat: „S mint jó Juliánusz az ősmagyarok közt, / úgy járt élőhalott kolonézeknél. Csak a nyelvük volt ugyanaz, de az érzésekben már az iparlét / ártó szelleme regnált." Ezzel ellentétes a kolonizmus hatása. A vígeposz főhőse, Kolon István valódi erkölcsi hérosz, makulátlanságát egy apró életepizód árnyékolja be. Vándorlásainak kezdetén Somogyországban szerelembe esik őzi Piroskával, a kaland viszont rosszul végződik, hősünk ugyanis „majdnem fölemésztődik lángján a porontynak / (őzi Piroskának hívták, bár szíve sötét volt), / s hősünk látta, veszélyes nők hona lett Somogyország." A *Hetedik ének*ben megtudjuk, hogy Piroska később Ajkára költözött, s hat gyermeket nevelt fel. Kolon István emléke azonban évtizedekkel később Zala hívévé tette, s mikor megindul a szervezkedés Ajkán a kolonézek ellen, a vármegyeházára kitűzi a zalai lobogót, s miután meglincselik, ő lesz a kolonizmus első mártírja.

Az eposzíró az *Előszó* tanúsága szerint azért írja meg művét, hogy példaként állítsa az új nemzedékek elé hős nagyapját, Kolon Istvánt, akinek a karaktere az eposz hagyományainak megfelelően Akhilleusz és Odüsszeusz (s halálát tekintve Petőfi) alakjából van összegyúrva. Isten Kolon harci erényeire hivatkozva engedi a küzdelmet, s ezért nem avatkozik be közvetlenül a kolonézek védelmében. Az ő alakját is kikezdi azonban az irónia. Habár Isten szerint Kolon „harcba' kegyetlen", szerénységből mégis átengedi a hadak vezetését a vasmegye gyöngyének, s „Hadvezetésbeli / jártasságával sose kérkedvén csak huncut Tóni gyereknek súgott néha vitézi tanácsot." Mikor megindul a küzdelem a kolonézek és a veszprémiek között, ő visszavonul, mivel „fontos dolga akadt a lovaknál", s mikor mégis hősiesen Kökörcsin, a tábori költő megmentésére siet, utolsó gondolata az, hogy nincs, aki abrakot adjon a lovaknak. Így tűnik el vállán a dinamittól elalélt tábori költővel, a „fürge Kossuthnak képét" hátrahagyva a páhoki csatában.

Kolon István (illetve a kolonéz seregeket vezető vasi Tóni vitéz) ellenpárja veszprémi oldalon a Budapestet megjárt pártkatona, ihászfia Ártány. Ő vezeti a

veszprémieket, s Moszkvicsával fel-feltűnik a páhoki csata különböző helyszínein, majd a székely seregek megérkezése után „birkakötésű Attila" sújt rá buzogányával úgy, hogy lerepül a feje. Ekkor válik világossá, hogy valójában daibolikus figura volt, ahol ugyanis a feje becsapódott a földbe, kútnyi lyuk keletkezett, amelyből azóta is bűzös gőz száll fel. Az ellenfél oldalán az egyetlen önálló személyként jellemzett figura „ihászfia Ártány", s alakjának árnyalásához hozzájárul a névadás is. A név szótöveként érzékelhető[10] 'árt' eleve azt sugallja: olyasvalaki, aki bele*árt*ja magát a kolonézek és a veszprémiek harcába, tehát eleve *árt*almas figuráról van szó. Másrészt az 'ihász' a juhász régies megnevezése, s ezzel sejteti az eposzíró azt, hogy a végül az ellenséges csapatok vezérévé váló apparatcsik a földműves-állattenyésztő rétegből származik. Ezt erősíti a személynévként használt Ártány is, ami köznévi alakjában 'herélt kandisznó'-t jelent, ez egyrészt megcsonkított fizikai létében köti őt a degenerált veszprémiekhez, másrészt a kasztráció utal a „koloni lét" kényszerű elvesztésére is, s egyben a kolonizmust azonosítja a férfi libidóval.

De mi a tétje Szálinger Balázs ezredfordulón megjelent komikus eposzának? A *Zalai passió* archaizáló és tájnyelvi elemeket keverő nyelvezetével látványosan élősködik a magyar irodalmi szöveghagyományon a *Szigeti veszedelem*től *A helység kalapács*án át Pilinszkyig és a kortárs líráig. Ebbe az intertextuális utalásrendszerbe épülnek be a különféle, az olvasó számára hol könnyebben, hol nehezebben azonosítható történelmi és jelenkori valóságreferenciák. Az olvasónak mint értelmezőnek ebben az esetben azonban nem pusztán annyi a feladata, hogy érzékelje a szöveg referencialitását, s ezzel mintegy újabb idődimenziót, a szöveg megírásának és/vagy olvasásának jelenidejét vonja be a megértés folyamatába. Az olvasó – véleményem szerint – akkor száll be igazából az író által kezdeményezett játékba, ha a valóságvonatkozások irodalommá válásának a mikéntjére lesz figyelmes. Hozzátehetjük: a valóság több esetben is a költő kezére játszott. A kolonézek Páhoknál páholják el a rájuk törő ellenséget, s a veszprémi iparváros neve is alkalmat ad egy kétértelmű mondat megfogalmazására: „Mint futótűz, úgy szállt száz fele híre az Ajkán / történteknek." Zala vármegye középkori neve s a második honalapítóként bemutatott hős nagyapa családneve egyaránt Kolon, s ez olyan verstani áthallásokat tesz lehetővé, mely nemcsak a vígeposz verselésére vonatkoztatható, de a fentebbi példákkal együtt azt is hangsúlyossá teszi, hogy a „kolonizmus", a „zalai revizionizmus" újkori története csak a mű ironikus világában bír érvénnyel. A *Zalai passió* legjelentősebb forrásszövegeként Petőfi *A helység kalapács*át szokás kiemelni, mely – miként Imre László megállapította – „kimondva-kimondatlanul a Vörösmarty-féle romantikus eposziséggal kerül szembe diametrálisan."[11] Szálinger művében éppen ellentétes műfajpoétikai erőhatások érvényesülnek, mert amíg Petőfi hőskölteménye mint paródia a romantikus eposz antiműfaja, addig a *Zalai passió* az ezredforduló óta újra termékeny verses epika egyik figyelemre méltó darabja, melynek parodisztikus vonása nem értelmezhető műfaji szembenállások kontextusában, sokkal inkább bizonyos (nem irodalmi) diskurzusformák, nevezetesen a nacionalizmus ellenében működik.

Az eposzíró műve révén – miként Keresztesi fogalmaz – Kolon és Kökörcsin együtt lépnek át a halhatatlanságba.[12] Oda, ahová maga a zalai költő is tart azután, hogy megalkotta a művét. A három figura (Kolon, Kökörcsin és a műbeli eposzíró)

figurája egyébként is érdekesen egymásba játszik, s mindhármuk alakját átfogja Zala megye kultikus közege. A felszabdalt országtest helyébe a sikeres rekolonializáció után a költői test feldarabolásának víziója kerül. *A végső sornyalább*an olvashatjuk az eposzíró saját haláláról szőtt látomását: „A testem részeiből bár / minden kisközösségnek jusson, s persze a falvak mellett minden város főtere vágyja / balzsamos ujját tartsa az ég fele ólomüvegben." Ugyanakkor kérdéses, hogy a művet záró *Függelék*ben – mely a címet kísérő megjegyzés szerint „a vékonytestű zalai poéta fennmaradt versezete" – olvasható megnyilatkozás a költői öntudatról („befejezve a művet, föllicitálva az áram'") a vígeposz egészének tükrében csak ironikusan érthető-e. A műzárlatban ugyanis a nemzedéki pozíció kijelölése is megtörténik, s ez – kilépve az eposz világából – Orbán Ottóval folytatott polémiaként, a Varró Dánielnek írt verses levélre adott válaszként is felfogható. A *Zalai passió* innen tekintve nemcsak egy műfaj visszahódítására, de a kortárs irodalom terrénumának a bevételére tett (nem is sikertelen) kísérletként lesz olvasható. Megteremthető-e egy olyan közösség, amely együtt játszik a költővel? Az olvasó hajlandó-e mérlegre tenni saját közösségi identitásának öröklött előfeltevéseit? S az együtt nevetés révén képes-e legalább kísérletet tenni a kizökkent világ rendjének helyreállítására? Ezek a mindenkori befogadói applikációkat érintő kérdések alighanem megkerülhetetlenek a mű értelmezése során, a *Zalai passió* igazi tétje mégis elsősorban az eposz műfajának próbára tétele marad.

JEGYZETEK

1. Bányai János, *Közel a hagyományhoz* = B. J., *Költő(k), könyv(ek), vers(ek),* Újvidék, Fórum, 2010, 218.

2. Bedecs László, *Kávéházi szegleten. Szálinger Balázs: M1/M7,* ÉS, 2010/3 (január 22.), 20. és Margócsy István, *A költemények politikai értelmezéséről,* ÉS, 2010/4 (január 29.), 2.

3. Jelen elemzés alapját ez utóbbi szövegkiadás adja.

4. Orosz Ildikó, *Szálinger Balázs: Zalai passió,* Kritika, 2001/1, 44.

5. Keresztesi József, *„Befejezve a művet, föllicitálva az áram'". Szálinger Balázs: Zalai passió,* Jelenkor, 2001/9, 387.

6. Pogrányi Péter, *Újraéledt műfajok karneválja: Szálinger Balázs: A százegyedik év,* Új Forrás, 2010/4, 56 57.

7. Keresztesi József, *„Befejezve a művet, föllicitálva az áram'",* i.m., 989.

8. Vö. Ernest Gellner, *A nacionalizmus kialakulása: A nemzet és az osztály mítoszai = Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény,* szerk. Kántor Zoltán, Bp., Rejtjel, 2004, 68.

9. Homi K. Bhabha, *A Másik kérdése: sztereotípia, diszkrimináció és a kolonializmus diszkurzusa = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény,* szerk. Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrúd, Sári László, Bp., Osiris Kiadó, 2002, 634.

10. Az 'ártány' valójában nem képzett, hanem jövevényszó.

11. Imre László, *Műfajok létformája a XIX. századi epikánkban,* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996, 47.

12. Vö.: Keresztesi József, *„Befejezve a művet, föllicitálva az áram'",* i.m., 991.

szemle

„Játszadozván muzsikaszóval”

HOVÁNSZKI MÁRIA: CSOKONAI ÉS AZ ÉRZÉKENY ÉNEKELT DALKÖLTÉSZET

Hovánszki Mária könyve nehéz terepre hívja irodalomértő olvasóit, mivel a kutatott téma nem csupán irodalom- és kultúratudományi, de zenei jártasságot is kíván. Nem csoda hát, hogy a „szöveg és dallam egyidejű kapcsolatán alapuló énekelt költészet kettős létmódja miatt mindig is mostohagyermeke volt az irodalomtörténet-írásnak, hiszen az szinte a kezdetektől kizárólag a szöveg medialitására építkezve nehezen értelmezte (és értelmezi) az irodalom és zene eltérő közegét egyesítő, szöveg és dallam egyidejű kapcsolatán alapuló énekelt költészetet.” (7–8.) Bár zene és irodalom kapcsolatáról az utóbbi években több mű is napvilágot látott, e szoros kapcsolat alapos kutatása hiánypótló és elengedhetetlen a magyar irodalom megértéséhez. Éppen ezért rengeteg kérdéssel és nagy izgalommal vettem kezembe a könyvet. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy a könyvben tárgyalt zenei interpretáció mennyiben árnyalja a 18–19. századról alkotott irodalomtörténeti képünket. Ehhez az is hozzátartozik, hogy vajon a szerzőnek sikerül-e megfelelő zeneelméleti hátteret biztosítani az elemezni kívánt dalok megértéséhez, zeneértelmezése mennyire viszi közelebb az elsősorban irodalomkedvelő, -értő olvasót a művek zenei interpretációjához.

A könyv már első belelapozásra is izgalmasnak tűnik, hiszen kétféle médium segíti az olvasót az énekelt poézis megértésében és élvezésében. Hovánszki nem csupán elméleti oldalról mutatja be a vizsgált korszakot és műveket, de a dallamok megelevenednek a kíváncsi olvasó előtt: kottamellékletek és táblázatok szemléltetik Csokonai és korának énekeit, illetve Csokonai dalai meg is hallgathatók az MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport honlapján. Hovánszki Mária arra tesz kísérletet, hogy Csokonai poézisének vizsgálatán keresztül rávilágítson arra, mennyiben árnyalja, értelmezi újra a 18–19. század irodalmáról alkotott képünket az énekelt líra szövegének és dallamának együttes tanulmányozása. A monográfia három fejezetből áll: az első a magyar érzékeny énekelt dalköltészet sajátosságait és a nyugat-európai hagyományhoz való viszonyát tárgyalja, a második az énekelt dalköltészet verstani hatásait kutatja, kifejezetten a kétszeres verselés zenei sajátosságaira hívja fel az olvasó figyelmét, a harmadik fejezetben pedig az előzőeket gyakorlatban láttatja a szerző, amikor Csokonai költészetét azok dallamai alapján rendszerezi.

„Az érzékeny énekelt dalköltészet szöveg és dallam olyan szimbiózisát mutatja, amelyben a kettő egyenrangú félként próbált jelen lenni.” (19.) – olvashatjuk a könyv elején. Ez azt jelenti, hogy a szöveg éppúgy hatott a dallamválasztásra és –módosulásra, mint fordítva, azaz a dallam meghatározta a metrumot, nagy szerepet

kapott a korabeli verselés alakulásában. Éppen ezért nem hagyható figyelmen kívül a kor költészetének tanulmányozásakor a dallamok vizsgálata sem. Literátoraink „az elméleti sokféleség ellenére abban mindenesetre egyetértettek, hogy mivel a lírához eredendően hozzátartozik az éneklés, a dalokat minél énekelhetőbb formában kell írni, és lehetőleg kottával kell közreadni." (31–32.) A dalok zenei jegyeinek elemzése előtt azonban a monográfiának egy jól meghatározott zenei értelmezést kellett adnia, ennek árnyaltabb megértéséhez pedig a korabeli zenei viszonyok bemutatására is szükség volt. A szerző már a bevezetőben kitér arra, hogy művében az énekelt költészetet az irodalomtörténet részeként vizsgálja, a dallamok elemzései a költemények megértését szolgálják. „A zenéről mint olyanról elsősorban fogalomtörténeti összefüggésben beszélek, azaz olyan jelenségnek tekintem, melynek tartalmát a különböző hagyományokhoz és iskolákhoz, illetve különböző filozófiai-esztétikai rendszerekhez és irányzatokhoz való kötődés határozza meg." (9.) Elsősorban tehát nem a zene foglalkoztatta a szerzőt, hanem a dalirodalomban használt dallamok azon jegyei, melyek alakítják a szöveget (vagy éppen a szöveg a dallamot), illetve a metrumot.

A kiválóan felépített első rész az érzékeny dalköltészet sajátosságait mutatja be, ezzel (zene)elméleti hátteret biztosít az ezt követő két nagyobb irodalmi egységnek (verselés, Csokonai költészete). Különösen fontosnak tartom, hogy a monográfia úgy tárgyalja a felvilágosodás korának magyar érzékeny dalköltészetét, hogy vissza és előre is tekint a magyar dalirodalomra. Kitér a régi magyar énekelt költészet és a 18. század elit énekelt dalirodalma közti lényegi különbségekre; illetve több helyen hangsúlyozza a népdalok sajátos helyét Arany elméleti írásaiban és költészeti gyakorlatában. A fejezet elején a szerző öt különböző korszakot mutat be aszerint, hogy szöveg és dallam miként viszonyul egymáshoz. Ennek kifejtése önmagában is roppant érdekes irodalomtörténeti tanulmány.

Arra is felhívja olvasói figyelmét, hogy a kor elit irodalmának zenei elvei sem voltak egységesek, egy szerzőnek a zenéről vallott elmélete és költészetének gyakorlata is ellentmondásos lehet, sőt egy költő életszakaszai szerint többször is változtathatta dalköltéményeinek zenei alapvetését. Hovánszki könyvének érdemei között kell említenünk azt is, hogy a zeneelméletet áttekintő fejezetet is érdekes példákkal tarkítja, ezek közül emelek ki most egyet. Az elit és népszerű regiszter dallamai között egyfelől komoly feszültség volt, ugyanakkor átfedések jellemezték. Ezt a furcsaságot több történettel is szemlélteti Hovánszki, melyek közül az egyik Verseghy elméletének és gyakorlatának ellentmondásaira hívja fel figyelmünket. „A zenetörténetben jártas, zeneileg rendkívül képzett Verseghy például, bár írásaiban a nyugati ideált követve folyamatosan hangoztatta a természetességre törekvő, egyszerű dallamok elsőbbségét, ha azok egyszerűségükben túlságosan megközelítették a korabeli magyar popularitás nótavilágát, korántsem örült annyira, mint azt »zeneesztétikai« nézetei megkívánták volna. Elméleti tudása, hitvallása és a mindennapok tapasztalata között feszülő ellentétre mutat a románccal kapcsolatos állásfoglalása is." (63.)

A szerző a fogalomtörténeti áttekintés után szükségképpen kitér a nyugat-európai dalirodalomra, a fordítások és dallamátvételek miatt elengedhetetlen ennek ismerete. Segítségünkre lehetnek a külföldi zeneelméletek is, bár a magyar érzé-

keny dalköltészet ezekre nem minden esetben támaszkodott. Az érzékeny dallamideált elsősorban az „érzékenység" mint stílusjelenség és gondolkodásmód alakította, mely a nemes egyszerűség, a természetesség és igazságosság esztétikai fogalmaihoz kötődik. A zenében az énekhang az uralkodó, a beszéd utánzására, beszédszerűségre törekedtek, a hangszerek alárendelt, kísérő funkciót láttak el. A szerző részletesen szól az ének- és szövegversek együttéléséről, azok felekezeti különbségeiről, a külföldi műdalok népszerűségéről, az érzékeny énekelt dalok kanonizálásának módjairól, az énekelhetőség szerepéről az irodalom terjesztésében, a zenei és irodalmi ízlés találkozásáról, s mindezek tetőpontján az érzékeny magyar zenei stílusról, a verbunkosról. A magyar verbunkosra mint a magyar lélek zenei megnyilvánulására tekintettek; szerepét abban ragadhatjuk meg, hogy „jellegzetes pontozott ritmikája, azaz a hangok határozott hosszú-rövid viszonya segítette a költőket a versújítás során oly fontos »mértékes« versek írásában." (70.) Azonban a verbunkos megítélése sem volt egységes a korban. Betekintést kapunk a lassú-friss vita érveibe, a szerző a harmadik fejezet elemzéseit előkészítve Csokonai elképzelését fejti ki részletesebben. A fejezet utolsó témája, a dallam hatására megváltozott strófa- és sorszerkezetek, már a dallamok verselésre gyakorolt hatásának tárgyalását, azaz a következő nagyobb egységet készíti elő. A széleskörű elméleti áttekintés tehát átfogó zenei képet nyújt a kor dalirodalmának további tanulmányozásához, és meggyőzi olvasóját arról, hogy a dallamok vizsgálatának bevonásával újfajta irodalomértésre van szükség a kizárólagosan szövegverseknek tekintett költemények tanulmányozása ellenében.

Már a monográfia elején utal arra a szerző, hogy „a 18-19. század fordulóján a zenei ritmus – paradox módon – korábban soha nem tapasztalt hatást gyakorolt a szövegek metrikájára." (14.) Ennek részletes kifejtését olvashatjuk a második fejezetben. A középső szakaszban olyan elméleti hiányosságokra mutat rá a szerző, melyek korábban is félreértésekre adhattak okot a verstant zenével magyarázni próbáló tudósok körében. Bemutatja a kettős verselés és a nyugat-európai verselés közötti eltéréseket, rámutat arra, hogy zene és verstan kapcsolatát vizsgálva a korabeli zenei fogalmakat és irányzatokat kell ismernünk. Nem véletlen tehát, hogy a fejezetben az akcentus jelentésváltozásának részleteiről olvashatunk (105–107.), majd a metrum, rím, cezúra és kadencia zenei vonatkozásaira is figyelmeztet minket a szerző. „A mai, szövegversben gondolkodó verstanokkal ellentétben a 18. század végén a literátorok metrikai fogalmai valamilyen módon mind zenei vonatkozásúak voltak. A metrikai fogalmak korabeli értelmezése egyértelművé teszi a korszak verstanának zenei indíttatását, szövegritmus és zenei ritmus összefüggését." (104.) A kettős verselés esetében a zenei hatás vizsgálata különösen fontosnak bizonyult, hiszen „a zenei ritmus az énekelt dalok metrikáját alapvetően kétféle irányban határozta meg. A hangok hosszúsága-rövidsége a hosszú-rövid szótagmérésen alapuló verslábak írását inspirálta, a súlyos-súlytalan reláció pedig amellett, hogy a verslábakat akcentusosan is mérhetővé tette, ütemhangsúlyosan tagolja a verssorokat." (113.) A szerző több helyen nyitva hagyja egy-egy probléma kifejtését, utal a további vizsgálatok szükségességére, melyek a zene és irodalom további összefüggéseit hangsúlyozzák (pl. a zenei nyomaték mikor milyen nyelvi nyomatékkal esik egybe). E szakaszban olvashatjuk azt is, hogy a szerző

milyen szempontok alapján végezte el a mellékletben található dalok (zenei) elemzéseit. Itt említhetjük meg a munka egyetlen apró formai hiányosságát: az érveléshez szervesen kapcsolódó mellékletet (elemzéseket, kottaanyagot, táblázatos rendszerezést) véleményem szerint nehezen találhatja meg az olvasó, mivel a lábjegyzet jelölésében megadott adat nem eléggé informatív. Jelölve van ugyan a dallamanyag római számozása, illetve betűjele, de sokkal gyorsabb tájékozódáshoz vezetne, ha a melléklet oldalszáma is fel volna tüntetve.

A harmadik fejezet gyakorlatban, Csokonai költészetén keresztül mutatja be a zene szerepét a 18. század végi líra alakulásában. Alighanem ez a legizgalmasabb fejezet az irodalomtörténész számára, ugyanis a költői példák egyszerre nagyon érdekesek és megvilágító erejűek, igazolják a korábbi elméleti téziseket. A monográfia tetőpontja kétségtelenül a *Karnyóné* dallamainak és szövegének együttes elemzése (166–170.). A *Karnyóné* betétdalainak mélyebb értelme tisztán kirajzolódik a zenei magyarázatoknak köszönhetően. A zenei irónia erőteljes jelenléte alakítja a szövegek értelmét, a mű mondanivalóját, a szereplők megítélését, s mindezt kizárólag a dallamok alapos ismeretével, a korban használatos értelmével érthetjük meg. Zene nélkül a szöveg nem ugyanazt a hatást váltja ki, a zene árnyalja szövegét, vagy akár más értelmet is adhat neki. Egy példa a szöveg és dallam feszültségéből fakadó komikumra: „A szerelemre éhes vénasszony csúfos leírása egy menyasszonykísérő, örvendező dallammal párosítva az énekvers kettős meghatározottságából adódóan több szempontból is a bahtyini értelemben vett karneváli nevetéshez kapcsolódik, hiszen az elbeszélt személlyel együtt az elbeszélő is nevetségessé válik. Míg ugyanis a szöveg felől Karnyóné paródiáját olvashatjuk, addig a dallam Tipptopp házassági szándékát figurázza ki." (168.) Ezt követően a szerző Csokonai verseit verstani szempontok alapján rendszerezi, majd az így kapott típusokat külön is részletezi, jól érthető magyarázattal látja el. A versek elemzése során azt tapasztaljuk, hogy a dallam sokféleképpen hathat a szövegére: a zenei ritmus olykor kioltja, olykor erősíti a verselést.

A könyv végén található függelék a monográfia negyedik fejezetének is tekinthető, tanulmányozása szervesen hozzátartozik a mű megértéséhez. A táblázatok világos rendszerben mutatják a leírtakat. A kották önmagukban semmitmondóak lehetnek azok számára, akik kevéssé értenek a kottaolvasáshoz, ám a zenei melléklet éppen ezt hivatott ellensúlyozni. A hangzó anyag tartalommal tölti meg a kottákat és a táblázatokat. Kiemelnék egy lehetséges olvasási módot a sok közül: a táblázatokat tanulmányozva először kiválasztottam a verbunkos dallamok közül az elsőt, *A feléledett pásztor*t (a dallam a későbbi gyakori felhasználása miatt is kitűnt, illetve a verbunkos stílus mint a magyar szellem kinyilatkoztatása is mellette szólt). Ennek kétféle változata a dal két értelmezési lehetőségét kínálja: az első 3/4-es ütemmutatóval, míg a második 2/4-ben van, a felvételen valóban tisztán hallható a különbség. Még szembetűnőbb, ha a 49-es sorszámú *Siralom* című vers változatait hallgatjuk, melyeknél nem csak az ütemmutató különbözik, de a dallamvilág is (a: népi dallamok és a régi énekköltészet dallami közül való, 2/4; b: nyugat-európai érzékeny dallam, 3/8).

A monográfiában a szerző irodalmi tapasztalatainak és zenei tudásának egysége tükröződik. A határterületek találkozásának vizsgálata igen lényeges eredmé-

nyekhez vezetett a líraelmélet és az irodalomtörténet terén is. A könyv érdeme, hogy a 18–19. század fordulójának zenei és irodalmi viszonyairól olyan összetett képet tár az olvasó elé, mely kiindulópontul szolgálhat későbbi kutatásokhoz is. Zeneértelmezése igyekszik az irodalom keretein belül maradni; verstani fejtegetése egy régóta vitatott témát jár körül, melyhez a zenei hangsúlyok kiemelésével új eredményekkel járul hozzá; Csokonai költészetét pedig újszerű bemutatásával olykor árnyalja, olykor egészen új aspektusból láttatja. Hovánszki Mária monográfiája nélkülözhetetlen a magyar verstani hagyományokat, illetve Csokonai költészetét érteni vágyó olvasók számára. *(Debreceni Egyetemi Kiadó)*

DEZSŐ KINGA

A vonat alá lökött Kosztolányi

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS: MINT AKI A SÍNEK KÖZÉ ESETT. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉLETRAJZÁHOZ

Az életrajzírás szükségessége korántsem egyértelmű. Az elmúlt évtizedek irodalomelméleti tendenciái rámutattak a művekre alkalmazott biográfiai olvasatok referenciális eltévelyedéseiben rejlő veszélyekre, amelyek enyhébb esetekben az író személyének fetisizálásához, extrémebb körülmények között – mint amilyeneket például a marxista esztétika szempontrendszere teremtett – a szövegek ideológiai motiváltságú, téves értelmezéseihez vezettek, sőt nem egyszer vált láthatóvá az, ahogy az aktuális hatalmi pozícióból megszólaló beszélő a biográfia ütőkártyáját kijátszva hárította el az érvényes (ám mindig rendkívül mozgékony) normarendszer által „nem kívánatosnak" nyilvánított szerzőt.

Ezekkel a nagy múlttal rendelkező, ám nem különösebben árnyalt és még kevésbé megfontolt állásfoglalásokkal szemben a ma (is) rendkívül fontos (és még egyáltalán nem lezárt), javarészt a második világháborút megelőző és az azt kísérő eseményeket problematizáló diskurzusokból kitűnik, hogy a szövegek mögött talált – de inkább az azok mögé helyezett – „én" történelmének az adott állításokat vagy elgondolásokat hitelesítő mivolta, illetve éppen az ezen hitelesítésre való képtelensége között szükségszerűen meghozandó olvasói választás a szerzői identitás gyakran feltételezett etikai semlegességét kikezdő kérdéseket szülhet. Vagyis a „szerzői" és a „valós én" közti potenciálisan előálló interferencia felett nem lehet egyszerűen szemet hunyni, sőt a múlttal való szembenézés kérlelhetetlen szigorúsággal és megfelelő (ön)kritikai hozzáállással, a körülményeket és a felmerülő lehetőségeket a maguk keretei között mérlegelő, jó arányérzékkel véghezvitt vizsgálódásokon belül maradva a kultúratudomány egy kitüntetett fontosságú területének bizonyulhat, ahogy bizonyult is már nem egy munkában. Bíró-Balogh Tamás könyvében, úgy tűnik, azonban nem ezt, hanem az előbbi utat választotta, így az e sorban precedensnek számító Paul de Man tengeren túli megítélésének történetéhez hasonlóan – akinek a politikai múltja köztudottan leginkább az amerikai re-

cepció kezében vált az elgondolásai okozta irritációt felszámolni tudó fegyverré – a számba vett életmű vitatható elemei kézenfekvő eszközként kínálkoznak Kosztolányi Dezső alakjának morális alapon történő diszkreditálásához.

A kötet tíz tanulmányt és egy függeléket tartalmaz, ezek döntően Kosztolányi életének, de leginkább publicisztikai működésének 1919 és 1921 közé eső időszakát, valamint az ehhez az időszakhoz – akár közvetetten – köthető irodalomtörténeti dokumentumokat tárgyalják, különös tekintettel az *Új Nemzedék* című folyóiratot és az ominózus *Pardon*-rovatot érintő vonatkozásokra. A nyitótanulmány, *A legkegyetlenebb műfaj. A Kosztolányi-életrajz kérdései* mindezekhez kíván egyfajta elméleti megalapozást nyújtani. A szövegben a szerző a filológiai eredményeit tekintve példaként emlegetett József Attila-kutatáshoz mérten egy meglévő, hiteles Kosztolányi-életrajz hiányát hangsúlyozza (7.), ezzel összhangban pedig Kosztolányiné Harmos Ilona férjéről írott könyvét – vitatható módon – hiteltelenként nevezi meg (11.). Érdemes megjegyezni itt, hogy ugyan Arany Zsuzsanna szintén felhívta a figyelmet Kosztolányiné esetenkénti pontatlanságára, azonban ez az ő készülő Kosztolányi-életrajzában nem okoz gondot vagy ellentmondást, hiszen az említett pontatlanságokból kifolyólag nem illeti Kosztolányiné könyvét a hiteltelenhez még csak hasonlóan erős kifejezésekkel sem, hanem az adatok gondos felkutatásával igyekszik kritikai keretek közé szorítani azt, a felhasználható és hasznos információk kiszűrését előnyben részesítve. Ezzel szemben Bíró-Balogh Tamás kijelentése ott válik problematikussá, amikor kritikájának ellenében a kötet további tanulmányaiban mégis nem egyszer hivatkozik Kosztolányiné könyvére, ha az éppen érvelése céljához rendelhető. A szerző tanulmányában Lengyel András nyomán (akinek a kötetben játszott szerepéről még lesz szó) „téves apologetika" (17.) névvel illeti – amely vádra szintén Arany Zsuzsanna közölt a *Kalligram* 2010. szeptemberi számában igencsak megfontolandó, ám a kötetben számba nem vett választ – a Kosztolányi-életrajznak azon szakaszával kapcsolatba hozható értelmezési stratégiákat, amelyek a kötet gerinceként megnevezhető *Új Nemzedék*-hez köthető dokumentumok körüli viták során keletkeztek, sőt szerinte a Kosztolányi antiszemitizmusa körüli értetlenségnek mint „a meglehetősen téves pályaértelmezésnek legfőbb oka az, hogy nincs megbízható életrajz", azonban ez szerinte csupán az „értelmezői iskolák" okozta bonyodalmak tünete (18.), mivel azok leértékelték az életrajz kutatását.

Ezen a ponton előtérbe kerül Bíró-Balogh Tamásnak az elmélethez való ambivalens viszonya, amely erősen szelektívnek bizonyul, amennyiben a szerző által fenntartások nélkül elfogadott kategorizálási (29.) és csoportosítási eljárásokat (18–19.) is elméletinek tekintjük – hiszen bajosan fogadható el, hogy a filológiai munka nélkülözné az elméleti előfeltevéseket –, és amennyiben egy Lengyel András-idézetben megbúvó pejoratív megnevezés („irodalomtudományi divatok") ügyes szövegbe csempészésével explicit módon ki nem mondottként jelezhető az elmélettől való távolságtartás (22.). Könnyűszerrel kimutatható azonban, hogy ez a távolságtartás főként a szerző elméleti tájékozatlanságából fakad, hiszen a tanulmány (és ezzel összhangban a könyv) több, nem különösebben megfontoltnak ható megállapítással is él, nem reflektálva az elmélet és a gyakorlat korábban mesterségesen elkülönített dimenziói közti viszonyokra vagy különbségekre. Ilyenek

például az alábbi állítások: „Kosztolányiról talán épp az ellenkezője mondható el: levelei olvastán egy morálisan meglehetősen »elítélhető« jellem rajzolódik ki. / Kirajzolódhat, mert az írói levelek azért is sajátos, a kutatások által is jól használható forrásértékű dokumentumok, mert bennük az írás adott pillanatában nyilvánul meg az ember, mindenféle utólagos (ön)interpretáció nélkül. (Kivéve, ha a levélíró fogalmazványt használ, melyet később tisztázva másol le.)" (23.) Vagyis Bíró-Balogh Tamás az írás aktusának olyan temporális relációiban gondolkozik, amelyben lehetségessé válik az „én" és az általa az „én" lenyomataként kezelt szöveg szubsztanciális egybeesése, amely jelenség az olvasás során – tükörszimmetrikus alakzat révén – képesnek mutatkozik az „ember" projektálására, mivel a szöveg hordozza a leíró „én" lényegét, és így előállítani is képes azt. (Ez az elgondolás végighúzódik a teljes könyvön, ami nem ritkán a publicisztikai, szépirodalmi és biográfiai textusok egymásba csúszásához vezet, mintegy kauzális rendbe szervezve azokat, amely önkényes struktúrák a szerzői intenció szerint teljes hozzáférést biztosítanak a „valódi" Kosztolányi Dezsőhöz, jelen szövegrész esetében „egy morálisan meglehetősen »elítélhető« jellem[hez]".) Az írásaktusnak ez az elgondolása egyáltalán nem veszi figyelembe az úgynevezett „én" és a nyelv között fellépő differenciát, amely negativitás a jelenlét hiányával szembesít, ezen túl pedig az idézetben zárójelbe tett mondat egyértelművé teszi, hogy itt az írás, törlés és közvetítés merőben pragmatikai elgondolásával állunk szemben.

A kivonulás kudarcára szolgáltathat példát a tanulmányban nagy karriert befutó „rejtőzködés" kifejezés (felszínes) korhangulati indoklása Kosztolányi néhány névtelen cikke kapcsán, valamint a szerző által idézőjelek között használt „kvázi hermeneutikai" [!] attitűd feltüntetése Kosztolányi „kései" munkásságában (26.), amelyről többet nem tudhatunk meg annál, mint hogy az a keletkezési hangulat, az erkölcsi töltet és egyéb, a szöveg szintjéhez viszonyítva külsődlegesnek minősülő lehetőségek kizárásával operálva jut el valahova, amit a tanulmány szövege nem ad közre. Az idézett Kosztolányi-tanulmány (*Szövegmagyarázat. Szeptember végén*) hozzáolvasásából persze kiderül, hogy amit a szöveg „végül" belát (34.), az korántsem „végül" következik be, hanem csupán megelőlegezi a tanulmány valódi elemzését, amely Petőfi versének szoros szövegolvasását viszi véghez, mely gyakorlatnak a hermeneutikával való összemosása meglehetősen megkérdőjelezhető, sőt amennyiben Bíró-Balogh Tamás itt az újkritika szövegolvasási gyakorlatát érti „kvázi hermeneutikai módszer" alatt, amellyel a Paul Valéry munkásságát ismerő Kosztolányi kétségkívül rokonítható, előtérbe nyomulhat az *Igazság és módszer*ből Gadamer azon megállapítása, mely szerint a Valéry által vallott nézet, miszerint a befogadó mindig teremtője is a műnek (és így a potenciális olvasatok száma végtelen), elfogadhatatlan hermeneutikai nihilizmus, mint ahogy a hermeneutika és a módszer egymáshoz rendelése, ugyanezen mű szerint, szintén nem túl kifizetődő.

A *Mint aki a sínek közé esett* második tanulmánya, *A pornográf műfordításért feljelentett katolikus költő* Kosztolányi Dezső egy fordításával és a fordítás körülményeivel foglalkozik, azonban a szöveg elején legfőbb célkitűzésének mégis Kosztolányi kommunista kapcsolatainak felmutatása látszik (40.). Kosztolányi a szöveg állítása szerint egy ma már nem különösebben ismert, Kunfi Zsigmond nevű szer-

zővel fordította „együtt” magyarra 1910-ben Else Jerusalem *A Szent skarabäus* (*Der heliege Skarabäus*) című, a későbbiekben botrányossá váló regényét, amely felütésből azonban, mint a tanulmányból magából is kiderül, voltaképpen annyi igaz, hogy Kunfi fordításához Kosztolányi készítette el a versbetétek és mottók munkálatait (44.). Ez többek között Nietzsche-, Goethe- és Rousseau-idézetekkel való foglalatoskodást jelentett (45–46.), amiben nincs túl sok szenzáció, még ha Bíró-Balogh Tamás ennek az ellentétét inszcenírozza is, részben a cím, részben a szöveg sugallta leleplezés ígéretével. A filológiai pontosság érdekében meg kell jegyezni, hogy a szerző által említett (posztumusz) Nietzsche-mű új fordítása, amelyből az egyik lefordított mottó származik, a *Der Wille zur Macht* már hosszabb ideje elérhető magyarul, de nem a szövegbe idézett (*Hatalomra törő akarat* [45.]), hanem *A hatalom akarása* címen. A szerző szerint Kosztolányi a fordításokat „vélhetően elsősorban a pénzért vállalta. Ez azonban talán nem esett nehezére, s a regény tárgya sem állt messze tőle, sőt a regényvilágot illetően bizonyosan volt némi gyakorlati tapasztalata is. Felesége könyve szerint ugyanis…” (49.) Az idézetből kitűnhet, hogy Bíró-Balogh Tamás az első adandó alkalommal a korábban diszkreditált Kosztolányinére hivatkozik, amint az megerősíteni látszik állítását, továbbá az is, hogy miután Kosztolányi baloldali sötét múltjára fényt derített, nem állhat meg, leleplezi az író-költő morális ingatagságát, sőt pénzsóvárságát, hogy aztán a Kunfival való szakítás utáni bosszúvágytól terhes Kosztolányiról is lerántsa a leplet (55.) – még ha mindehhez többször ideologikus retorikai struktúrákhoz folyamodik vagy önellentmondásokba keveredik is. Azonban ezzel a gesztussal már meg is előlegezi a kötet tematikai gerincét képező *Pardon*-blokk állításait, hiszen „a szocialista népbiztos több *Pardon*-rovatbeli glosszának tárgyává vált” (55.).

A sorban következő tanulmány *„Mindnyájan szomorúak vagyunk”. Kosztolányi Dezső két „erdélyi” dedikációja* címmel szerepel a kötetben, amely a *Tinta* példányaiban talált dedikációk („Erdély. Neve hallatára annakelőtte / ezeket a szókat mondtam: kék forrás, / gyöngy és rom. / Ma csak ezt: könny. / Kosztolányi Dezső / Budapest 1917.” [56.]) történetét próbálja feltárni. A szerző zavaró hirtelenséggel, motiválatlanul kapcsolja a dedikációt a *Boldog szomorú dal*hoz, majd annak olvasatával a „múltbeli boldogság és a jelenbeli szomorúság” (58.) vélt tartalmait kiolvasva – kérdés persze, hogy mitől lesz boldog egy „rom” – köti azt az első világháború 1916-os Erdélyt érintő harcaihoz, majd a Kosztolányi-szövegek egy Ady-dedikációval való rokonságát emeli ki. Hosszasan tárgyalja a keletkezés lehetséges okait, legvalószínűbbnek egy árverést kijelölve, amely éppen az erdélyi károsultak megsegítéséért folyt. A tanulmány zárásaként, a kötet ezen pontján ekkor már – egyáltalán nem meglepő módon – a sorok alkotáslélektani magyarázatba futnak, amely a zseni- és élményesztétika szótárából táplálkozva jelenti ki, hogy „Kosztolányi, miután március 18-án megtartotta nagyváradi előadását, s az erdélyi menekültekkel való találkozás után visszajött, ottani »tapasztalatait« az április 10-i árverésig aforizmává tömörítette” (64.), tehát a dedikációk létrejöttének oka csakis a felvázolt narratíva ok-okozati viszonyai között lelhető fel.

A Kosztolányi *Pardon*-rovatban és *Új Nemzedék*ben való szerepvállalásával foglalkozó négy tanulmány, *A Pardon-rovat történetéhez,* az *Egy idegen kéztől származó Pardon-cikk kéziratáról,* az *Egy Kosztolányi-cikk és kontextusa,* valamint a

„Tessék a kurzus-cikkírónak helytállani". Kosztolányi egy elkerült sajtóperének történetéhez megkülönböztetett fontosságú a kötet sugallta állítások igazolásának szempontjából. Ezekben a tanulmányokban az előbbiekben is erősen érzékelhető Lengyel András-hatás lappangóból nyílttá válik – ez már csak azért is feltűnő, mert a Kosztolányi-recepció számos elismert, kiváló szakember szövegét tudhatja magáénak, amelyekről a kötetben egyébként érdemtelenül kevés szó esik –, méghozzá olyan mértékű arányvesztésről van szó, hogy a bizonyíthatóan Kosztolányinak tulajdonítható írásokra való hivatkozások számát mind a négy szövegben meghaladja a Lengyel András szövegeire tett utalás, így a kötet utószavában Bíró-Balogh Tamás egyik mestereként megnevezett (189.) irodalomtörténész felelőssége szintén felvetődhet ezen tanulmányok olvasása során. Mivel azonban ennek kritikai elemzését a Kosztolányi-recepció vélhetően kezelni fogja, és igencsak valószínű, hogy Arany Zsuzsannának az *Alföld* 2014. novemberi számában megígért *„Pardon, Kosztolányi"* című életrajz-alfejezete tovább árnyalja majd a képet – ahogy közeledve a Bíró-Balogh Tamás által kitüntetett korszakhoz, a lap decemberi és januári számában már meg-megcáfolta jelen tanulmánykötet szerzőjének néhány állítását –, itt csupán jelezni lehet a tanulmányokkal kapcsolatban felmerülő problémákat, persze a teljesség igénye nélkül.

Ilyen például a „pardon" szó használatának kimutatása Kosztolányi szövegeiben, amely éves bontásban szerepel a könyvben, és azt hivatott bizonyítani, hogy Kosztolányi az *Új Nemzedék*nél eltöltött időszak alatt nem használta ezt a szót, „nyilvánvalóan éppen azért, mert nagyon is kapcsolódott a rovathoz" (67.), ez pedig a szerző sugallata szerint – a sugallatoknak egyébként az egész könyvben hálás szerep jut – azt jelenti, hogy a *Pardon*-rovat és Kosztolányi sokkal inkább egy test és lélek, mint egy szerteágazó, sokszerzős szöveghálózat. Annak érdekében, hogy az állítás legitimációs ereje megmaradjon, Bíró-Balogh Tamás hajlandó azt a tényt is elhallgatni – noha közlésében ott állnak az erre vonatkozó adatok –, hogy nemcsak az 1919-ben induló *Új Nemzedék* miatt nem szerepelhetett Kosztolányinál a pardon szó különböző fórumokon, de a szó szerzői történetében az 1916-os, '17-es és '18-as évek is üresen maradtak, bár nem valószínű, hogy Kosztolányi már ekkor egy nem létező folyóirat miatt tartotta volna vissza pardonjait. Amikor lehetőségként felmerülne Milotay neve a *Pardon*-rovat összefüggésében – hiszen a rovat az ő laptól való távozta után egy hétre megszűnt –, a szerző könnyedén elhárítja ezt az eshetőséget, arra hivatkozva, hogy ez az a hét, „*amikor Kosztolányi munkájának semmi nyoma az Új Nemzedék*ben" (74.). De a leginkább érthetetlen – és ami fontosabb talán: ellenőrizhetetlen – állítások egyikét az jelenti, ami komolynak szánt érveléssel igyekszik bizonyítani, hogy egy, a *Vérző Magyarország* című antológiában szerepeltetett novella utal Kosztolányi és a *Pardon*-rovat kapcsolatára – még ha nem is tud róla írója –, méghozzá azzal, hogy annak szerzője, Komáromi János egy valós történeti személyt ruház fel Kosztolányi vezetéknevével (75.), ami egyébként motivált is, hiszen a szóban forgó személy származását tekintve „Kosztolányi". Ebbe a körbe tartozik továbbá a rendkívül terhelt „irredenta" és „antiszemita" kifejezések rendszeres használata (néha szinte Kosztolányi eposzi jelzőiként), valamint Bíró-Balogh Tamás azon, könyvében megjelenő vágya, hogy az eddigieknek megfelelően minél több *Pardon*-cikket

tulajdoníthasson Kosztolányi Dezsőnek (pl. 111.). Ennek tetőpontján rendkívül bizonytalan és meglehetősen önkényes érvvezetéssel (83.), Lengyel András egy nem kevésbé vitatható munkájára alapozva (85–86.) Kosztolányi neve alá rendeli *A magyar irodalom és az ő irodalmuk* című névtelen cikket, ezen gesztus elbizakodottságát pedig semmi sem példázhatná jobban, mint az, hogy azt közli Kosztolányi neve alatt (!) a függelékben. Nem hiszem, hogy energiaigényes bizonyítással kellene kiemelni az ilyen reflektálatlan és önkényes gesztusok veszélyességét és az irodalomtörténetet is érintő káros mivoltát, amelyekben a *Mint aki a sínek közé esett* sajnos bővelkedik.

Amikor többek között ezekben és a terjedelmi korlátok miatt itt vizsgálni már nem tudott fennmaradó tanulmányokban foglalt állítások létjoga felmerül, ellentétben a szerző által előre önmaga számára (főként interjúkban) biztosított védelmi pozíció állásfoglalásával, nem a Kosztolányi körül duzzadó apologetikus gesztusok vagy a „hivatalos irodalomtörténet-írás", hanem a tudományos alapossághoz, megfontoltsághoz való viszony és az elérhető leginkább tárgyilagos hangütés kívánalma jut szóhoz, amelyek szükségessége nyilvánvalónak tűnik, amennyiben nem negatív ideológiai konstrukciók és a szenzáció vagy a nagy leleplezések hajhászása, hanem a szó legszigorúbb értelmében vett igazságosság megközelítése válik értelmezői feladattá. Lelkiismeretesen, a vállalt feladathoz mért felelősség teljes tudatában megírt életrajzokra mindenekelőtt azért van szükség, hogy a Bíró-Balogh Tamáséhoz hasonló könyvek véletlenül se tehessenek szert maradéktalan autoritásra, és ne válhassanak egy-egy *corpus* sírkövévé. *(Equinter)*

BALOGH GERGŐ

A kontextus tágas csarnoka

HAVASRÉTI JÓZSEF: SZERB ANTAL

Egyetemistaként úgy tűnt, hogy egyetlen szerzőre monográfiát szabni tisztes, ám csakis aprólékos, életidegen, műélvezetet kioltó, életfogytiglan tartó vállalkozás lehet. Művelje, akinek hét élete van! A *Kalligram Kiadó* kilencvenes évek közepén induló (és máig ívelő), *Tegnap és ma* című, kortárs és közel kortárs szerzők műveit tárgyaló sorozata s más hasonló vállalkozások azonban már elmozdulást jeleztek a monográfia műfaj tárgyát, premisszáit, módszereit illetően. A szerző életét háttérbe szorító, műimmanens, szöveg- és befogadásközpontú közelítésmódok legfőképpen a pozitivista, biográfiai indíttatású vagy szorosan e hagyományból kinövő életrajzi-strukturalista irodalom- és monográfiatudomány szemléletével és módszereivel feszültek szembe, és lassan felszámolták a műfajjal szembeni előítéleteket is. A szövegeken, szövegegyütteseken poétikai jegyeket, motívumokat érvényesítő, értelmezéscentrikus monográfiák vonulatában említhető például Horváth Kornélia „poétikai monográfiája" Petriről, Bengi László Kosztolányi-kötete vagy Harmath Artemisz Weöres-újraértelmezései is. Az utóbbi évek legzengzetesebb szakmai teljesítményei közül azonban nem egy visszatért a szerző alakjához – a szerző mint

nem kiiktatható irodalmi komponens elméleti rehabilitációjával párhuzamban. S ha nem is ír mindenki „kritikai életrajzot", mint Ferencz Győző Radnótiról, hanem például az írói szerepváltozatok, imázsteremtés szempontjából közelít az életműhöz (élethez és műhöz), mint Szilágyi Zsófia Móricz-könyve, vagy az életrajzi események közé/mellé ágyazza választott alkotójának pályaképét, műveinek értelmezését, mint Kosztolánczy Tibor Osvát- vagy Keresztesi József Rubin-monográfiája. Így tehát napjainkban a korábbi évtizedekhez viszonyítva jóval tágabb és szerteágazóbb tartományt ölel át e műfaj, s e sokféleségben az adott műnek csak saját vállalásaival, premisszáival van elszámolnivalója.

Havasréti József Szerb Antal-monográfiája a szerző személyét, családját, élet- és munkakörülményeit, intellektuális alkatát, szűkebb és tágabb (kulturális) környezetéhez, zsidó származásához való viszonyát tárgyaló biográfiai jellegű fejezetei mellett az életmű jelentősebb alkotásait vizsgálja a kultúratudományok korabeli tudását, kontextusát mozgósítva. A monográfia írója már a bevezetőben „legnehezebben kiismerhető", titokzatos alkotóként tünteti fel művének tárgyát. A Szerbbel (és műveivel) kapcsolatos kettősségeket, alkatának, identitásának dilemmáit, kifelé közvetített, imázsteremtő, és félelmeit, szorongásait „befelé" megvalló személyiségjegyeit, világnézeti, eszmetörténeti, esztétikai nézeteinek ingadozásait a monográfia egészében végigvezeti, s ezek keresztttüzét, az ebből fakadó összetettséget, polaritást mindvégig, állásfoglalás, ítéletek és nyugvópontok nélkül fenntartja. Havasréti, szerényen, nem is vállal ennél sokkal többet művének bevezetőjében: „[k]önyvem célkitűzése ugyanakkor távol áll bármiféle »leleplezéstől«; az életrajzi és társadalmi hatások, az eszmetörténeti és irodalomtörténeti inspirációk rekonstrukciója mellett azt szeretné láthatóvá tenni, hogy a Szerb alkatában, ízlésében, írásaiban, irodalmi és életrajzi gesztusaiban megfigyelhető polaritások és ambivalenciák miképpen határozták meg életművének sajátos kifürkészhetetlenségét, de mondhatjuk így is: titokzatosságát." (10.) A monográfia azonban nem csak e következetesen végigvitt ábrázolásmód által győzheti meg olvasóját, mindehhez hozzájárul, hogy sikeresen tart távolságot tárgyától, árnyaltan, emberi mivoltában, összetettségében láttatja Szerbet, nem elfogult és nem apologetizálja témáját, mint ahogy ez más esetekben megtörténik. Mindezt segíti, hogy Havasréti határszövegek, naplók, levelek, vallomások segítségével igyekszik megérteni és értelmezni szerzője életkörülményeit, lelki alkatát, gondolkodásmódját és szerzői intencióit, s mivel szerencsés arányban gazdálkodik pro és kontra szövegrészletekkel, eljárása meggyőzőnek tűnik (még ha tudatában is vagyunk annak, hogy az argumentáció iránya és ereje nagyrészt kiválasztás és elrendezés eredménye), különösen az individuumot elhelyezni kívánó, arcképképző, szerelemfilozófiát, szexuális orientációt és a zsidósághoz való viszonyt tárgyaló fejezetekben. Ezek a részek jól érzékeltetik azt a feszültséget, amely a mondhatni sikeres (ön)imázsalkotás eredményeképpen a kortárs és későbbi reakciókból visszatükröződő és a vívódásokat, félelmeket, dilemmákat artikuláló énfeltáró szövegek tartalma között húzódik. A monográfia átrajzolja a köztudatban élő Szerb-képet, lebontja vagy árnyalja azokat a sztereotípiákat, évtizedes berögződéseket, amelyeket a kortárs recepció és a halálát követő évtizedek írásai, vallomásai teremtettek és tartottak fenn, akár jó szándékból, vagy önös érdekből, politikai, világnézeti okokból.

A kötet gigantikus méretei ellenére is jól forgatható, olvasmányos szakmunka, tudományos szakkifejezések nem terhelik a szöveget, ennek ellenére fogalomhasználata világos, egyértelmű. A befogadást a választott közelítésmód is segíti, mivel Havasréti a kultúratudomány legváltozatosabb területei felől közelíti meg az életmű darabjait. Az antropológiai, archeológiai, etnográfiai, vallástörténeti, olvasásszociológiai, eszmetörténeti, pszichoanalitikai körüljárásoknak kiválóan engedelmeskednek Szerb művei, ám ezen nincs mit csodálkozni, hiszen Szerb maga is – szerteágazó érdeklődésének megfelelően – e tudományágak horizontjából szemlélte az irodalmat, az európai kultúrát, kora tágan értett kulturális közegét, mindennapjait. *A világirodalom története* kapcsán elhangzó összegzést Szerb egész életművére és a monográfia alapvető eljárásaira egyaránt érvényesíthetjük: „A [spengleri] kultúrmorfológia csupán az egyik azon hatások sorából, melyeket ez a minden inspirációra fogékony, rendkívül receptív elme önmagába felvett: a pszichoanalízis, a médiatörténet, az irodalomszociológia, a kultúrafilozófia, a tudásszociológia, a vallástörténet, az etnográfia, a kulturális antropológia, a gazdaságtörténet hatásai mellett." (549.) A szerző tulajdonképpen nem tesz mást, mint visszaolvassa tárgyára a húszas-harmincas évek Szerb által is ismert (vagy ismerhető) tudáshalmazát, szellős és bőséges kontextust teremtve ezáltal a művek megközelítéséhez. Míg Poszler György Szerb-monográfiája keletkezési idejének (1973) (poszt)pozitivista elvárásai és szokásai szerint ok-okozati rendbe, fejlődéselvű egységes történetté formálja irodalomtörténeti elbeszélését, addig Havasréti, talán szándékosan is ellen tartva e felfogásnak, kerüli a közvetlen levezetéseket, okadatolásokat, a bizonyosságok deklarálását; műve körüljáró, megengedő Szerbbel, előzékeny a befogadóval, mozaikszerű, extenzív-excentrikus.

A horizontokat tágító megközelítések olyan kulturális és tudományos összefüggéseket nyitnak meg az olvasó előtt, amelyek láthatóvá teszik az alkotót érő hatások komplexitását, és átélhetővé azt a szellemi közeget, amelyben Szerb mozgott és amely műveit inspirálhatta, terelhette. A részletes kitérők kapcsán olykor el is feledkezünk Szerbről, mint például Kerényi mítoszfelfogása, a többször is visszatérő spengleriáda vagy a lét fenyegetettségével szemben mitológiai erőket mozgósító „párhuzamos történetek" (Honti János és Szabolcsi Bence) esetében. Ezek a hosszas digressziók érdekességük ellenére is helyenként túlírttá teszik a fejezeteket, ráadásul a szerző ezeket csak lazán csatolja vissza Szerbhez vagy éppen tárgyalt alkotásához, az olvasóra bízza a hatások, párhuzamok mértékének, erejének megítélését, elhelyezését. Ez az eljárás ismét Szerb irodalom-felfogását idézi meg, aki szembehelyezkedett a 19. század „gépies, mennyiségbeli" hatáselvével, amely az irodalmi műveket életrajzi, műfaji, textuális hatások kauzálisnak tételezett viszonyából vezette le. Szerb átértelmezi ezt a hatásmodellt, és a hatás fogalmát, ahogy ezt Havasréti is rögzíti, a befogadói oldalhoz rendeli. *A világirodalom történeté*nek szerzője Gundolf felfogását emeli ki: „a szellemi átvételnél nem az a fontos, akitől átvesznek, hanem az, aki átveszi, mert ő fejt ki teremtő munkát és ő változik meg; nem az az érdekes, hogy mit vesz át egy alkotó, hanem, hogy mit csinál belőle." (VIT, 1997[9], 830.) Szerb irodalomtörténetében és irodalmi tárgyú esszéiben érezhetően minden lehetséges területen enyhíteni igyekszik a történelmi, társadalmi,

egyéni hatások közvetlen erejét, meghatározottságát, s monográfusa, úgy tűnik, Szerb saját eljárását, értékrendjét alkalmazza a róla írtakban.

A kultúraközpontú, kontextuális távlat, az érintkezési pontok elegánsan nagy ívű, alfejezetekbe szedett tárgyalása, miközben többnyire logikus, jól követhető, olykor mégis hiányérzeteket kelt. Leginkább a regények (*A Pendragon legenda, Utas és holdvilág*) közelítéseivel kapcsolatban maradtak számomra túl nagy kitöltetlen rések. A felvetett, s e művek értelmezésében üdvözlendően eredeti szempontok végül nem mindig érnek célt, mivel felszíni jelentésjavaslatok, laza párhuzamok maradnak, a szerző ritkán tér vissza a regény részeihez, a szöveghez, s ritkán fogja össze pontokba szigetelt szempontjait egy összetettebb jelentéskonstrukció érdekében. Mindez azzal is összefügg, és talán ez legkomolyabb kifogásom Havasréti munkájával szemben, hogy a szépirodalmi művek esetében a kultúraelméleti közelítés mellett alig-alig vannak jelen prózapoétikai, narratológiai szempontok, amelyeknek bevetése (vagy legalább a monográfia beszédmódjába szőtt „észrevétlen" alkalmazása) azzal járhatna, hogy magukkal a szövegekkel mint irodalmi alkotásokkal szorosabb, a műértés szempontjából termékenyebb viszonyba kerülhetne az olvasó. Az elbeszélések szerkezetét, fókuszait, narratív szintjeit, az elbeszélő(k) személyét, nézőpontját, beszédmódját (vagy más lehetséges poétikai jegyeket) mellőző értelmezés ily módon nem ágyazza bele felvetett – táj- és térfilozófiai, pszichoanalitikus, vallástörténeti, etnikai, szociális, intertextuális, gender stb. – szempontjait a regény szövetébe, nem dolgozza ki ezek – egymáshoz is mért, egymással is összefüggő – regénybeli pozícióját, hangsúlyát, jelentőségét, műbeli kifutását. S e fikciós művek kapcsán szükséges óvatosabban kezelni a határszövegek „érveit" is, hiszen a mű főhőse nem azonosítható a szerzővel, ahogy ez *A Pendragon legendá*t tárgyaló fejezetben több alkalommal is megesik.

Havasréti műve kifejezetten Szerb szerzői alkatára, személyiségére, kortárs szellemi közegére és az életmű nagyobb állomásaira koncentrál. A korai versek, novellák épp csak említtetnek, s bár Poszler György monográfiája részletesebben tárgyalja ezeket, szívesen olvastam volna újraértelmezésüket, más szempontú megközelítésüket. A könyv azonban így is óriási anyagot mozgat és sok összefüggésre mutat rá, s mindvégig, úgy sejtem, koncepciózus megfontolásokból, a két világháború közötti tudományos-kulturális tudáskeretet, diskurzusrendet, recepciót mozgósítja, s alig-alig lép túl tárgyalt időszakán, kivéve az utolsó fejezetet. Tehát elsősorban saját korában és saját kora által kívánja megrajzolni Szerb Antal arcképét és műveinek karakterét, szándékoltan marad el a Szerb-kultusz és -recepció bemutatása. Ezt figyelembe véve felesleges is lenne kortárs horizontok, mai nézőpontból kínálkozó filozófiai, elméleti (például térelmélet) irányokat számon kérni a művön, bár bizonyos társadalomelméleti, önéletírói vagy a gender szempontok műbeli érvényesítése mégis bizonyos kavarodást, zavart jelez a horizontok összecsúszása terén. Ám ha a monográfia implicit szándékait, módszerét figyelembe véve csak a Szerbet körülvevő szellemi, művészi közeg kontextusához lehet/illik hozzászólnunk, akkor a részletesen tárgyalt Kerényi-, Thienemann-, Lukács-, Spengler-, Frobenius-hatások részletes kifejtéséhez viszonyítva a Babits-Szerb kapcsolat vagy az esszéíró nemzedék szemléletével való hasonlóságok, különbségek feltárása szűkre szabottak. Szerb irodalom-felfogásának és irodalomtör-

téneteinek kibontásában fontos szerepet kaphattak volna a két alkotó hasonló irányú szellemi, elméleti, irodalmi orientációi és alkati, nemzedékbeli különbségei is. Bár Havasréti tárgyalja Szerb 1927-es *Az intellektuális költő* című Babits-esszéjét, s a fiatalabb alkotó esszéinél is kiemeli a babitsi esszényelv lirizálásának jelentőségét, ám a *Nyugat* szellemi vezérének irodalomszemléletét, tanulmány- és esszéírói karakterét csak a szakirodalom alapján tárgyalja röviden. *Az európai irodalom története* bevezetőjének idézésén kívül csupán a *Beszélgetőfüzetek*ből kapunk néhány Szerbre vonatkozó megjegyzést. Holott a goethei világirodalom fogalom hatása és a német alkotó iránti rajongás mindkettőjük pályájának kitüntetett pontja, ahogy a magyar és a világirodalom összefüggései, a táj és nemzetek viszonya, a nemzetkarakterológiai szempontok és a korabeli hanyatláselméletek inspiráló hatása is közös irányokat, összevetendő területeket mutat, akár Babits irodalomtörténete, akár a *Magyar irodalom, Az irodalom elmélete,* a *Szellemtörténet* vagy az *Itália és Pannónia* című Babits-írások érintése által.

Havasréti Szerb-könyve, kifogásaim ellenére is, nagyszerű, alapos és végiggondolt vállalkozás. A különböző irányokból, témákból, művekből induló fejezetek gyakran érkeznek ugyanazokhoz a gondolati csapásokhoz – (pre)romantika, csoda, exkluzivitás, neofrivolság, spenglerizmus, freudizmus stb. –, amelyek ismétlődéseik által végül kitaposott ösvényekké szélesednek, s így láthatóvá teszik Szerb Antal alkati, alkotói, szellemi alapvonásait, melyek monográfusának köszönhetően most, halála után mintegy hetven évvel, messziről is élesen kivehetőek. *(Magvető)*

VISY BEATRIX

Fehér színesek

SZÉKELY LÁSZLÓ: A LEHETELENSÉGEK ORSZÁGA

Pusztai Gábor debreceni néderlandista, a holland gyarmati irodalom magyar vonatkozásainak bizonyosan legjobb ismerője Székely László író-műfordítónak eredetileg magyar lapokban, folyóiratokban – javarészt *Az ünnep*ben, *A Földgömb*ben és a *Tükör*ben – megjelent elbeszéléseit gyűjtötte össze és adta közre. Székely 1914-ben kerekedett fel unokatestvérével, hogy Kelet-Indiában (Indonéziában) próbáljon szerencsét. Munkafelügyelői állást kapott, 16 éven keresztül élt és dolgozott különböző ültetvényeken Deliben. Itt ismerkedett meg Madelon Lulofsszal, akivel összeházasodtak, egy lányuk is született. 1930-ban Budapestre költözött a család, Madelon Magyarországon írta meg gyarmati tárgyú regényeit, amelyek nagy sikert arattak Hollandiában. Székely első elbeszélései is ebben az időszakban születtek. Ő is híresebb volt Hollandiában, mint Magyarországon, jóllehet igazán ismertté az a botrány tette, amely egyik könyvének amerikai fordítása kapcsán robbant ki Hollandiában (a holland változat kevésbé volt kritikus a gyarmati viszonyokkal szemben, mint az angol szöveg – amely viszont nagyon közel állt a magyar eredetihez). 1938-ban a biztonságosabbnak tartott Hollandiába költözött a

család. A zsidó származású Székely Hollandia német megszállása után feleségére és lányára való tekintettel egyedül tért vissza Magyarországra. Itt halt meg szívrohamban, 1946-ban.

A kötethez írt előszavában Pusztai Gábor hangsúlyozza, hogy Székely „hazai irodalmi irányzatokhoz nem tudott kapcsolódni, ezért Magyarországon leginkább útleírásnak tekintették műveit"; ugyanakkor Hollandiában egy irodalmi hagyomány részeként kezelik könyveit: „Hollandia, gyarmatosító nagyhatalom lévén, évszázadokon keresztül jelen volt az indonéz szigetvilágban, és könyvtárnyi az erről szóló irodalma: a 16–17. századi hajónaplóktól és útibeszámolóktól kezdve a 18. századi útleírásokon keresztül a 19–20. századi regényekig és elbeszélésekig". Ez a kijelentés némi árnyalásra szorul, hiszen a század első felében töméntelen útirajz és gyarmati regény jelent meg magyar fordításban, vagyis nagy igény mutatkozott az ilyen írások iránt. Másrészt Székely viszonylagos hollandiai ismertségét nem írásainak esztétikai értékei magyarázták, inkább arról lehet szó, hogy – Magyarországgal ellentétben – Hollandiában automatikusan a koloniális diskurzus részét képezték a művei.

A jelen kötetben olvasható „elbeszélések" kifejezetten újságba szánt színes írások: élménybeszámolók, Székely saját szumátrai pályafutását vagy annak egy szakaszát bemutató elbeszélések (igaz, néha E/3. személyű narrátorral), egy-egy tipikusnak beállított sorsról vagy pályafutásról készített vázlatok, vadászkalandok, illetve a bennszülöttek egymás közti leszámolásairól szóló történetek. Az egyes típusokba sorolható szövegekben rendre ugyanazok a panelek ismétlődnek – ez még akkor is feltűnő, ha Pusztai Gábor láthatólag azt a szerkesztési elvet követte, hogy váltogassák egymást a különböző típusba tartozó írások. Nem is annyira bizonyos poétikai jegyek hiányával vagy az irodalmi elemek konvencionális használatával magyaráznám, hogy miért érzem lektűrnek ezeket az „elbeszéléseket" – Székelynek láthatólag nincs sok érzéke a sűrítéshez, a kihagyáshoz, a többértelműség megteremtéséhez –, mint inkább azzal az ajánlattal, amit az (átlagosan művelt polgári) olvasónak tesz minden művével: szórakoztatni, néha talán tanítani is akar, érdekességekkel szolgálni, és megkíméli az olvasót az értelmezés feladatától. Nem sokat bíz ránk, szinte a szánkba rágja, hogy mit akar elmondani a meséjével – már ha nem puszta leírást ad.

Bár a feszültségkeltéshez nem ért Székely, a mai magyar olvasó számára mégis nagyon izgalmasak az „elbeszélései", mert szinte tálcán kínálják egy kritikai olvasat lehetőségét. Leírásaiban kimutathatók a hatalomgyakorlás rejtett módozatainak bizonyos irodalmi reprezentációi, illetve formái. Ilyen például – M. Meijer kategóriáit idézve – az ember és környezetének homogenizálása („hangyaként nyüzsögtek a meztelen kulik az erdőben"), az önreflexió hangsúlyozott hiánya a bennszülöttekben („De hát: tuwan szuruh – az úr így parancsolta"); a tárgyiasítás („végigsepert keskeny-inas majom-kezével sima, barna testén"), a gyámkodó elbeszélőmód használata (csak a bennszülöttek feltételezett gondolatait, érzéseit „fordítja" le a szerző, azok sohasem kérdeznek, csak válaszolnak, akkor is röviden és többnyire értetlenül), a bennszülöttek közti leszámolások tematizálása.

Ezeket a kirekesztő alakzatokat a legnagyobb természetességgel veszi át és/vagy alkalmazza Székely. Sokkal fontosabb azonban, hogy egy-egy története a mai olvasó számára nyilvánvalóan más értelme(ke)t is hordozhat, mint amit a szerző-el-

beszélő sugall, sőt, gyakran kifejezetten el is magyaráz. Ennek legpregnánsabb példája *A kuli* című elbeszélés, amelynek drámaiságát nagyon lerontja, hogy a maláj szigetek és a kuli élet hosszú leírásával indul. Pedig a tárgya valódi konfliktus: „bizony néha nehéz kibogozni, melyiknek van igaza: a keletinek-e, aki odahaza van a maga világában, vagy a nyugatnak, aki a maga világából betolakodott egy idegen világába, más gondolkozású emberek közé. Néha mégis mind a kettőnek igaza van a maga szempontjából. Mégis tragédia származik belőle." – írja a hosszúra nyúlt bevezető részben az elbeszélő. Bennszülött felvigyázója, Djadjamarto engedélyt kér az elbeszélőtől, hogy eltemethesse a kisgyerekét (az elbeszélő külön is kiemeli: sírva, mert általában nehezen képes érzelmet leolvasni a bennszülöttek arcáról). Az elbeszélő elmondja neki, hogy ez tilos, előbb kórházban meg kell vizsgálni a holttestet, és csak akkor temetheti el, ha nem fertőző betegségben halt meg. A felügyelő nem szeretné, hogy felboncolják a gyerekét, mert akkor a lelke nem mehet a szorgába (mennybe). Az elbeszélő az orvoshoz fordul, aki nem hajlandó kivételt tenni. „Igaza van – gondoltam –, de azért mégis nehéz Djadjamartonak megmondani a doktor üzenetét. A legjobb felügyelő, a legengedelmesebb munkatárs konokul megtagadta a szolgálatot. Fegyveres őrök vitték el erőszakkal a gyerek hulláját." Djadjamartót elítélik, miután kiszabadul, rajta marad a bélyeg, sehová sem veszik fel munkára, koldusbotra jut, tudatja szenvtelen hangon az elbeszélő (végül is az engedelmességet tartotta felügyelője legjobb tulajdonságának). Az írás folytatásából megtudjuk, hogy az elbeszélő még felhívta a kórházban az orvost, arra kérte, hogy ne boncolja fel a gyereket, mert ő ismeri a bennszülötteket, és baj lesz. Az orvos azonban hajthatatlan marad. Az elbeszélés azzal zárul, hogy a boncolásnál segédkező bennszülött „ismeretlen lázban" meghal; az elbeszélő kétséget sem hagy afelől, hogy társai megmérgezték. „[M]eghalt, mert Kelet összeütközésbe került Nyugattal. A bennszülöttek összeköttetései bonyolultak, nincs az a vizsgálóbíró, detektív, aki valamit ki tud bogozni abból, amit a maguk ügyének tartanak. Egy európai elrabolta egy bennszülött gyerek lelki üdvét. Nem tehet róla, hiszen tudatlan és tisztátalan féreg ő, a hitetlen fehér kutya. De egy bennszülött, egy telivér maláj segédkezett neki! Az már teljes egészében tudja, mit csinált. Ezért kellett bűnhődnie." Az elbeszélő úgy állítja be magát, mint aki ismeri a malájokat, érti, sőt, megérti a gondolataikat és az érzéseiket. Ennek ellenére végső soron az orvosnak ad igazat (a higiéniai gondolkodás a malájokat volna hivatva megóvni tudatlanságuk következményeitől), sőt, azt vélelmezi, hogy – ugyan más gondolatmenet alapján – maguk a malájok is felmentik a fehér embert. Ennél is fontosabb, hogy a malájok „igazságosztásával" szemben mintha az európai igazságszolgáltatás magasabb rendűségét vallaná – amely pedig éppen az ilyen esetekkel, mint a boncolás következtében előálló lelki konfliktus, nem tud mit kezdeni… A bennszülötteknek azért kell könyörögniük, hogy legalább a túlvilágon nyugtot hagyjon nekik a fehér ember – ez mindent elárul a hatalmi viszonyokról. Azzal végeznek, aki fölött hatalmuk van, és ezzel mégis demonstrálni tudják, hogy van olyan szegmense az életnek, amire a fehér embernek nincs semmi ráhatása. Ezt az üzenetet, gesztusuknak ezt a jelentését viszont mintha egyáltalán nem értené az elbeszélő. Még az is elképzelhető, hogy az egész eseménysornak tökéletesen más, európai számára felfoghatatlan értelme van.

A címadó elbeszélésben ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg. Útban Szumátra felé, a hajón holland társa Székely lelkére köti, hogy semmin se lepődjön meg, ez a lehetetlenségek országa (noha azt is hozzáteszi: „Talán ez ma az egyetlen hely, ahol a semmiből valamit lehet csinálni" – vagyis ez a lehetőségek országa is, csak ez a gondolat elsikkad az elbeszélés további részében). „És azóta nem lep meg semmi." – írja a szerző. – „Nem lep meg az őserdő, amely a mocsárból nő ki, és ahol a krokodilusok csak úgy ficánkolnak, mint otthon Tarizsán a békák a kenderáztatóban. [...] Az sem, hogy még a legforgalmasabb utakat szegélyező fákon is úgy ugrándoznak a majmok, mint otthon az Erzsébet téren a verebek." A holland egy riksán vezeti körbe a településen Székelyt, akinek nem tetszik „ez a nem nagyon humánus közlekedési eszköz". A kuli köhög, Székely azt írja: még néhány év, és nem fogja bírni a munkát, addigra össze kell szednie valamicske pénzt. Ezután ismét leírás következik, de feltűnő, hogy itt már a modernitás (töfögő autók, tartályok) és a „primitív" állapotok (meztelen felsőtestű nők, kígyók a városban) együttesét festi le különösnek Székely. Utána megint visszatér a kulira: „Köhög, és vissza-visszasandít, hogy sajnáljuk-e. Még néhány év és nem tud szaladni a kis kocsival. Minden garas fontos: a szingkeh urak még lágyszívűek, és a köhögés jó trükknek bizonyul." A történet azzal zárul, hogy Székely találkozik egy honfitársával, a kezében tartott újságról jön rá, hogy magyar. Háromnegyed évnyi indonéz tartózkodás után valószínűleg most először találkozik magyarral: ez az igazi „lehetetlenség", és az, hogy a holland semmit sem ért nem csak a szavaikból, de hatalmas örömükből sem. Ebben az írásban különösen feltűnő a „saját" reflektálatlan abszolutizálása: az olvasó számára nyilvánvaló, hogy amit az elbeszélő „lehetetlenségként" aposztrofál (a majmok stb.), az a Szumátrán élők számára egészen természetes. A „saját" azonban más módon is meghatározza Székely gondolkodását. Az elbeszélőnek szinte rögtön kiélesedik a tekintete, észreveszi, hogy a kuli hogyan használja ki nyomorúságos helyzetét, „mire nem vetemedik" a túlélés érdekében. Székely ugyan nem mond felette egyértelmű ítéletet, de mégis inkább a „még gyanútlan" fehérek pártját fogja, és mintha ez lenne a végső szava a kérdésről: a hátralévő két oldalon már nem foglalkozik a kulival. Ráadásul a saját honvágya mindenki más szenvedése iránti érzékét elnyomja: mintha idegen lenne új helyén, kívülállóként nem igazán rá tartozna az őslakosok nyomorúsága, fájdalma (de öröme sem).

Természetesen nem kell mindig a szövegek mögé néznünk ahhoz, hogy megismerjük Székely előfeltevéseit, nemegyszer közvetlenül is kifejti az elképzeléseit és hangot ad nézeteinek. Többnyire az olyan első telepeseknek az erőfeszítéseit eszményíti, akiket szerinte ugyan elsősorban a meggazdagodás vágya fűtött, de ezért hatalmas áldozatokat vállaltak; mi több, céljaikért együtt szenvedtek az őslakosokkal, akiket ráadásul jóléttel véltek megajándékozni. „Az őserdő lassan-lassan eltűnt, a mocsarakat jórészt lecsapoltuk, rendes utak épültek, szép kőházak, gondosan ápolt kertek. S amikor már minden élvezhető volt, megjelentek az első ültetvényes asszonyok. [...] A duhaj ültetvényesek is elkezdtek ritkulni, helyettük jólfésült, jómodorú és jól öltözött ültetvényes urak járták a kövezett utakat. [...] Az új ország öntötte az aranyat. Az úttörők munkája nem volt hiábavaló. Az évezredek heverő őstalaj ontotta az Isten áldását." Székely legtöbb írásából az olvasható ki, hogy a „fejlődésnek" ezen a pontján kellett volna megállítani az időt (igaz, néha

paradicsominak nevezi Indonézia eredeti állapotát is, melynek földje az őslakosokat bőségesen ellátta azzal a kevéssel, amit igényeltek). Az „elbeszélések" tanúsága szerint ezt az idillt csak a világháború zavarta meg, és később csak a világválság vetett véget neki. Székely néhol eljut annak felismeréséig, hogy sorsközösség fűzte egybe a bennszülöttekkel, illetve a robotoló kínai kulikkal. Egyik írásában például ezzel a felkiáltással ragadja ki magát a környezet kiváltotta unalomból, tespedtségből az őserdő közepén: „Gyerünk, mert Amerikában üresen darálnak a gyárak!" Így ad hangot egy olyan rendszer működésével szemben érzett tehetetlenségének, amelyet a saját mechanizmusa tart mozgásban. A lánc egyik tagja sem szállhat ki a termelésből. Ami persze nem jelenti azt, hogy akárcsak egy ideig is lényegében mindenki haszonélvezője – nemhogy egyformán haszonélvezője – lett volna a folyamatnak, mint Székely sugallja. Székely elkerülhetetlennek ábrázolja, ami történt, még ha hangjába néha némi keserűség vagy együttérzés is vegyül a közvetlenül alá tartozó emberekkel szemben. Azt sugallja, mintha nem lett volna választás: ahogy a nyugati ember betette a lábát Indonéziába, a törzsfőknek kinyílt a szemük, attól fogva csakis kezdetlegesnek és provinciálisnak láthatták a maguk életmódját, sorra megkötötték a maguk alkuit; „az őserdő halk fia" (ahogy Székely nevezi) pedig semmit sem ért abból, ami körötte történik, néha kitör, és ámokfutást rendez, vagy maga is városivá vedlik, elhagyja ősei életmódját, szokásait. Attól fogva „dolgoznia kell", immár pusztán ennek az életmódnak a fenntartásáért, egyszerűen „mert kell a pénz" – még ha ez nem is tudatosul benne.

A kötet legerősebb darabja nem egy „elbeszélés", hanem egy beszélgetés, amelyet a harmincas években dr. Glass Imre folytatott a Székely-házaspárral. Igazi, eleven dialógus: Székely vissza-visszakérdez benne, majd kérdezővé lép elő, aztán ismét a meginterjúvolt szerepében találja magát. Mintha nem konkrét céllal, valakinek a számára készült volna ez a szöveg, hanem tényleg egy privát beszélgetést olvasnánk. Két férfi cseréli ki egymással a tapasztalatait – volt mit, ugyanis a Brazíliát és Afrikát megjárt Glass tapasztalatai a dolog természete szerint nagyban különböztek Székely élményeitől. Madelont csak kétszer vonják be a beszélgetésbe, igaz, nem tudott tökéletesen magyarul. Így is kiderül, hogy az ő tapasztalatai és kötődései (Indonéziában született), illetve a nő helyzetéről vallott elképzelései markánsan különböztek a férjéétől – noha Székely az adandó alkalommal szinte beléfojtja a szót azzal, hogy helyette válaszol… A beszélgetés azért is érdekes, mert Székely közvetlenül is megnyilatkozik jó néhány olyan dologról, amit az „elbeszéléseiben" tematizált. Például kifejti, hogy annak, aki érti a bennszülötteket, a mindennapokban nincs szüksége rendőrökre. Pusztai Gábor gondos bevezetőjéből tudjuk, hogy Deliben gyakorlatilag maga az ültetvényes gyakorolta a rendőri és bírói hatalmat, csak rajta múlott, hogy mit enged meg, illetve meddig megy el. Mindazonáltal talán érdemes lett volna ennek kapcsán a bevezetőben külön is utalni Székely fenti kijelentésére, mert a kötet végére, ahol ez a beszélgetés szerepel, ezt az információt alighanem elfelejtik az olvasók. Pedig ennek a ténynek alighanem Székely témaválasztására is hatása lehetett: talán ezért kívánkozott ki belőle *A kuli* című történet is, tudniillik csak nagyon ritkán fordulhatott elő, hogy érintkezésbe kellett lépnie a központi hatalommal – és annál drámaibb volt a találkozás. Megint más kérdés, hogy azt mennyire drámaian volt képes megírni Székely.

A kötet előszavában Pusztai Gábor annak a reményének adott hangot, hogy Székely elbeszélései szépirodalomként is megállják a helyüket. Azt írta, hogy Hollandiában „sok más, nem holland íróval – így Joseph Conraddal vagy Somerset Maughammal – együtt nagy becsben tartják a magyar szerzőt. Talán nem egészen ok nélkül" – azonban a döntést látványosan az olvasóra bízza. Alapos bevezetőjében egyetlen szót sem ejt az irodalomról, a gyarmati viszonyokkal ismerteti meg az olvasót, ráadásul Deli és Medan bemutatását ezekkel a szavakkal zárja: „Radnai és Székely ebbe a vadkeleti világba csöppentek bele, anélkül, hogy ennek tudatában lettek volna". Ez csak tovább erősíti azt az érzést, mintha valójában azon a nézeten volna, hogy ezek az „elbeszélések" elsősorban mégiscsak annak a dokumentumai, hogyan térképezte föl fokozatosan magának az indonéz világot egy odavetődött hazánkfia. Végül is egy magafajta kultúrtörténész számára a kisebb tehetségű szerzők művei nemegyszer hasznosabbak, beszédesebbek lehetnek a valóban nagy íróknál – ami nem zárja ki, hogy valaki a dokumentumértéken kívül mást is találjon bennük. *(Printart-Press)*

BALOGH TAMÁS

Főszerkesztői pályázat

Az Alföld Alapítvány Kuratóriuma pályázatot hirdet a Debrecenben megjelenő *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat főszerkesztői posztjára 2016. január 1-i kezdettel.

A pályázatra érdemi írói és/vagy lapszerkesztői múlttal rendelkezők jelentkezését várjuk.

A pályázatnak tartalmaznia kell a pályázó:
1. szakmai önéletrajzát
2. fontosabb publikációinak jegyzékét
3. a print és online megjelenésével kapcsolatos terveit, valamint
4. a város kulturális életével és a folyóirat tradícióival összefüggő távlati elképzeléseit.

A pályázatok beérkezési határideje 2015. augusztus 31. A pályázatokról az alapszabály értelmében a kuratórium dönt. A jelentkezéseket az Alapítvány címére (4001 Debrecen, Pf.: 144) postai úton, 5 példányban kérjük beküldeni, a borítékra kérjük ráírni a „Pályázat" megjelölést.

Az eredményről minden pályázó írásos értesítést kap.

Debrecen, 2015. június 1.

dr. Simon Zoltán
a kuratórium elnöke

Főszerkesztő és felelős kiadó: ACZÉL GÉZA
Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége
Tipográfia: Kass János
Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége. Nyomás: PIREHAB Nonprofit Kft. Nyomdaüzeme, Debrecen
Felelős vezető: Becker Norbert vezérigazgató
Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.